

JUGOSLÁVIE – SRBSKO – KOSOVO

Kosovská otázka ve 20. století

Václav Štěpánek

Masarykova univerzita
Brno 2011

Obsah

Seznam zkratk	10
Úvod	12
Proč psát o kosovské otázce v socialistické Jugoslávii	12
Kosovo v literatuře	16
Prameny	29
geografické, toponymické a etnonymické zvláštnosti	30
Administrativní rozčlenění území s albánským etnikem	33
Psaní a výslovnost toponym a vlastních jmen	34
Poděkování	35
Kosovo a Metochie na počátku 20. století:	
Obyvatelstvo a jeho migrace	36
Prizrenská (albánská) liga (Kongra)	39
Vystěhovalecké vlny konce 19. a počátku 20. století	40
Kosovská otázka a Království Srbů, Charvátů	
a Slovinců	43
Integrace území Kosova a Metochie do nového státu	43
Kačacké hnutí	45
Mírová jednání o poválečné Albánii	46
Kosovský výbor	47
Porážka kačackého hnutí	49
Postavení muslimů „Jižního Srbska“ v Království SHS	51
Džemijet	51
Školství a náboženství	53
Ekonomická situace	55
Pokusy o změnu etnické situace	56
Arnautská teze	56
Kolonizace Kosova a Metochie slovanským živlem	59
Pokusy o vystěhovávání albánského obyvatelstva	67
Druhá světová válka na Kosovu	78
Trpký osud kolonistů	83
Odboj a partyzánské hnutí na Kosovu a Metochii	86
Komunistický odboj v Albánii a Komunistická strana Jugoslávie	90

Povstání proti komunistické moci	95
Vznik kosovské autonomie	103
Komunistická strana Jugoslávie a národnostní otázka	104
Názory na status albánské menšiny	106
Bujanská (bunjajská) konference	109
Reakce ÚV KSJ na bujanskou rezoluci	112
Vznik a fungování autonomie	113
Dilemata kolem autonomie	119
Problém kolonistů	122
Limity kosovsko-metochijské autonomie	124
Autonomie pod obručí státní bezpečnosti	130
Rezoluce Informbyra, ideologický boj Envera Hoxhy a úloha UDB	131
Prizrenský proces	137
Vysídlování albánskému obyvatelstva?	139
Akce shromažďování zbraní	140
Kosovská každodennost a její úskalí	149
Proporcionality jako hlavní kritérium integrace	149
Jazyková otázka	153
Demografické ukazatele a problémy	156
Školství	166
Pokusy o jugoslávsko-albánské sblížení	171
Kulturní instituce	175
Industrializace oblasti	177
Zemědělství	183
Brionské plénum	186
Důsledky brionského pléna	191
Zpráva vyšetřovací komise ÚV SKS	192
Zpráva o působení UDB na Kosovu	194
Poučení z krizového vývoje	202
Problémy a necitlivosti „pobrionské doby“	206
Do deseti let se vystěhují všichni Srbové... ..	207
Mezietnické problémy po roce 1966	209
Ideologizované principy etnické dominance	212

Obsah

Kosovo jako republika?	217
Autonomie jako „kategorie federace“	219
„Soudruzi objektivně rozdmychávají nacionalismus“. Vystoupení Dobrici Čosiće a Jovana Marjanoviće na 14. plénu ÚV SKS	223
Demonstrace roku 1968	229
Hodnocení demonstrací	232
Kosovo po demonstracích	235
Ústavní změny ve prospěch posilování autonomie	240
Konfederativní ústava	243
Užší Srbsko versus autonomie	249
Nacionalistické koncepty	260
Kosovský kult	264
My jsme Albánci, ne Jugoslávci – demonstrace 1981 ..	267
Následky demonstrací	270
Hodnocení demonstrací	275
Příčiny nacionalistického výbuchu v hodnocení SKJ	279
„Kosovské vedení se nechovalo rozhodně a bojovně“	280
Ústavní postavení autonomií je třeba ctít	281
Exploze školského systému	287
Stalinisté, iredentisté, ustašovci. Podíl zahraničního faktoru	289
Ekonomický rozvoj je jednostranný, neadekvátní, živelný	292
Definice ekonomických problémů	293
Oživování opozice	303
Srbská kritická inteligence	305
Bourání mýtů	309
Kritika nacionalismu	313
Vyhrocování napětí na Kosovu	316
„Znásilňované srbství“	316
Případ Martinović	316
Bezpečnostní situace na Kosovu	317
Zprávy o útocích na Srby a Černohorce	319
Zprávy o znásilňování srbských žen	321
Vystěhovalectví z Kosova	323
Změna kosovské etnické struktury	325
Vztahy mezi etniky	327
Srbská nacionalistická inteligence a kosovští Srbové	329
Úloha tisku	329
Petice kosovských Srbů	331

Protestní pochody kosovských Srbů	333
XIII. sjezd SKJ a Kosovo	337
Změny v kosovském vedení	338
Politický vzestup Slobodana Miloševiče	339
Memorandum SANU	344
Manifest srbského nacionalismu	345
Kritika Memoranda	347
Memorandum a kritická inteligence	349
Nikdo vás nesmí bít...	351
Důsledky projevu Slobodana Miloševiče v Kosově Polji	354
Vzestup popularity Slobodana Miloševiče	354
Protestní večery o Kosovu – nová ofenziva kritické inteligence	355
Nová platforma o Kosovu	359
IX. zasedání ÚV SKJ	360
Jednota a rozhodnost je klíč k řešení Kosova...,	362
VIII. zasedání ÚV SKS	365
Média ve službě nového politického proudu	365
Zlověstné výstřely v Paraćinu	367
Vítězství proudu Slobodana Miloševiče	371
Lehkovážně slíbená rychlost...	371
Předehra VIII. zasedání ÚV SKS	372
Vítězství revolučního proudu	374
Hodnocení VIII. zasedání ÚV SKS jugoslávskou politickou elitou	377
„Antibyrokratická revoluce“	380
Mobilizace obyvatelstva	384
Kosovští Srbové v akci	385
Jogurtová revoluce	387
Neúspěšná intervence ÚV SKJ	388
Horká kosovská zima 1988/1989: „Ústavu nedáme!“	389
Srbské protesty na Kosovu	389
Debata o odpovědnosti kosovských politiků	390
Demonstrace podpory kosovskému vedení	392
Mítink všech mítinků: Bitvu o Kosovo vyhrájeme	393
Neprovokujte kosovský lid výměnou kádrů, které odmítá	396
Budeme v dolech až do vítězného konce	398
Shromáždění v Cankarově domě	402
„Neslyším dobře, co říkáte...“ Korunovace vůdce	404

Obsah

Zatčení Azema Vllasiho	407
Neuznávám tento politický soud: Proces s „kosovskou čtrnáctkou“ ..	408
Přijetí nové srbské ústavy – vítězství „antibyrokratické revoluce“ ..	410
Podivné hlasování kosovského parlamentu	411
Krvavý kosovský týden	412
Slavnost v Sáva centru	414
Den svatého Víta	415
Využití mýtu v politice	417
Zánik Svazu komunistů Jugoslávie	421
Kosovští Srbové a Slovinsko	421
XIV. sjezd SKJ	422
Konec vlády jedné strany	423
Stínová republika	427
Politická pluralita na Kosovu	427
Nová vlna násilí	427
Zrušení kosovské autonomie a vznik paralelních albánských institucí	430
Cestou nenásilné resistance	432
Epilog	435
Závěr	437
Yugoslavia – Serbia – Kosovo. Kosovo in 20th century	440
Použité prameny a literatura	452
Jmenný rejstřík	465

Seznam zkratk

- alb. – albánsky
- AO – autonomní oblast
- AJBT – Archiv Josipa Broze Tita
- AP KiM – srb. Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija (Autonomní oblast Kosovo a Metochie)
- AVNOA – Antifašistický výbor národního osvobození Albánie
- AVNOJ – Antifašistický výbor národního osvobození Jugoslávie (Antifašističko veće/vijeće narodnog oslobodjenja Jugoslavije)
- AS – Archiv Srbska (Archiv Srbije)
- ASNOS – Antifašistická skupština národního osvobození Srbska (Antifašistička skupština narodnog oslobodjena Srbije)
- CK – srb. Centralni komitet (Ústřední výbor)
- č. – česky, číslo
- DB – Državna bezbednost (Státní bezpečnost – tajná policie)
- char. – charvátsky
- JA – Jugoslávská armáda
- JLA – Jugoslávská lidová armáda
- JNOF – Jednotná národněosvobozenecká fronta (srb. Jedinstven narodnooslobodilački front)
- KaM – Kosovo a Metochie
- KS – komunistická strana
- KSA – Komunistická strana Albánie
- KSJ – Komunistická strana Jugoslávie (do listopadu 1952)
- KPJ – srb. i char. Komunistička partija Jugoslavije (Komunistická strana Jugoslávie)
- KSS – Komunistická strana Srbska (do listopadu 1952)
- NOAJ – Národněosvobozenecká armáda Jugoslávie (od počátku roku 1945)
- NOF – Národněosvobozenecká fronta
- OV – Oblastní výbor (v autonomních oblastech Kosovo a Vojvodina)
- OV SKS KaM – Oblastní výbor svazu komunistů Srbska pro Kosovo a Metochii
- OV SKK – Oblastní výbor Svazu komunistů Kosova (od roku 1974)
- OZNA – srb. Odelenje za zaštitu naroda (Oddělení národní bezpečnosti, komunistická tajná policie v letech 1944–1946)
- RFE – Radio Free Europe (Rádio Svobodná Evropa)
- SAO – Socialistická autonomní oblast
- SANU – srb. Srpska akademija nauka i umetnosti (Srbská akademie věd a umění)
- SAPK – srb. Socijalistička autonomna pokrajina Kosovo (Socialistická autonomní oblast Kosovo)
- SFRJ – Socialistická federativní republika Jugoslávie
- SK – svaz komunistů
- SKCH – char. Savez komunista Hrvatske (Svaz komunistů Charvátska)
- SKJ – srb. Savez komunista Jugoslavije (Svaz komunistů Jugoslávie)

- SKOJ – srb. Savez komunističke omladine Jugoslavije (Svaz komunistické mládeže Jugoslávie)
- SKS – srb. Savez komunista Srbije (Svaz komunistů Srbska, od roku 1952)
- srb. – srbsky
- srch. – srbocharvátsky (v době, již se práce zabývá, oficiální název státního jazyka)
- SSRN – srb. Socialistički savez radnog naroda (Socialistický svaz pracujících)
- SUP – Sekretariat unutrašnjih poslova (Ministerstvo vnitra, používáno také ve smyslu „policejní služebna“)
- tur. – turecky
- UDB – srb. Uprava državne bezbednosti (Správa státní bezpečnosti, komunistická tajná policie v letech 1946–1966)
- UJDI – srb. Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu)
- ÚV – ústřední výbor
- ÚV KSJ – Ústřední výbor Komunistické strany Jugoslávie
- ÚV SKJ – Ústřední výbor Svazu komunistů Jugoslávie
- ÚV SKS – Ústřední výbor Svazu komunistů Srbska

Vznik kosovské autonomie

Statut poválečné Jugoslávie byl prakticky připraven a vytyčen na II. konferenci Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie, která se uskutečnila 29.–30. listopadu 1943 v bosenském městě Jajce, v době, kdy o osudu války a vítězství komunistického protifašistického odboje ani zdaleka nebylo rozhodnuto. Skutečnost, že Komunistická strana Jugoslávie byla, na rozdíl od exilové jugoslávské královské vlády či jugoslávského (převážně srbského) nekomunistického odboje, cílevědomě a účinně schopna zabývat se i uprostřed tvrdých bojů strategií poválečného uspořádání státu a jeho rozvoje, jí vytvořila nezanedbatelný náskok a umožnila pak, v posledních měsících války, pevně uchopit moc, která v osvobozovaném státě doslova ležela na ulici, a nedělit se o ni s méně připravenými soupeři. *Závěry II. konference AVNOJ* hovoří o tom, že Jugoslávie bude vystavěna na federativním principu, jenž zajistí plnou rovnoprávnost Srbů, Charvátů, Slovinců, Makedonců a Černohorců, resp. národů Srbska, Charvátska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny (aby tak byl „naplněn princip suverenity národů Jugoslávie a aby Jugoslávie byla skutečnou vlastí všech svých národů a nikdy více se již nestala doménou jakékoli hegemonistické kliky“ – článek II). Bylo to přelomové rozhodnutí zejména z hlediska makedonského a černohorského, neboť většinové obyvatelstvo těchto zemí bylo díky němu poprvé uznáno za samostatné národy. KSJ na kongresu ale pouze pokračovala v intencích závěrů své páté zemské konference, konané 19.–23. října 1940 v Dubravě u Záhřebu, jež „boj“ za rovnoprávnost a sebeurčení černohorského a makedonského národa prohlásily za jednu z komunistických priorit.²⁸² Právy ostatních národů, žijících na jugoslávském území, se *Závěry*, na rozdíl od páté konference z roku 1940,²⁸³ zabývají jen velmi povšechně. „Nestátotvorné“ národy označují jako národnostní menšiny (v další praxi se pro ně vžil pojem „národnosti“) a článek IV pouze velice stručně prejudikuje, že „národnostním menšinám budou

282 *Iz rezolucije Pete zemaljske konferencije KPJ*. In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma. Beograd 1978, s. 37.

283 V rezoluci z této konference se totiž přímo hovoří o boji „za svobodu arnautských menšin na Kosovu a Metochii a v Sandžaku“ (a zároveň také „proti italským agentům, pokoušejícím se různými sliby podvést utlačované Arnauty a vyvolat tak v této části Jugoslávie válečné střetnutí“) a také „za svobodu a rovnoprávnost maďarských, rumunských, německých a druhých národnostních menšin ve Vojvodině“, aniž by ovšem závěry specifikovaly, v čem jejich nesvoboda spočívá a jak by měl být tento boj veden. Tamtéž, s. 38.

*zaručena všechna národní práva“.*²⁸⁴ Touto formulací se zřejmě rozuměla nejen práva kulturní, ale také politická. Podle výkladu jugoslávských právních historiků tato konstatace znamená, že menšiny nemají a v duchu generálních politických a právních rozhodnutí AVNOJ ani nemohou mít, atributy státnosti – nestojí na nich jugoslávská státnost ani jugoslávská federace. Rozhodnutí AVNOJ tedy nezakládalo právo menšin na odtržení a připojení ke svému mateřskému státu, ani nehovoří o autonomii jakožto ústavoprávní formě uskutečňování národnostních práv.²⁸⁵

Komunistická strana Jugoslávie a národnostní otázka

Vznik autonomií bývá obvykle odvozován od toho, jak v průběhu předcházejících dvaceti let krystalizovaly pohledy KSJ na národnostní otázku. Byly to ovšem pohledy složité a často rozporuplné. Závěry IV. kongresu KSJ, který se konal v Drážďanech 5.–16. listopadu 1928,²⁸⁶ se striktně držely doporučení VI. kongresu Kominterny. Ten označil Království SHS jako jeden z nejmilitantnějších států na světě a jako základnu imperialistických zemí sloužící k rozbití SSSR a vyjádřil se, že Království je nutno za každou cenu zničit. KSJ byla Kominterně zcela podřízena, a proto se zasazovala o vytvoření nezávislého Charvátska, nezávislé a sjednocené Makedonie, nezávislého Slovinska, o vytvoření nezávislé Černé Hory a vyzývala dělnickou třídu, aby se rozhodla i pro nezávislou a sjednocenou Albánii, k níž by byly připojeny i jugoslávské oblasti, v nichž žila albánská menšina! Konečným smyslem toho všeho mělo být po celobalkánské revoluci vytvoření balkánské federace, která by proměnila versailleský systém, založený na diktátu dohodových imperialistických mocností.²⁸⁷

Tyto anarchistické pozice začala KSJ měnit teprve po dlouhých letech frakcionářských bojů, ultralevicových názorů a nejrůznějších výstřelků. K novému kurzu KSJ samozřejmě dopomohla i nová mezinárodní politika Kominterny, vyhlášená na jejím sedmém kongresu georgi Dimitrovem a Palmirem Togliattim. Ta odvrhla dosavadní konfrontační charakter vztahů s jinými subjekty sociálně-demokratického charakteru a občanské levice či stranami buržoazně-liberálního charakteru, a doporučovala evropským komunistickým stranám orientaci na vytváření společných jednotných národních front boje proti nebezpečí fašismu.

284 *II zasedanje AVNOJ-a: Odluke.* In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma, s. 40.

285 BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 236.

286 KSJ tehdy měla něco přes 2 000 členů a Svaz komunistické mládeže kolem 1 500 členů.

287 *Jugoslavija 1918–1988*, s. 274, pozn. 16.

KSJ ideu o vytvoření antifašistické fronty poprvé vyjádřila na své čtvrté zemské konferenci v prosinci 1934 v Lublani. Přijetí linie národní fronty bylo bezprostředně spojeno s odvrhnutím teze o Jugoslávii jakožto vytvoření imperialistických velmocí (či zplození versailleského systému) a potřebě jejího rozbití. Jugoslávští komunisté tak za nové politické konstelace začali přistupovat k řešení národnostní otázky v rámci Jugoslávie jakožto celku. Tento postoj je vyjádřen také v usnesení ÚV KSJ z října 1935, v němž se sice zdůrazňuje, že komunisté setrvávají na zásadách principu práva národa na sebeurčení s možností odtržení, ale že při jeho uskutečňování nemohou nepřehlížet k mezinárodní situaci. Díky tomuto novému postoji přišlo vedení KSJ na myšlenku reorganizace strany na národnostním principu. V jarních měsících roku 1937 tak byly založeny národní stranické organizace – Komunistické strany Slovinska a Charvátska. Z hlediska organizačního zůstala samozřejmě národní stranická vedení podřízena v duchu demokratického centralismu ÚV KSJ, ale jinak vystupovala jako vedení organizací národního charakteru. V tomto vztahu KSJ vůči vlastní organizaci tak, jak tvrdí historik Branko Petranović, bylo možno spatřovat obrisy budoucího federativního uspořádání Jugoslávie.²⁸⁸

Nová platforma KSJ samozřejmě musela také vyjádřit i právo velkých jugoslávských národnostních menšin – Němců, Maďarů a Albánců – na rovnoprávnost. Pokud jde o Kosovo a Metochii, myšlenky na zformování jednotné územní stranické organizace této oblasti se údajně začaly objevovat již v roce 1929, kdy byla oblast nově rozdělena mezi tři bánoviny – Zetskou, Vardarskou a Moravskou, a to tak, aby v žádné z nich albánské obyvatelstvo nečinilo většinu. Nejvíce se o územní uspořádání místních organizací zasazoval Radovan Vuković (1910–1941), agitující tehdy zejména mezi studenty Bělehradské univerzity, pocházejícími z tohoto kraje. Jeho návrh KSJ přijala, a tak byla v roce 1932 svolána Zemská (pokrajinska) konference KSJ pro Černou Horu, Boku (Kotorskou), Sandžak a Kosovo a Metochii, na níž byl zvolen patřičný Zemský výbor.²⁸⁹ V roce 1937 pak byl v Peći založen již přímo Oblastní výbor KSJ pro Kosovo a Metochii, údajně s ohledem na specifickou povahu Kosova a Metochie v „*ekonomickém, sociologickém, národnostním a politickém ohledu*“.²⁹⁰ Tento nový oblastní výbor byl zpočátku podřízen výše uvedenému zemskému výboru, na páté zemské konferenci KSJ v Dubravě u Záhřebu v roce 1940 ale vedení strany rozhodlo, že Oblastní výbor pro Kosovo a Metochii bude spadat přímo pod ÚV,²⁹¹ což v podstatě předjalo postoj KSJ vůči této oblasti! KSJ tedy měla koncem 30. let

288 PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd 1981, s. 112–118.

289 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci*, s. 258.

290 Také *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 195n.

291 V té době měly kosovské organizace 239 členů, z toho 23 (!) Albánců a 12 žen. Tamtéž.

20. století dvě národní organizace – slovinskou a chorvátskou, dále pak provinční či zemské organizace Srbska, Černé Hory, Makedonie, Bosny a Hercegoviny, Vojvodiny a Dalmácie a oblastní organizaci Kosova a Metochie. Po celou tuto dobu ovšem KSJ působila v hluboké ilegalitě a její vliv na politické dění v zemi byl marginální.

Názory na status albánské menšiny

v budoucím státě a na to, jak řešit kosovskou otázku, nebyly během války v rámci KSJ rozhodně jednotné. Bylo to samozřejmě částečně dáno i tím, že opřít se o mínění komunistů přímo z Kosova v podstatě ani nebylo možné, neboť, jak jsme již viděli výše, jejich počet byl zanedbatelný. Existovaly ale nesporné tlaky ze spojenecké Komunistické strany Albánie na poválečné sjednocení oblasti dnešního Kosova a Metochie a některých částí západní Makedonie s Albánií. Tato myšlenka nebyla cizí ani některým vedoucím osobnostem KSJ, např. Edvardu Kardeljovi či Miladinu Popovićovi.²⁹² Enver Hoxha ve svých pamětech hovoří o tom, že albánští komunisté vždy považovali rozdělení albánského etnického prostoru mírovými smlouvami z roku 1913 za velkou historickou nespravedlnost, zároveň že ale také nemohli přijmout to, co Albánii přineslo nacisticko-fašistické obsazení Balkánu. Podle Hoxhy existovaly dva způsoby, jak dosáhnout spravedlivého řešení albánské věci: rozšířit činnost Komunistické strany Albánie na Kosovo, apelovat otevřeně na kosovské obyvatelstvo, aby se dalo do boje proti „nacisticko-fašistickému“ okupantovi pod vedením vrchního štábu Národně osvobozené armády Albánie a takovouto revoluční cestou dosáhnout sjednocení na kvalitativně jiných, komunisticko-internacionalistických základech. Jinou cestu představoval boj pod vedením KSJ a vrchního štábu NOAJ „v jednotě s národy Jugoslávie“. Bezprostřední cíl obou těchto kurzů měl být stejný – ozbrojeným bojem vypudit nacisticko-fašistické okupanty a jako ovoce tohoto zápasu sklidit spravedlivé řešení albánského problému.

Uskutečnilo se, jak známo, řešení druhé, neboť Komunistická strana Jugoslávie podle Hoxhy požadovala, aby obyvatelstvo Kosova a dalších albánských oblastí Jugoslávie bylo mobilizováno v rámci boje pod jejím vedením s tím, že se bezprostředně po válce rozhodne o své vlastní budoucnosti na základě „leninské zásady práva na sebeurčení“. Tato Hoxhova úvaha vychází bezesporu z dopisu Josipa Broze Tita Miladinu Popovićovi z 9. října 1943, v níž Tito přes svého emisara nabádá albánské komunisty, aby se albánské partyzánské jednotky co nejtěsněji pro-

292 PETRANOVIĆ, Branko: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 320–322, 339.

pojily s jugoslávskými partyzánskými jednotkami v Metochii a Černé Hoře a společným bojem proti okupantům tak vytvářely přátelské vztahy s národy Jugoslávie, neboť „otázka národní rovnoprávnosti a sebeurčení (Kosova a Metochie) bude moci být spravedlivě vyřešena pouze společným bojem s národněosvobozeným hnutím Jugoslávie“. V podobném duchu je psán i dopis ze štábu jugoslávské II. úderné brigády, který vyzývá ÚV KSA k akci proti oddílům albánských nacionalistů na pomezí Metochie a Černé Hory v okolí Plavu a gusinje. Nabádá albánské komunisty, aby ve věci etnicky spíše albánských černoohorských území a Kosova a Metochie nezaujímalí stanovisko jako „reakční albánská buržoazie“, tedy aby nepožadovali jejich okamžité připojení k Albánii, ale pokusili se společným bojem tyto oblasti osvobodit od okupantů a všech domácích zrádců. Teprve poté se měl „lid“ vyjádřit o svých požadavcích.²⁹³

Hoxha také tvrdí, že druhé řešení získalo převahu zejména proto, že se jugoslávští komunisté obávali, že by Srbové a Černoohorci nepřijali působení albánských komunistů na Kosovu a Metochii, a že by tato skutečnost vyvolala mezi obyvatelstvem bouřlivé antikomunistické reakce. Z tohoto důvodu prý nakonec s druhým řešením souhlasila i KSA.²⁹⁴ Hoxhovy názory sice poměrně přesvědčivě odrážejí převládající mínění, které mezi albánskými komunisty otázka dalšího osudu Kosova a Metochie vyvolávala, samotná situace ale byla složitější. Ani jugoslávským, ani albánským komunistům se totiž obyvatelstvo na Kosovu aktivovat ke „společnému boji“ nepodařilo. Přes všechny náznaky, jež vyplývaly z uvedených listů, byl navíc názor samotného ÚV KSJ na možnost případné budoucí státoprávní změny Kosova a Metochie od počátku přinejmenším velmi zdrženlivý, a nic na tom neměnil ani „proalbánský“ postoj některých jeho členů.

Potvrzuje to ostatně i Titem podepsaný dokument odeslaný ÚV KSJ bezprostředně po zasedání AVNOJ albánským komunistům (datovaný 2. prosince 1943), v němž nově jmenovaný maršál reaguje na názory Miladina Popoviće, vyjádřené v jeho dopise z 29. července 1943. Delegát KSJ při KSA v něm zcela otevřeně zastává názor, že budoucnost Kosova a Metochie by měla být, s ohledem na vývoj situace, v komunistických plánech co nejdříve vyřešena ve prospěch trvalého připojení tohoto území k Albánii. Tito jménem ÚV KSJ sice v odpovědi zdůrazňuje, že každý národ má právo na sebeurčení včetně odtržení, nicméně také upozorňuje na to, že jugoslávští komunisté nepodporují všechna národní hnutí, ale pouze ta, která „bojují proti imperialismu a snaží se o skutečně demokratický národní rozvoj“. Albánci na Kosovu a v Metochii se tedy podle Tita mají právo rozhodnout, „kam chtějí a jak chtějí“, ale vzhledem k tomu, že projekt Velké Albánie a tedy připojení Kosova a Metochie propagují

293 Tito Miladinu Popoviću. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 631–632; Štab II udarnog korpusa – Centralnom komitetu KP Albanije (25 března 1943). Tamtéž, s. 638.

294 HOXHA, E.: *The Titoites. Historical Notes*, s. 81.

především „*různí reakcionáři... spolupracující s okupanty*“, by takováto nová Albánie nebyla demokratickým výtvozem, „*ale pouze hračkou v rukou imperialistů...*“. Tito, resp. ÚV KSJ proto Popovičovi vytýká, že nastolování otázky připojení Kosova a Metochie je pouze vodou na mlýn „*reakcionářů*“ a samotných okupantů.²⁹⁵ Pouze ozbrojený boj proti okupantům, zdůrazňuje se na konci listu, může jasně ukázat, co kdo chce, a vykovat skutečnou demokracii a bratrství národů. „*Mezi námi a budoucí demokratickou a antiimperialistickou Albánií,*“ tvrdí Tito, „*ta otázka nemůže být problémem...*“. Hned za tímto v podstatě příslibem budoucího sebeurčení kosovských Albánců ale ÚV KSJ upozorňuje, že „*vznikající nová Jugoslávie bude zemí svobodných národů, a nebude v ní tedy prostor pro národnostní útisk albánských menšin*“,²⁹⁶ což naopak fakt, že by se ÚV KSJ seriózněji zabýval myšlenkami na změnu teritoriálního statusu Kosova a Metochie, zpochybňuje. Otázka albánské menšiny je tedy v tomto dopise postavena jako vnitřní záležitost Jugoslávie, byť zaobalená do nejrůznějších náznaků a příslibů.

Postoj ÚV KSJ k dalšímu osudu Kosova a Metochie ale nebyl nijak principiální, za určitých okolností s ním byl ochoten i politicky kupčit. Dokládá to např. nedávno publikovaná zpráva z 21. dubna 1944, kterou získalo emigrační královské Ministerstvo zahraničních věcí Jugoslávie od britské zpravodajské služby. Zpráva mj. popisuje jednání mezi plukovníkem Vladimírem Velebitem, vyslancem Josipa Broze Tita, a britskými zástupci v Káhiře, při němž šlo o možnost ukončení krvavého občanského konfliktu v Albánii. V rámci posledního pokusu o dohodu mezi komunistickou Národně osvobozenou frontou a nacionalistickými představiteli ghegského odboje severní Albánie měla být jako „úlitba“ ghegům poskytnuta nabídka, že Albánie po válce získá také celou oblast Kosova. V. Velebit měl na tuto „transakci“ přistoupit s tím, že je to i názor Tita, za podmínky ovšem „*přestane-li Sever (Albánie – pozn. V. Š.) spolupracovat s Němci a připojí-li se k národně-osvobozenému hnutí*“.²⁹⁷ Další vývoj situace ale podobné úvahy jednoznačně odmítl. Lze tak na ně pohlížet pouze prizmatem historickým a nelze z nich vyvozovat žádné dalekosáhlé závěry.

295 Vůdce albánských komunistů ale ve svých pamětech odmítá, že by albánští komunisté zdůrazňovali požadavek okamžitého připojení Kosova a Metochie, a brání se, že nezpochybňovali názor o tom, že právo tamních obyvatel na sebeurčení by mělo být teprve výsledkem vítězné války. Tamtéž, s. 104–105.

296 *Centralni komitet KPJ Centralnom komitetu KP Albanije*. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 641–642.

297 ŽUTIĆ, Nikola: *Josip Broz, Englezi i pitanje predaje Kosmeta Albaniji*. Istorija 20. veka (Beograd), roč. 2004, č. 2, s. 177–179.

Bujanská (bunjajská) konference

Důležitý při úvahách o budoucnosti Kosova byl samozřejmě také hlas, jenž zazníval přímo z oblasti. Tendence připojit definitivně Kosovo a Metochii k Albánii se v rámci komunistického hnutí projevil i na konferenci, jež se uskutečnila v rozmezí 31. prosince 1943 – 2. ledna 1944 v albánské vesnici Bunjaj (okr. Tropojë).²⁹⁸ Na konferenci byl mj. ustaven zemský národněosvobozenecký výbor, který měl být nejvyšším politickým orgánem národněosvobozenecského hnutí na celém Kosovu a Metochii. V té době přitom stále existovala hranice mezi Itálií vytvořenou Velkou Albánií a částí Kosova v německém záboru, formálně spadajícím pod Nedičovské Srbsko, a částí Kosova v záboru bulharském. Výbor byl pojmenován, na výslovnou žádost metochijských členů, Národně osvobozeneckým výborem pro Kosovo a Dukagjin, neboť toponymum Metochie, odvozené od řeckého slova *metoch* – klášterní majetek, aludující na středověký status území v rámci srbského státu, údajně vyvolávalo nedůvěru metochijských Albánců.²⁹⁹ Toponymum Dukagjin ale, jak jsme již v úvodu práce zdůraznili, označuje území daleko širší, zasahující do Albánie.

Podle oficiální komunistické historiografie byla bujanská konference naplánována na VI. oblastní poradě KSJ pro Kosovo a Metochii, která se konala počátkem listopadu 1943 někde v pohoří Šar planina.³⁰⁰ Samotné místo konání mimo Kosovo a Metochii, v oblasti nazývané Djakovická Malésie, bylo zvoleno z důvodů bezpečnosti – na Kosovu i v Metochii v té době totiž došlo k odhalení většiny komunistických buněk, v oblasti kolem Bujanu působily dva poměrně silné partyzánské oddíly – kosovsko-metochijský Bajram Curri a albánský Perlat Rexhepi, které by účastníky případně mohly ochránit.³⁰¹

V etnickém složení účastníků konference měli převahu Albánci (43 členů), dále zde bylo sedm Srbů a Černohorců a jeden slovanský muslim,³⁰² což ovšem (malým počtem Srbů, Černohorců a slovanských mus-

298 Konference obvykle bývá nazývána bujanskou, což je druhý název obce. Podle B. Petranoviće je ale toponymum Bunjaj adekvátnější, neboť jej zachycují již středověké prameny. Viz *Jugoslavija 1918–1988*, s. 674, pozn. 5.

299 Podle vysvětlení tajemníka výboru Pavla Jovičeviće v dopise z ledna 1944 adresovaném ÚV KSJ. Jovičević také upozorňuje na to, že místní Albánci celou oblast nazývají Kosovem. *Iz izveštaja Pavla Jovičevića, sekretara PK KPJ za Kosovo a Dukagjin CK KPJ*. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 642–643.

300 *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963, nestr.

301 JOVIČEVIĆ, Pavle: *Prvo zasedanje oblasnog narodnooslobodilačkog odbora*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963. Priština 1963, nestr.

302 V předsednictvu konference zasedali a usnesení podepsali Mehmet Hoxha, Pavle Jovičević, Rifat Berisha, Xhevdet Doda, Fadil Hoxha, Hajdar Dushi a Zekerije Rexha. Úvodní referáty přednesli Mehmed Hoxha a Xhavit Nimani. Viz *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metochijske oblasti. Osnovni materijali sa zasedanja*. Priština 1955, s. 12.

limů) procentuálně neodpovídalo jak tehdejší etnické mapě zastupovaného území,³⁰³ tak především podílu albánských a srbských komunistů v kosovských organizacích KSJ a v partyzánských oddílech. Moment poměrného zastoupení, tak důležitý a zdůrazňovaný v politickém systému Kosova v dobách komunistické Jugoslávie, byl ovšem v této době irrelevantní.

Vytvoření Zemského národněosvobozenického výboru pro Kosovo a Dukagjin tedy jakoby předjímalo budoucí autonomní uspořádání. Závěrečné prohlášení z této konference ale spíše vyzývalo ke sjednocení oblasti s Albánií. Deklarace z bujanské konference je plna propagandních prohlášení a záměrných falzifikací, které albánskou kolaboraci dokonce skrytě dávaly do souvztažnosti s velkosrbskou politikou, aby tak snad uměnšily „vinu“ obyvatelstva, které jí ve své většině podlehl: např. Xhafera Devu označuje prohlášení jako „*Nedićova agenta*“ (sic!). Masové vystěhovávání srbského a černohorského obyvatelstva měli podle deklarace provádět „*na přání okupantů*“ (sic!) agenti Balli Kombëtar (tedy organizace, které v roce 1941 na Kosovu ani neexistovala) v doslechu s agenty Dragoljuba Mihailoviće, aby tak „*prchající obyvatelstvo přiměli v Srbsku vstoupit do Mihailovićových oddílů, které stejně jako bandy Balli kombëtar, bojují na straně Němců proti Národně osvobozenické armádě*“!³⁰⁴ Poprvé se tak v tomto komunistickém dokumentu objevuje pro budoucí politiku na Kosově typické paradigma, že jeden nacionalismus a jeho excesy nesmí být uváděny izolovaně od projevů nacionalismu druhého, byť by v dané chvíli byl účinek jednoho s druhým nesrovnatelný, aby tak nebylo uraženo národní cítění jednoho nebo druhého etnika!

Z hlediska dalšího vývoje jsou ale důležité především ty části deklarace, v nichž se píše, že „*Kosovo a Metochie jsou oblastmi, osídlenými z největší části ‚šiptarským‘ národem, který tak jako vždycky v minulosti i nyní touží po sjednocení s Albánií...*“. Explicitnost tohoto postoje byla v následujícím odstavci poněkud zmírněna podmínkou, že je nejprve nutné porazit okupanty a teprve poté lze rozhodnout o dalším státoprávním postavení kosovsko-metochijských Albánců – Šiptarů. Doslova se v ní uvádí, že „*jedinou cestou, jíž mohou Šiptaři Kosova a Metochie dojít ke sjednocení s Albánií, je společný boj s ostatními národy Jugoslávie proti krvežíznivým nacistům a jejich domácím pomahačům. Jedině tak lze vybojovat svobodu, díky níž pak budou všechny národy, a tedy i Šiptaři s to vyjádřit se o svém osudu s právem na sebeurčení a odtržení...*“.³⁰⁵

303 PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*, s. 327.

304 JOVIĆEVIĆ, P.: *Prvo zasedanje oblasnog narodnooslobodilačkog odbora*.

305 *Viz Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti. Osnovni materijali sa zasedanja. Priština 1955*, s. 13–16. Citováno podle PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*, s. 327–328.

Tyto části rezoluce se v pozdějších výkladech oficiální komunistické historiografie záměrně neuváděly, od druhé poloviny 80. let 20. století je naopak záměrně vyzdvihovala srbská národovecká historiografie, aby tak dokázala neupřímnost kosovského a potažmo i jugoslávského komunistického hnutí, které bylo ochotno kupčit s historickým srbským územím. Srbská (nejen) národovecká historiografie vůbec v souvislosti s konferencí upozorňuje na to, že členy výboru bylo patnáct delegátů, kteří měli trvalé bydliště v Albánii, i na skutečnost, že širší kruhy národně osvobozenického hnutí na Kosovu a Metochii o konferenci nebyly informovány a nebyli na ni vysláni ani zástupci z většiny kosovsko-metochijských partyzánských oddílů. Vyvozuje z toho závěry, že delegáti byli považováni spíše za zástupce širšího etnického albánského prostoru, a bujanskou konferenci tak považuje za „antijugoslávský akt.“³⁰⁶ Např. M. Folić přímo tvrdí, že závěry bujanské konference jsou v přímém rozporu s usneseními II. zasedání AVNOJ v Jajci (dokonce že jsou antilegitimistické), která delegáti konference znali. To je samozřejmě tvrzení velmi hypotetické vzhledem k tomu, že zasedání v Jajci se konalo necelý měsíc před konferencí bujanskou (D. Mugošovi trvala v roce 1942 cesta do glamoče 82! dní), byť v pozdější oficiózní komunistické historiografii se obvykle konstatuje, že na Kosovu a v Metochii o závěrech II. zasedání věděli z rozhlasu „Slobodna Jugoslavija“ a že závěry zasedání měly mít na tamní odbojáře „hluboký vliv“.³⁰⁷ Rozpor se závěry II. zasedání AVNOJ by se přitom hledal pouze velmi těžko, neboť, jak jsme ukázali výše, o menšinách se v usnesení hovořilo pouze velmi obecně. Otázka legitimacy pak je nemístná, neboť, vzhledem k mezinárodně uznané jugoslávské emigrační vládě v Londýně, by musela být jako nelegitimní označena i rezoluce AVNOJ. Jiní autoři tak spíše zdůrazňují, že na tomto komunistickém shromáždění byla oblast Kosova a Metochie především chápána a pojímána jako jednotný celek.³⁰⁸

Závěry rezoluce byly vzápětí uváděny do praxe: Koncem ledna 1944 podával Pavel Jovičević, tajemník Zemského výboru Komunistické strany Jugoslávie pro Kosovo a Dukagjin, ÚV KSJ zprávu o stavu strany a jejích bojových jednotek v oblasti. Vyplývá z ní, že v souladu s cíli komunistického hnutí vytyčenými na II. zasedání AVNOJ koncem listopadu 1943, se začali místní komunisté organizovat tak, aby byli připraveni na případné převzetí moci. Celkový obraz KS na Kosovu, podobně jako života slovanské menšiny v oblasti, se ale v podání tajemníka výboru jevil

306 FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 696.

307 Např. JOVIČEVIĆ, P.: *Prvo zasedanje oblasnog narodnooslobodilačkog odbora*.

308 LAKIĆ, Zoran: *Položaj Kosova i Metohije u sastavu Jugoslavije*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta. Beograd 2007, s. 111.

jako neobyčejně tristní. Tehdejší úvahy nad tím, že by měla kosovská stranická organizace jednou získat moc, svědčí o značné míře zatřetí a fanatismu, již museli její členové projevovat.

Zemskou organizaci rozdělili kosovští komunisté na dva oblastní výbory – jeden pro Kosovo, druhý pro Dukagjin (Metochii). Skládaly se shodně z pěti členů. V kosovském výboru byl jeden Albánec, ve výboru pro Metochii zasedali dva Srbové a tři Albánci (zpráva zdůrazňovala, že čtyři z nich byli intelektuálové a jeden dělník). Nižší organizační složky tvořily místní výbory v Peči, Djakovici, Prizrenu, Uroševci, gnjilanech, v Preševu (které územně spadalo do bulharského záboru a při poválečném stanovování hranic autonomie nebylo do Kosova zahrnuto) a v Prištině. Většinu členů KS stále tvořili Srbové a Černohorci. Na Kosovu bylo podle Jovičeviće od počátku organizováno málo Albánců, z nichž většina – 33 – jich navíc byla zatčena a likvidována jednotkami Xhafera Devy. Celkově disponovaly organizace KSJ v oblasti 400 členy, z nichž v té době bylo pouhých 45 Albánců, zato prý ale také sedm žen nosících feredžu(!), což se zdá být fakticky nemožné. Z dopisu zároveň vyplývá, že od počátku roku 1944 bylo v Mitrovici a Trepči zatčeno celé komunistické vedení a vzhledem k tomu, že se opět začal zvyšovat nátlak na vystěhovávání Srbů a Černohorců, byla jakákoli politická činnost z jejich strany spíše iluzorní. Slované prý většinou nemohli bez povolení ani vyjít z vesnic a „i když jej (= povolení – pozn. V. Š.) dostali, obvykle byli cestou zabiti“! Během dvou let válečné činnosti, jak si tajemník postěžoval, přišly místní organizace o většinu vedoucích kádrů (Emin Duraku, Boro Vukmirović a Ramiz Sadiku, po bujanské konferenci byli zatčeni a popraveni členové předsednictva zemského výboru Xhevdet Doda, Tefik Çanga, v bojích padli další členové předsednictva Milan Zečar a Hajdar Dushi), takže v čele organizací stáli „lidé mladí a nezkušení“.³⁰⁹

Reakce ÚV KSJ na bujanskou rezoluci

Rezoluce byla vypracována v albánštině, její jisté spornosti si byl zřejmě vědom i tajemník nově ustaveného zemského výboru Pavle Jovičević, který materiály konference posílal ÚV KSJ spolu se zprávou o situaci v regionu. V průvodním dopise dokonce požadoval, aby ÚV otevřeně poukázal na to, dopustili-li se v rezoluci nějakých omylů. A kritiky se „kosovsko-dukagjinský“ zemský výbor také dočkal, byť si na ni musel počkat více než dva měsíce. O to však byla tvrdší. Velice rozsáhlá odpověď, kterou za ÚV KSJ podepsal 28. března 1944 Milovan Djilas, kritizuje již pouhé zformování zemského výboru, neboť podle ÚV tento kraj není nějakým zvláštním kompaktním celkem. Ostrý nesouhlas si vysloužilo i samotné

309 *Iz izveštaja Pavla Jovičevića, sekretara PK KPJ za Kosovo a Dukagjin CK KPJ. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 642–643.*

použití názvu Dukagjin s tím, že toponymum zahrnuje i oblasti mimo bývalé jugoslávské hranice. V dopise se přímo nařizuje („*proto odstraníte!*“) zrušit nový název „zemský“ (srb. pokrajinski) a zůstat u názvu oblastní, čemuž měl odpovídat i charakter politické práce. Djilasův dopis se ale nezabývá pouze těmito státoprávními otázkami, kritizuje a uvádí na podle něj pravou míru i některé další „chybné závěry“ konference, týkající se např. běžného povstaleckého života. Vyznívá tak, že o případných změnách hranic se bude, v souladu s výše již uvedenými Titovými názory, jednat až po válce, neboť „*každé nastolování otázek rozhraničení ve skutečnosti pomáhá Němcům k tomu, aby popouzeli jeden národ vůči druhému*“. Závěr vyjadřuje dokonce hrozbu: zdůrazňuje se v něm, že Albánci, bojující za Němce, „*jdou cestou národní katastrofy..., zahrávají si se svou národní budoucností..., neboť zítra budou šťastné a svobodné pouze ty národy, které si to dnes vybojují se zbraní v ruce proti německým uchvatitelům a jejich reakčním pomahačům...*“.³¹⁰

Bujanská konference, jakkoli rozporná a dodnes budící polemiky, byla pozdější kosovskou komunistickou ikonografií umně vypreparována a vzata jako datum vzniku myšlenky autonomního Kosova a Metochie. Kulatá výročí založení autonomie se vždy vztahovala k této události.³¹¹ V 80. letech 20. století se bujanská konference opět dostávala do centra pozornosti celé jugoslávské veřejnosti. Albánští vědci z předních kosovských institucí totiž začali reinterpretovat její obsah tak, že konference počítala s připojením Kosova k Albánii a byla později falešně vykládána. Reinterpretace bujanské konference se tak stala jedním z důležitých vědeckých argumentů v boji za status republiky Kosovo. Usnesení 9. zasedání ÚV SKJ z 26. ledna 1987 ovšem takovýto výklad, zastávaný v té době zejména akademikem Kosovské akademie věd a umění Hajredinem Hoxhou, bývalým členem ÚV SKJ, odmítá právě s odvoláním na výše zmíněné stanovisko ÚV KSJ z 28. března 1944.³¹²

Vznik a fungování autonomie

Osud Kosova a Metochie tedy nebyl do konce války jasný. Autonomie, o níž se začalo hovořit v posledních měsících roku 1944, přitom rozhodně nebyla jedinou zvažovanou možností. Např. při jednáních, vedených

310 Viz CK KPJ – OK KPJ za Kosovo i Dukadjin (28. března 1944). In: Jugoslavija 1918–1988, s. 675–677.

311 Dvacáté výročí oslavili kosovští komunisté vydáním publikace *Kosovo i Metohija 1943–1963* (Priština 1963), třicáté pak dvojjazyčnou vědeckou monografií *Kosovo nekad i danas – Kosova dikur e sot* (Beograd 1973).

312 *Zaključci 9. sednice CK SKJ o ostvarivanju stavova SKJ u razvoju socialističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu*. Aktuální politički pregled, č. 3–4, roč. 1987, s. 29–39. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1297.

v zákonodárných výborech AVNOJ v osvobozeném Bělehradě koncem roku 1944, požadovali představitelé Černé Hory připojení Kosova a Metochie ke své nově formované republice, neboť obě území podle nich byla „historicky černohorská“! Jako jedno z možných řešení byla uváděna i představa, že by se dotčené oblasti měly rozdělit podobně, jak se stalo po balkánských válkách. Území Kosova, jakkoli z historicko-geografického hlediska nepříliš jasně vymezené, podle těchto názorů mělo připadnout Srbsku, Metochie Černé Hoře, část území měla být připojena i k Makedonii. Proti této tendenci nejhlasitěji vystupovali Miladin Popović i Fadil Hoxha a byli to pravděpodobně právě oni, jimž se podařilo prosadit nedělitelnost území.³¹³

Tyto diskuse byly zastaveny na počátku března 1945 v souvislosti s vymezením statutu bývalého Novopazarského sandžaku (staré Rašky). Původně se totiž počítalo i s vytvořením sandžacké autonomie. Podobně jako na Kosovu a Metochii byl i zde vytvořen zemský Antifašistický výbor národního osvobození Sandžaku, jehož status navíc, na rozdíl od „kosovsko-dukagijského“, nebyl KSJ zpochybňován. Nakonec však bylo území Sandžaku rozděleno mezi Srbsko a Černou Horu tak, jak tomu bylo po první balkánské válce v roce 1912. O Kosovu a Metochii se nadále mělo jednat pouze jako o celku.³¹⁴ Územní vymezení oblasti ovšem nebylo stejné, jako v současnosti. Teprve v roce 1959 byla ke Kosovu a Metochii přičleněna oblast opštiny (okresu) Leosavić, zahrnující území doliny řeky Ibru a přilehlých pohoří severně od Kosovské Mitrovice, osídlené kompaktně srbským obyvatelstvem.³¹⁵

Statut menšin mohl být řešen ústavou se zvláštními zákony v rámci konceptu suverenity občanských práv, tedy bez teritoriální artikulace politických práv menšin, přednost však postupně dostalo, alespoň v případě dvou největších jugoslávských menšin – maďarské a albánské – řešení ve formě územní autonomie, byť v obou případech se nejednalo o území obývané pouze těmito menšinami.³¹⁶ Problém před válkou největší menšiny německé byl vyřešen, podobně jako v ČSR, jejím odsunem.

313 Archiv Srbije Beograd (AS), fond SKS-CK, kart. 150, Komisijska CK SKS za informisanje i propagandu. Informacije o aktuelnim događajima. VI. díl, složka Informacije o aktuelnim događajima januar-decembar 1971, materiál informační služby ÚV SKS nazvaný *Pregled pisanja „Rilindje“ o simpozijumu u Novom Sadu* (2. dubna 1971), citováno vystoupení Hajredina Hoxhy.

314 LAKIĆ, Z.: *Položaj Kosova i Metohije u sastavu Jugoslavije*, s. 112.

315 RADOVANOVIĆ, Milan: *Kosovo i Metohija kao geografska i etnokulturna celina republike Srbije, Savezne republike Jugoslavije i jugoistočne Evrope*. In: Spasovski, Milena (ed.): *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji*. Beograd 1993, s. 115–116.

316 V případě Vojvodiny nešlo pouze o řešení maďarského problému – maďarská menšina tam je soustředěna především v Báčce – v potaz proto byla brána i skutečnost, že celá oblast je výrazně multietnická a multikulturní a že měla i svůj specifický historický vývoj. I z toho důvodu zřejmě vojvodinská autonomie dostala zpočátku vyšší status než Kosovo a Metochie.

Autonomní status dostal bezesporu přednost i z hlediska perspektivy poválečného politického sblížení s Maďarskem a Albánií v rámci nové rodiny socialistických zemí, přestože jak maďarská, tak albánská menšina byly během války vůči Jugoslávii podobně neloyální jako menšina německá. V případě Albánie se zejména v Titových plánech zvažovala i možnost jejího včlenění do Jugoslávie jakožto sedmé republiky či provázání obou zemí v jugoslávsko(-bulharsko)-albánské socialistické federaci, v jejímž rámci by se pak otázka Kosova a Metochie nejevila jako problematická.³¹⁷ Jugoslávští komunisté se navíc také (a jak se později ukázalo mylně) domnívali, že vzájemné hraniční problémy s okolními státy lze snáze řešit, budou-li mít národnostní menšiny zajištěna všechna svá demokratická práva a bude-li Jugoslávie důsledně dodržovat politiku národnostní rovnoprávnosti.³¹⁸

Podstatné kroky k vytvoření kosovské autonomie byly učiněny na mimořádném zasedání Antifašistické skupštiny národního osvobození Srbska (ASNOS)³¹⁹ 7.–8. dubna 1945, jehož se účastnili také delegáti národněosvobozeneckých výborů Vojvodiny a Kosova a Metochie. Zástupci těchto oblastí na zasedání jménem svých výborů vyjádřili přání „*připojit obě oblasti k Srbsku ve formě autonomních jednotek*“. O tom, kdy a jak se takto rozhodl kosovsko-metochijský výbor, ale není v podstatě nic známo.

Z hlediska dalšího fungování státu bylo z komunistického pohledu samozřejmě také důležité založení jednotné srbské komunistické organizace, v čemž srbští komunisté za svými charvátskými a slovinskými protějšky zaostávali řadu let – viděli jsme již výše, že slovinské a charvátské zemské organizace byly založeny již v roce 1937. K tomuto aktu došlo na kongresu, který se konal od 8. do 12. května 1945.³²⁰ Nově zvo-

317 O albánsko-jugoslávských vztazích a plánech balkánské federace u nás nejnověji *Dějiny Albánie*, s. 419–420, 426–432. Zevrubně také PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije*. In: Mitrović, Andrej: *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 309–340; týž: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948*. Tamtéž, s. 375–398.

318 *Zaključci Izvršnog komiteta CK SKJ o pitanjima nacionalnih manjina – sa savetovanja od 2. marta 1959. godine*. In: *Zadaci CK Srbije u razvoju međunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*, s. 48–49. Z pozdějších ústav vyplývalo, že se národnostní menšiny chápou jako zcela rovnoprávné se státopornými jugoslávskými národy s tím, že „*uchovávají svá specifika jakožto součást národa, k němuž náleží, ale jsou zároveň nositeli jeho odlišností, zejména v rovině kulturní, o něž pak obohacují tradiční prvky prostředí, v němž žijí*“.

319 Tento orgán byl založen 11. listopadu 1944. Jeho předchůdcem byl Vrchní nebo také Hlavní národněosvobozenecký výbor Srbska. ASNOS byla prohlášena za „*nejvyšší zákonodárné a výkonné shromáždění a nositele suverenity národa a státu Srbska, a nejvyšší mocenský orgán demokratického Srbska, jakožto rovnoprávné federální jednotky Demokratické federativní Jugoslávie*“. Viz *Odluka o konstituisanju Antifašističke skupštine narodnog oslobodjenja Srbije kao vrhovnog zakonodavnog i izvršnog organa državne vlastni demokratské Srbije*. In: *Jugoslavija 1918–1988*, s. 673.

320 Šlo vlastně o VI. zemskou konferenci KSJ pro Srbsko, jež byla rozhodnutím ÚV SKJ přetvořena v I. (zakládací) kongres Komunistické strany Srbska.

lený ÚV na tomto sjezdu rozhodl o sjednocení stranických organizací ze Srbska, Vojvodiny, Kosova a Metochie a dílu Sandžaku do jednotné KS Srbska (KSS). Jako jeden z jejích hlavních cílů přítom byl stanoven „boj“ „za bratrský vztah mezi národnostními skupinami žijícími v těchto oblastech i za realizaci národnostních práv všech národnostních menšin!“³²¹

O definitivním připojení Kosova a Metochie k Lidové republice Srbsko rozhodlo III. zasedání AVNOJ, které se sešlo 7. srpna 1945 a pokračovalo dále jako zasedání Dočasného národního parlamentu (skupštiny) ve dnech 10.–26. srpna 1945. Usnesení o tom bylo přijato 10. srpna 1945. Vycházelo „vstříc“ rezoluci mezitím svolaného druhého zasedání Oblastního národně osvobozenického výboru Kosova a Metochie (jako první bylo počítáno zasedání bujanské), které se sešlo 9. srpna v Prizrenu a mělo v tu chvíli funkci místního parlamentu (skupštiny). Toto shromáždění vyjádřilo přání „veškerého obyvatelstva Kosova a Metochie“ po připojení k „federálnímu Srbsku jakožto jeho součástí“. Rezoluce hovoří také o tom, „že obyvatelstvo oblasti, stejně jako všechny ostatní národy Jugoslávie, nikdy neuznalo rozbití Jugoslávie“.³²² V úvodu reprezentativní publikace k 20. výročí kosovsko-metochijské autonomie se ještě zdůrazňuje, že se tak kosovský lid rozhodl „svobodně“.³²³ S ohledem na to, co se na Kosovu a Metochii během války dělo, ale rezoluce jen stěží mohla vyjadřovat svobodnou „touhu veškerého obyvatelstva“ po spojení se Srbskem. Tvrzení, že kosovští Albánci nikdy neuznali rozbití Jugoslávie, pak bylo zcela demagogické! V té době navíc v provincii ještě probíhaly boje se skupinami kosovsko-albánské guerilly, takže o „veškerém“ obyvatelstvu bylo možno skutečně jen velmi těžko hovořit. Ostatně o tom, že navázání Kosova a Metochie na federální Srbsko nemělo příliš příznivý ohlas, nepřímo svědčí i vystoupení tajemníka nově založeného Oblastního výboru KSS pro Kosovo a Metochii Djoka Pajkoviće na zakládacím kongresu KSS, který přiznal, že v souvislosti s tímto aktem bylo v oblasti přítomno „velmi mnoho šovinismu“ a že otázka „bratrství a jednoty“ naráží na „velkou nenávisť, nesnášenlivost a připravenost k vzájemnému zúčto-

321 *Rezolucija prvog osnivačkog kongresa Komunističke partije Srbije*. In: Jugoslavija 1918–1988, s. 755.

322 *Narodni odbor kosovsko-metohijske oblasti izražava saglasnost s istorijskim odlukama drugog zasedanja AVNOJ-a*. In: NEŠOVIĆ, Slobodan: *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*. Beograd 1981, s. 463. Také NEŠOVIĆ, Slobodan – PETRANOVIĆ, Branko: *AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941–1945*. Beograd 1983, s. 736–738. Typickým příkladem nevhodného manipulování s deklarací předvedl v citované již práci *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkog pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945 M. FOLIĆ* (s. 698), když rezoluci dává do protikladu k usnesení konference v Bujanu, podle něj nelegitimnímu a antijugoslávskému, s tím, že ruší „bujanský separatismus“ a umožňuje lidu Kosova a Metochie svobodně se vyjádřit (sic!). Legitimita obou aktů je přinejmenším stejně sporná.

323 *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: *Kosovo i Metohija 1943–1963*, nestr.

vání“.³²⁴ Situace v terénu tedy i ve zprávě nejvyššího komunistického představitele oblasti rozhodně neukazovala jednotné přesvědčení obyvatelstva o správnosti zvolené cesty.

Formalitám však tímto aktem bylo učiněno zadost, takže pak již mohl být 3. září 1945 přijat *Zákon o založení a organizaci Autonomního kosovsko-metochijského kraje*. Prvá ústava Federativní lidové republiky Jugoslávie, přijatá 31. ledna 1946, prohlásila Jugoslávii za federální společenství šesti republik, s tím, že v rámci Lidové republiky Srbsko fungují Autonomní oblast (srb. pokrajina) Vojvodina a Autonomní kosovsko-metochijský kraj (srb. oblast), obě se statutem, který vynáší nejvyšší mocenský orgán oblasti (parlament oblasti, resp. kraje) a schvaluje Lidová skupština (parlament) republiky.³²⁵ Postavení autonomií tedy bylo garantováno i jugoslávskou ústavou. Na základě federální ústavy a závěrů Ústavodárné skupštiny (parlamentu) Srbska, zvoleného v listopadu 1946, bylo postavení autonomních oblastí podrobně regulováno také ústavou Lidové republiky Srbsko ze 17. ledna 1947. Oficiální statut oblasti (kraje) musel být vytvořen v souladu s Ústavou FNRJ a Ústavou Lidové republiky Srbsko a schvalovala jej Lidová skupština Srbska. Byl vyhlášen v květnu roku 1948 a srbským parlamentem schválen 30. října téhož roku. Na základě statutu, který mj. vydělil jako administrativní centrum oblasti město Prištinu, pak mohly být vyhlášovány i další předpisy s platností na území kraje, pokud byly pochopitelně v souladu s předpisy republikovými.

Nejvyšším orgánem moci kosovsko-metochijské autonomie se stal krajský národní výbor (srb. oblastni narodni odbor, tedy krajské zastupitelstvo), jehož členové byli voleni na tři roky. V jeho čele stál výkonný výbor (vláda) jakožto řídicí a výkonný orgán, který byl ve své práci podřízen jak svému krajskému výboru, tak také výkonným a řídicím orgánům Lidové republiky Srbsko. Obě autonomie ale neměly statut stejný. Nejvyšším orgánem Vojvodiny byla, na rozdíl od Kosova, oblastní lidová skupština (parlament), Vojvodina také získala ústavními doplňky z roku 1953 soudní autonomii stejného typu jako republiky,³²⁶ rozdíl mezi autonomiemi spočívaly i v tom, že zatímco Vojvodina mohla do Rady národností dvojdomého jugoslávského parlamentu vysílat 20 zástupců, pro Kosovo a Metochii byla tato kvóta, bez nějakého hlubšího vysvětlení, stanovena pouze na 15 zástupců.³²⁷ Mezi postavením Kosova a Metochie a Vojvodiny tedy byla disproporce, jež byla zrušena až novou ústavou

324 *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 75.

325 *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Službeni list FNRJ, č. 10, 1946.

326 DJORDJEVIĆ, Jovan: *Ustavno pravo Jugoslavije*. Beograd 1957, s. 376. Citováno podle BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 240.

327 Více o kosovské autonomii např. RAJOVIĆ, Radošin: *Autonomija Kosova. Istorijsko-pravna studija*. Beograd 1985, v tomto případě s. 254; Dvojdomá jugoslávská lidová skupština (parlament) se sestávala z Rady federace, která byla unitární, v níž byl volen jeden poslanec na každých 50 000 obyvatel, zatímco Rada národů se skládala

z roku 1963, která rozdíl odstranila ve prospěch vyššího, tedy vojvodinského modelu. Tato ústava také sjednotila obě autonomie jakožto autonomní oblasti (srb. autonomna pokrajina). Nejvyšším představitelem kosovsko-metochijské autonomie podle nové ústavy byl oblastní parlament, ústava v autonomii (v hlavním městě Prištině) zakládala také Oddělení Nejvyššího soudu Srbska, který na území autonomie vykonával pravomoci Nejvyššího soudu Srbska.

Příslušníci národnostních menšin měli již federální ústavou z roku 1946 (čl. 13) zaručena stejná práva jako příslušníci státotvorných národů, včetně ochrany svého kulturního rozvoje a svobodného používání mateřského jazyka (článek 120 ústavy např. zajišťoval právo občanů, kteří nerozumějí jazyku, v němž je vedeno soudní jednání, na překladatele). Statut kosovsko-metochijského kraje z roku 1948 pak v autonomii srbochorvatštinu a albánštinu zcela zrovnoprávňuje, což samozřejmě neznamená, že tomu tak bylo i v reálu.³²⁸ Ústava ze 7. dubna 1963 do menšinového zákonodárství uvedla nový pojem „národnost“, a vedle již dříve garantovaných práv zakotvila i základní ustanovení o školách pro příslušníky jednotlivých národností a o výuce v jazyce národností. Orgány Autonomního kosovsko-metochijského kraje (od roku 1963 oblasti), byly zmocněny vydávat vlastní předpisy v oblasti školství, kultury, hromadných sdělovacích prostředků, vydavatelské činnosti atd.³²⁹

V souvislosti s pozdějším vývojem srbských autonomií, jejichž status se, počínaje přijetím pozměňovacích federálních ústavních návrhů z roku 1968 a konče schválením nové ústavy v roce 1974, stále více měnil a přibližoval statusu jugoslávských republik, je nutno zdůraznit, že organizace Autonomního kosovsko-metochijského kraje (oblasti) se podle ústavy z roku 1946 i podle ústavy z roku 1963 odvíjela v rámci obvyklých evropských konceptů teritoriální autonomie. Kraj byl zcela začleněn do organizace Lidové republiky Srbsko, jejíž nejvyšší orgány disponovaly ústavními a zákonnými pravomocemi, jimiž mohly autonomii Kosova a Metochie držet pod kontrolou a zabezpečovat tak v republice jednotnou zákonodárnou, správní a soudní moc.³³⁰ Ústava z roku 1963 ve svém druhém článku uvádí, že SFRJ tvoří šest republik, autonomie však přitom nezmiňuje, což je rozdíl oproti první jugoslávské ústavě. Nelze ale souhlasit s tvrzením Noela Malcolma, že byl status Kosova a Metochie touto ústavou „zredukován na nejnižší možnou úroveň“.³³¹ Ani v první poválečné ústavě nebyly autonomie zmiňovány

z 30 představitelů z každé federální republiky a výše zmíněného počtu představitelů z autonomií.

328 POPOVIĆ, N.: *Otvoreno o ekonomiji Kosova i Metohije*, s. 59.

329 JOVIČIĆ, Miodrag: *Ustavopravni položaj pripadnika albanske nacionalnosti*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 147.

330 Tamtéž, s. 148.

331 MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 366.

jako komponenty federace, ale pouze jako součást tehdy Lidové republiky Srbsko. Status autonomií v rámci Srbska zůstával i v ústavě z roku 1963 stejný (odst. 3 čl. 111 je určoval jako součást Socialistické republiky Srbsko), pro samotné fungování autonomií se touto ústavou nic neměnilo, kosovská autonomie je naopak, jak jsme již viděli, povýšena a jsou jí dány i soudní pravomoci. Funkci „ústavy“ kosovsko-metochijské autonomie i nadále zastával zvláštní statut, který oblastní parlament vydal 10. dubna 1963. Skutečnost, že federální ústava zmiňovala možnost vytvářet autonomie v „*oblastech se zvláštním národnostním složením*“ (čl. 111) i jiným republikám, byla jen logická, neboť poukazovala na to, že podmínky pro vytvoření autonomií jsou i jinde než jen na Kosovu a Metochii a ve Vojvodině. Že ovšem této možnosti jiné republiky „nevyužily“, je věc jiná.

Dilemata kolem autonomie

O tom, proč vůbec došlo k vytvoření kosovsko-metochijské (a samozřejmě také vojvodinské) autonomie se zejména v 80. a 90. letech 20. století vedly mezi srbskými historiky a právními historiky četné spory. Většina z tehdy (a dodnes) prezentovaných tvrzení byla založena na resentmentním přesvědčení, že šlo o protisrbské spiknutí („Charváta Tita“³³² a jeho kliky, anacionálních internacionalistických komunistických vůdců, antisrbské koalice Slovinců a Charvátska s příležitostnou účastí dalších republikových oligarchií, jejímž heslem mělo být syntagma „*slabé Srbsko – silná Jugoslávie*“), jehož snahou bylo co nejvíce atomizovat srbský etnický prostor. V rámci tohoto diskurzu se obvykle hovoří o tom, že v komunistickém řešení národnostní otázky Jugoslávie měla klíčové místo teze o „velkosrbském hegemonismu“ v období meziválečné Jugoslávie, který měl i po válce přežít především ve vědomí srbské inteligence. Z toho důvodu mělo být hlavní politické úsilí KSJ zaměřeno na to, aby byly odstraněny všechny předpoklady, na nichž spočívala nebo by mohla spočívat vůdčí úloha Srbska v jugoslávském státním společenství. Vznik autonomií tedy celá řada srbských historiků vidí nikoli jako potřebu realizovat právo národnostních menšin na politickou existenci v novém státě, protože v tom případě měly autonomie vzniknout i v jiných republikách, přinejmenším v Charvátsku (zejména pokud jde o kompaktně Srby osídlená území bývalé Vojenské hranice), nýbrž jako potřebu komunistické oligarchie eliminovat možnost realizace srbského hegemonistického konceptu. „Antisrbská koalice“ se měla snažit i pomocí autonomií držet Srbsko

332 Jeden z tvůrců známého *Memoranda Srbské akademie věd a umění*, akademik Kosta MIHAILOVIĆ, Tita dokonce neváhá v této souvislosti označit jako charvátského nacionalistu! Viz *Zanemareni aspekti kosovske krize*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta. Beograd 2007, s. 211.

v podřízeném politickém a ekonomickém postavení. Autonomiemi tedy byla, podle těchto závěrů, prakticky řešena nikoli otázka národnostních menšin nebo „otázka kosovská“, ale „otázka srbská“. Jako podpora této teze bývá často uváděna i skutečnost, že autonomie nebyly nějakými kreacemi tehdejší Lidové republiky Srbsko a jejího autonomního ústavního práva, ale od počátku tvořily kategorii ústavního práva Jugoslávie, neboť je přímo definovala jugoslávská ústava (což ale v případě ústavy z roku 1963, jak jsme viděli výše, není přesné).³³³

Jako potvrzení pro toto vidění přelomové historie konce války a vzniku nové Jugoslávie bývá často uváděn rozhovor bývalého mocného stranického ideologa Milovana Djilase pro pařížský list *Le Monde* (30. prosince 1971), v němž se tehdejší slavný jugoslávský disident svěruje, že rozdělení „srbských zemí do pěti z šesti (jugoslávských) republik“ a vznik autonomií mělo za cíl oslabit „centralismus a hegemonismus“ Srbů, kteří měli být jako národ považováni za nejvýznamnější překážku budování komunismu.³³⁴

I takovéto úvahy byly při budování poválečné komunistické jugoslávské federace bezesporu přítomny, teze o „velkosrbském hegemonismu“ se skutečně táhne jako červená nit celou historií komunistických snah o povznesení Kosova, nebyly však rozhodně jediným a pravděpodobně ani ne rozhodujícím důvodem vytvoření autonomií, v našem případě kosovské. Důležité bylo bezesporu i úsilí nové komunistické moci ukázat kosovsko-metochijským Albáncům co nejvíce dobré vůle, a získat je tak pro nový systém i stát. Nová řešení měla pomoci odstranit traumata vzniklá nejružnějšími nacionalistickými excesy a saturovat v míře, kterou dovolovaly poválečné poměry, ambice jednotlivých národů a národností, a tak přispět k postupnému odstranění etnického napětí.³³⁵

Šlo i o to změnit zažitě stereotypy, které o Albáncích v jugoslávské společnosti platily a byly přítomny již v pracích (nejen) srbských histo-

333 Poprvé takovéto pojetí poválečné situace a postavení srbského národa v rámci federativní Jugoslávie sofistikovaně formuluje *Memorandum Srbské akademie věd a umění* z roku 1986 (viz dále, s. 344–349). Toto pojetí postupuje prakticky všechna díla hlavních tvůrců *Memoranda*, akademiků Kosty Mihailoviče, ekonomy a příležitostného historika i právního historika, a historika Vasilije Krešiče. Takto pojaté трактовání srbského poválečného vývoje a vzniku autonomií předjímala práce akademika Dimitrije BOGDANOVIČE *Knjiga o Kosovu* (Beograd 1986). Z poslední produkce pak uveďme alespoň práce Dušana BATAKOVIČE, zejména pak jeho autoritativní dílo o srbských dějinách *Nova istorija srpskog naroda* (Beograd 2000), či většinu jeho prací o kosovské otázce.

334 Citováno podle BATAKOVIČ, Dušan T.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*. Beograd 2007², s. 150.

335 V tomto směru vede své závěry také Pavel HRADEČNÝ ve studii *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie* (s. 133), kde tvrdí, že Titovo vedení dospělo k přesvědčení o nutnosti změnit i vlastní rezervované postoje k albánskému obyvatelstvu také pod tlakem špatných bezpečnostních poměrů v oblasti, tedy ve snaze stabilizovat v oblasti mocenské poměry.

riků a etnografů 19. a první poloviny 20. století.³³⁶ Na jedné straně tu byla vždy brána v potaz jakási „pozitiva“ kosovsko-metochijského obyvatelstva – jeho rustikalita, vitalita, nesmiřitelná bojovnost,³³⁷ a zejména smysl pro tradici a patriarchálnost, zdůrazňovaný později v srbské sekularizující se společnosti dokonce i některými pravoslavnými církevními hodnostáři. Na straně druhé však stála převažující „negativa“: Albánci, zejména vyšli-li ze svých domovů do jiného prostředí (za prací apod.), se totiž setkávali s opovržením a explicitním arogantním šovinismem, a to nejen ze strany Srbů, ale také Charvátů a Slovinců.³³⁸ Etnický stereotyp, rozšířený po Jugoslávii, představoval nově Albánce spíše jako primitivní populaci, která hovoří srbocharvátsky se směšným přízvukem a je způsobilá pouze pro hrubé domácí práce – nošení uhlí, nábytku, klepání koberců, práce v kotelnách, přestože nejlepší pekárny a cukrárny ve velkých jugoslávských městech byly již tradičně v rukou Albánců, podobně jako četná zlatnictví a další řemeslnické dílny.³³⁹ Pouze Romové byli na společenském žebříčku jugoslávské společnosti stavěni níže. A Albánci si toho byli živě vědomi.³⁴⁰

336 V pracích se spíše zdůrazňovala albánská nesmiřitelnost, bojovnost a nenávisť ke Slovanům. Např. IVANIĆ, Ivan: *Na Kosovu*. Beograd 1903; NUŠIĆ, Branislav: *Kosovo, opis zemlje i naroda, I*. Beograd 1902; JOVANOVIĆ, Jovan: *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobodjenja 1912*. Beograd 1941 a mnoho dalších. O tom také viz STOJANČEVIĆ, Vladimir: *Srbi i Arbanasi 1804–1912*. Novi Sad 1994.

337 Typické stereotypní vidění projevil ve svých deníkových záznamech např. Milan Jovanović Stoimirović, šéfredaktor vlivného předválečného politického časopisu *Samouprava*, osobnost s velkým politickým rozhledem a širokými kontakty do nejvyšších politických kruhů, který si do svého deníku k 13. dubnu 1936 zapsal: „*S arnautskou pomocí jsme stěží vytáhli auto z bláta u vesnice Bojana. Byli to statní a hrdí lidé. Skutečně asi Jižní Srbsko ztratíme ve prospěch této zdravé a nebezpečné rasy... Ptal jsem se jednoho, zdali by bojovali s Bulhary; ‚Ano pane,‘ odpověděl. A s Řeky? ‚I s nimi!‘ A s Albánii? ‚No i s ní. My Arnauti jsme bojovní. Dejte nám pušku a o víc se nestarejte...‘ Ovšem začervenal se, když to vyslovil, neboť lhal. Oni pro Albánii žijí. Nás považují za dobyvatele Jižního Srbska... Viděl jsem tam i rozpuštělé albánské děti, které závodily na oslech stojíce přitom v sedle. Mají více životní energie a více životní radosti než makedonští Slované. Jsou silní jak vlci...“ JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, Milan: *Dnevník 1936–1941*. (I deo). NIN (Beograd), 24. ledna 2001.*

338 UDOVIČKI Jasminka: *Kosovo – politika konfrontacije*. Beograd 2001, s.17.

339 Většina kosovských Albánců, kteří z ekonomických důvodů opustili Kosovo, skutečně vykonávala podřadné práce. V polovině 70. let např. tvořilo 30 % zaměstnanců bělehradských komunálních služeb albánské obyvatelstvo (celkově 750 pracovníků). Albánské národnosti tehdy byl i předseda odborů tohoto městského podniku, takže v závodním listě vycházely nejdůležitější zprávy také v albánštině, což bylo považováno za dobrý příklad jak řešení menšinové problematiky, tak úsilí o snižování nezaměstnanosti na Kosovu. Viz AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisia Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, I. díl, materiály ze zasedání komise 27. listopadu 1975, na níž se projednával analytický materiál *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRS* (84 s.). Stenografický záznam diskuse, s. 6/3ML. Srov. také IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 483.

340 Tyto stereotypy se vlastně staly i součástí jakéhosi „národního kulturního dědictví“ a jako takové disponovaly mimořádnou kredibilitou. Např. výzkum z roku 1986 odhalil, že 76 % Srbů považuje Albánce za zaostalé, 55 % za podlé či zákeřné, 41 %

Skutečnost, že kosovští Albánci byli považováni v Jugoslávii běžně za občany „nižší kategorie“, ostatně zazněla i na zakládajícím kongresu KSS z úst Josipa Broze Tita, který nabádal účastníky kongresu, aby agitovali mezi kosovskými Albánci za nový stát a jeho zřízení: „*Nechceme, aby Šiptari na Kosovu byli občané druhého nebo třetího řádu. Chceme, aby měli svá práva, rovnoprávnost, svůj jazyk, učitele, aby se cítili jako ve své zemi. A pokud se jim to takto objasní, pak půjdou s námi...*“³⁴¹

Problém kolonistů

Bezesporu i z tohoto důvodu došlo k další hojně zmiňované a citované události, totiž k dočasnému zákazu návratu srbských kolonistů, kteří přežili vyhnání z Kosova a Metochie v průběhu válečných let.

Po osvobození Kosova a Metochie se někteří vyhnání kolonisté začali spontánně vracet do svých, mnohdy ovšem zcela zničených, předválečných domovů, často při tom ale narazili na obnovené bývalé vlastnické poměry, případně byla jejich (v předválečné době nově kultivovaná) půda zabrána albánskými hospodáři. Tato situace přímo generovala nové srbsko-albánské konflikty. Komunistické vedení, resp. Ministerstvo vnitra Demokratické federativní Jugoslávie, proto 6. března 1945 rozhodlo o dočasném zákazu návratu kolonistů.³⁴² K tomuto činu přispěla bezesporu i skutečnost, že na srbské kolonisty na Kosovu KSJ před válkou nahlížela jako na poslušný a vděčný nástroj „srbské hegemonistické buržoazie“, ač, jak jsme již viděli, mezi nimi bylo i mnoho členů KSJ. Svědčí o tom i závěry z páté zemské konference KSJ v říjnu 1940, v nichž se přímo tvrdí, že rolnictvo národnostních menšin v Metochii (a také v Makedonii) je „*strašlivě vykořisťováno, odebírají se mu lesy a půda*“ na úkor favorizovaných dosídleneckých „živlů“, jimž se dostává nejlepší země a které pak tvoří oporu „*utlačovatelské buržoazii*“. Na základě těchto svých dřívějších závěrů si jugoslávští komunisté přímo dali za úkol bojovat proti kolonizačním metodám „*srbské buržoazie v těchto oblastech a vyhnat všechny ty kolonizační elementy, pomocí nichž srbská buržoazie utlačuje makedonský, arnautský a další národy*“.³⁴³ Existují ovšem také

za špinavé, 38 % za zpátečnické a 36 % za drzé. Existenci těchto stereotypů odhalily i výzkumy etnické distance, podle nichž Albánce/ku jako manželského partnera odmítalo plných 93 % dotázaných, jako souseda by je nechtělo 75 % dotázaných atd. (u Albánců takovýto výzkum neproběhl). Závěry sociologického výzkumu z roku 1987 pak jednoznačně ukazují, že přímo manifestační distance vůči Albáncům byla v té době rozšířena mezi Makedonci, Srby a Černohorci, procentuálně pak ještě silnější byla zaznamenána ze strany Albánců vůči těmto třem národnostem. *Kosovskí čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 133–137.

341 *Govor generalnog sekretara KPJ Josipa Broza Tita.* In: *Osnivački kongres KP Srbije*, s. 213.

342 Službeni list DFJ, č. 13, 1945.

343 *Iz rezolucije pete zemaljske konferencije KPJ.* In: *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*, s. 37–38.

názory, že nová komunistická správa chtěla tímto gestem poněkud uklidnit situaci po povstání v Metochii a v oblasti Drenice.

Nařízení o dočasném zákazu návratu kolonistů ale nevyvolalo odpor pouze u postižených rolníků, ale způsobilo i spory uvnitř komunistické hierarchie. Proti zákazu se stavěl zejména ministr kolonizace ve vládě DFJ Sreten Vukosavljević, celá záležitost tedy musela být vyřešena zákonnou normou. Třetího srpna 1945 byl proto přijat *Zákon o revizi přidělování půdy kolonistům a agrárním interesentům v Makedonii a Kosovsko-Metochijské oblasti*.³⁴⁴ Jeho realizace ovšem nebyla ani lehká, ani rychlá. Štřetávaly se při ní navíc koncepce ministerstva kolonizace s názory Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii, jehož vrcholní představitelé, Dušan Mugoša a Fadil Hoxha, nebyli návratu kolonistů příliš nakloněni. Situace ale byla nakonec pro kolonisty vyřešena více-méně smírně: v principu – s některými výjimkami³⁴⁵ – jim byla půda vrácena. Revize se vztahovala na celkových 11 168 vystěhovaleckých rodin, z nichž 7 397 opustilo své majetky. Celkem 4 829 rodinám bylo přiznáno právo na plný návrat majetku (pozemků apod.), 5 744 rodinám se uznalo jen částečně. Přidělenou půdu pozbylo 595 rodin a z fondu pro přistěhovalce bylo odebráno 15 786 hektarů.

Celkově ovšem byl počet kolonistů na Kosovu a v Metochii redukován, protože v průběhu revizního řízení jim byly jako náhrada za odebranou půdu nabízeny volné grunty po vystěhovaných Němcích ve Vojvodině. To bezesporu bylo pro ty kolonisty, kteří svoji misi na Kosovu nebrali jako národní poslání a měli s ní velmi trpké válečné zkušenosti, rozhodně přitažlivější, a není divu, že této možnosti využilo 2 064 rodin. Dalších 2 066 rodin se během řízení přestěhovalo, nebo možnosti návratu na Kosovo a do Metochie prostě nevyužilo.³⁴⁶ Nevrátilo se tedy zhruba 10 300 osob srbské národnosti,³⁴⁷ z nichž většina dala přednost mnohonásobně bezpečnějšímu a také bohatšímu prostředí Vojvodiny. Rozhodně tedy nelze hovořit o tom, že by se do jižních srbských krajů srbští kolonisté en bloc nevrátili, jak to často činí srbská politicky utilitární historiografie. Na druhé straně je ale nutno poznamenat, že návrat kolonistů byl „kompenzován“ tím, že v jižní srbské provincii prakticky mohly zůstat desítky tisíc přistěhovalců z chudých horských krajů severní Albánie, kteří do oblasti přišli v souladu s plánem italské okupační správy během druhé

344 Službeni list DFJ č. 56, 1945.

345 Půda nebyla vrácena kolonistům, kteří ji získali na úkor soukromých vlastníků či těm, kteří ji měli v nájmu nebo kteří na ní sami nepracovali.

346 FŇUKAL, M. – ŠRUBAŘ, M.: *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 44. Tyto úbytky srbského obyvatelstva ovšem na druhé straně nahradil přísun značného množství zaměstnanců do státních institucí, hlavně do administrativy a školství.

347 DOLEČEK, Rajko: *Necenzurované obrazy z Kosova a Metochie. Kosovo a Metochie po druhé světové válce*. http://www.ksl.wz.cz/Kosovo_a_Metochie9.htm.

světové války,³⁴⁸ jejichž počet se v letech 1945–1948 ještě dále zvýšil díky nekontrolovanému pohybu osob přes metochijsko-albánskou hranici.

Limity kosovsko-metochijské autonomie

V administrativní rovině se tedy zdál po válce letitý problém „kosovské otázky“ vyřešen, až do 60. let ale byla kosovsko-metochijská autonomie, jako ostatně i fungování jednotlivých jugoslávských federativních republik, dosti formální. Jugoslávie v této době zůstávala centralizovaným státem, reálné kompetence republikových státních i stranických institucí byly dlouho značně oktrojované.³⁴⁹

Na Kosovu podle sčítání v roce 1948 žilo 727 820 obyvatel, z toho počtu bylo 498 242 Albánců, 171 911 Srbů, 28 050 Černohorců, k turecké národnosti se hlásilo pouze 1 315 obyvatel, což ale rozhodně nemohl být reálný stav věcí. Část turecké populace se totiž, jak vyplývá z následujícího sčítání, evidentně přihlásila z nějakých důvodů k albánské národnosti, popř. také jako muslimové (v této kategorii byla zahrnuta ostatní nealbánská muslimská etnika na Kosovu, zejména ovšem slovanští muslimové), jichž tehdy na Kosovu a v Metochii žilo 9 679, resp. se vyslovila jako „ostatní“. Do této kategorie byli zřejmě zahrnuti především Romové, kteří se ovšem mohli identifikovat i se srbským a albánským obyvatelstvem. Procentuálně dvě největší kosovské národnosti tvořily 68,45 % a 23,62 % z celkové kosovské populace. Jak dalece bylo toto i následné sčítání v roce 1953 přesné, nelze z dnešního pohledu určit, domníváme se však, že vzhledem k tehdejším komunikačním možnostem i k uzavřenosti venkovských albánských rodin nemohlo obsáhnout skutečně všechny obyvatele oblasti. O čtyři roky později, při sčítání v roce 1953, se počet kosovských obyvatel zvětšil o 80 000 na 808 141 osob, z nichž bylo 524 559 Albánců, 189 869 Srbů, 31 343 Černohorců a 34 585 Turků, 6 241 muslimů a 21 546 „ostatních“. Procentuálně přitom poklesl počet albánského obyvatelstva na 64, 91 %, srbské obyvatelstvo zůstalo prakticky na svém, zachovalo si 23,49 % podíl. Vzrůst tureckého obyvatelstva

348 Střízlivá srbská historiografie uvádí 70 000 albánských dosídlenců (BOROZAN, Dj.: *Jugoslavija i Albanija u 20. veku*, s. 208). Národovecká historiografie hovoří o zhruba 80 000–100 000 dosídlenců (např. BATAKOVIĆ, D.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*, s. 140), objevují se i zprávy opírající se o nejmenované italské zdroje, podle nichž se měl počet dosídlenců pohybovat dokonce až mezi 150 000 a 200 000 osob (SEKULOVIĆ, D. – STOJIMIROVIĆ, S. – ĆIGLOVIĆ, Lj.: *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*, s. 11). Některé odhady zahraniční demografů hovoří přibližně o 35 000–40 000 albánských kolonistů (srov. např. výše citovanou práci Fňukala a Šrubafe). Tito přesídlenci z Albánie měli být z části usazeni také na majetky vyhnaných kolonistů.

349 PELIKÁN, Jan: *Mezi válkou a mírem*. In: *Dějiny Srbska*. Praha 2005, s. 446.

z 0,18 % na 4,28 % procent přesně odpovídá snížení procentuálního podílu albánského obyvatelstva a potvrzuje tedy naši domněnku, že se v předcházejícím sčítání Turci identifikovali s albánskou národností. Důvody, jež je k tomu vedly, mohly být různé, vyloučit se však nedá ani nátlak albánských sousedů. Právě na tuto skutečnost si i později, na počátku 70. let, stěžoval přední kosovský turecký politik Kadri Reufi. Úbytek muslimského obyvatelstva mohl být způsoben také migracemi, resp. jeho stěhováním do Turecka, k němuž v té době, jak uvidíme dále, docházelo. Jedenáctiprocentní přírůstek obyvatelstva za pět let je poměrně značný. Vzhledem k tomu, že v té době se již nemohlo jednat o příliv obyvatel z Albánie a proudění na Kosovo a do Metochie ze zbytku Jugoslávie rozhodně nebylo masové, naznačuje přírůstek kosovské demografické trendy, které v dalších desetiletích výrazně ovlivní nejen počet obyvatel v oblasti a jejich etnickou strukturu, ale způsobí také politické a mezietnické problémy.

Snaha komunistické moci o uklidnění situace a odstraňování etnického napětí začala bezprostředně po vyhlášení kosovské autonomie vydávat plody víceméně pouze v kulturní oblasti. V prvním roce po válce neumělo 75 % obyvatelstva číst ani psát. Zlepšení tohoto stavu znamenalo pro vítězné komunisty zřejmě největší výzvu. Aleksandar Ranković v jednom ze svých projevů hovoří o tom, že se v prvních poválečných letech díky alfabetizačním kurzům naučilo číst a psát 106 000 dospělých!³⁵⁰ Toto číslo je nejspíš poněkud propagačně zveličené, ale o snaze řešit problém negramotnosti svědčí již výsledky prezentované komunistickými představiteli z Kosova a Metochie na prvním kongresu KSS v květnu 1945, tedy z doby, kdy byla oblast ještě pod vojenskou správou. Xhavit Nimani tehdy v diskusi hovořil o tom, že vzápětí po osvobození zorganizovala nová správa v oblasti dva učitelské (rychlo)kurzy pro Albánce, jež absolvovalo 200 frekventantů, kteří měli tvořit základní kádr alfabetizačního úsilí. Zdůraznil přitom ale také, že stávající albánskou inteligenci bylo přitom jen obtížně možno využít, neboť její větší část se za války přiklonila k fašismu, a i ti, kteří se do určité míry angažovali v národněosvobozeneckém hnutí, byli „*prodchnuti šovinismem, takže nemohou pracovat samostatně a je zapotřebí na ně dohlížet, aby se jejich činnost odvíjela v duchu národněosvobozeneckého boje*“.³⁵¹ Komunisté samozřejmě i v jiných částech Jugoslávie hned po osvobození velmi dbali na to, aby se výuka ve školách odvíjela v „*partyzánském duchu*“. Na Kosovu a v Metochii ovšem byly v tomto směru výsledky pro ně neuspokojivé i v důsledku toho, že dostatečně vzdělaných lidí s komunistickým přesvědčením, kteří by byli schopni kontrolovat „*nespolehlivé živly*“ při výuce, bylo tragicky málo. Velkou část těch, kteří se v prvních poválečných měsících a letech zbavili

350 Srov. RANKOVIĆ, A.: *Izabrani govori i članci*, s. 184–185.

351 *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 223.

nálepky „negramotný“, tak tvořili zejména rekruti, neboť alfabetizační kurzy probíhaly povinně jako součást vojenského výcviku.³⁵²

V prvních letech po skončení války bylo na Kosovu otevřeno 453 základních škol s albánským vyučovacím jazykem, 29 tzv. nižších gymnázií (tedy měšťánek) a 3 gymnázia. I přes alfabetizační kurzy a zvýšené školské úsilí zůstávalo ovšem v roce 1953 stále 65,6 % populace kosovských Albánců negramotné a toto číslo se snižovalo jen velmi pomalu – v roce 1961 tvořilo ještě 53 % (u Srbů v roce 1953 30,2 % a 1961 24,6 %, u Turků pak k prvnímu datu 50,8 % a k druhému 41,5 %).³⁵³

Ve všech ostatních směrech se ale zaostalost regionu odrážela ještě dramatičtěji. V celé tehdejší Jugoslávii studovalo první rok po válce jen 15 studentů z Kosova!³⁵⁴ V roce 1950 působil v autonomii 39 soudců, jejichž jedinou kvalifikací byla základní škola!³⁵⁵ V oblasti ordinoval pouze jeden zubař a 21 lékařů obecné praxe, patřičné zdravotnické vzdělání mělo jen šest zdravotních sester. Kapacitu lokálních nemocnic tvořilo 390 lůžek. Devadesát osm procent obyvatel žilo z vlastní zemědělské produkce. Čtyři pětiny toho, co bylo tehdy považováno za průmysl, připadalo na doly a kombinát v Trepči. Zbývající pětinu tvořily hlavně mlýny, cihelny a drobné řemeslnické manufaktury. Tento „kompletní kosovský průmysl“ zaměstnával všeho všudy 9 000 lidí.³⁵⁶ Propast mezi nejrozvinutější částí Jugoslávie – Slovinskem – a nejzaostalejší regionem – Kosovem a Metochií – byla tehdy hrozivá: V roce 1952 mělo Slovinsko na jednoho obyvatele 4,1krát vyšší příjem než Kosovo, hrubý kosovský domácí produkt tvořil v roce 1955 47 % jugoslávského průměru!³⁵⁷ Jak uvidíme dále, i přes usilovné investování v 60. a 70. letech se tato propast dále prohlubovala.

Snaha o rozvoj oblasti tedy narážela především na nedostatek odborně vzdělaných lidí, kteří by mohli trudnou kosovskou skutečnost posunout vpřed. Z nepoměrně větší srbské účasti v národněosvobozeneckém boji za druhé světové války a z toho vyplývajících stejně nepoměrně většího začlenění do vládnoucí KSJ (v místních stranických organizacích na Kosovu tvořil srbský kádr v prvních letech autonomie 70 %)³⁵⁸ tehdy také vyplývala převaha srbského etnického elementu ve všech od-

352 Tamtéž, s. 224.

353 AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa među republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. část, materiál *Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ*, prosinac 1967, s. 11, 15.

354 Více o tom viz LJEPOJEVIĆ, Siniša: *Kosovo i Metohija: realnost, ekonomija i zablude*. Beograd 2006.

355 RANKOVIĆ, A.: *Za dalje jačanje pravosudja i zakonitosti*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941–1951*, s. 402.

356 LJEPOJEVIĆ, S.: *Kosovo i Metohija: realnost, ekonomija i zablude*.

357 HORVAT, Branko: *Kosovsko pitanje*. Zagreb 1988, s. 136.

358 PETROVIĆ, Ruža – BLAGOJEVIĆ, Marina: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986 godine*. Beograd 1989, s. 133.

povědných a řídicích funkcích. Personální obsazení lokálních místních úřadů totiž bylo na těchto dvou skutečnostech přímo závislé, a to nejen na Kosovu, nýbrž v celé Jugoslávii. Kromě toho ovšem také v té době bylo srbské kosovské etnikum v průměru vzdělanější než etnikum albánské, což mělo, kromě stranické příslušnosti, na účast v mocenských strukturách samozřejmě také svůj vliv, nebrali-li bychom v úvahu i mnoho řídicích „kádrů“, kteří do autonomie byli vysláni odjinud. Etnicita řídicích funkcionářů ale v tomto období byla až v druhém plánu, důležitější kritérium představovalo rozdělení společnosti na nepřátele a přátele komunismu.

Hned od osvobození oblasti začaly na všech správních úrovních (místní, okresní i oblastní) vznikat tzv. albánské výbory Jednotné národněosvobozené fronty (JNOF, obdoba naší Národní fronty), jejichž úkolem bylo „*ideologicko-politicky působit na albánské masy, aby se co nejaktivněji začlenily do JNOF pod vedením KSSJ s cílem ... přispět k vytvoření bratrství a jednoty Šiptarů, Srbů a Černohorců*“.³⁵⁹ Tyto v podstatě etnické výbory se ale příliš neosvědčily, neboť se do nich okamžitě začlenili „*lidé, kteří nebyli žádoucí a vedli politiku v rozporu s našimi (= komunistickými) zájmy – politiku šovinismu*“.³⁶⁰ Je to samozřejmě logické, neboť tyto tzv. „velkoalbánští agenti“, jak byli nazýváni komunistickými představiteli, kteří představovali na místní poměry intelektuální elitu kosovsko-metochijského albánského obyvatelstva, se velice rychle zorientovali v situaci a jen stěží mohli být nahrazeni někým jiným – lidí s komunistickým či alespoň sympatizujícím myšlením, v komunistické hantýrce „*poctivých Šiptarů, kteří na tyto agenty pohlížejí s nenávistí*“,³⁶¹ v té době bylo rozhodně velmi málo. V oblasti tak sice kromě ballistických čet pohybujeících se v hluboké ilegalitě nebyla žádná organizace, která by stála mimo JNOF, ovšem ideologicky se většina výborů nacházela na „špatné“ straně, a proto byly do roku 1950 postupně všechny zrušeny.

Výraznější integraci albánského obyvatelstva do nové jugoslávské společnosti však zejména ve venkovském prostředí bránila i jeho přežívající autarkičnost, uzavřenost v rámci rodově-kmenových komunit, jež nebyla pochopitelně cizí ani narychlo rekrutovaným komunistickým kádrům. Symptomatická je v tomto směru jedna anonymní stížnost srbských obyvatel obce Vitina z konce 50. let, adresovaná ÚV Svazu komunistů Jugoslávie, v níž pisatelé zdůrazňovali, že místní albánští funkcionáři dodržují náboženské a patriarchální zvyklosti a že žena albánského předsedy místního komunistického výboru nevychází z domu a její manžel slaví náboženské svátky a státní svátky ignoruje!³⁶² Podíl žen zastoupených ve veřejném životě a ve správě Kosova a Metochie tak byl v 50. letech v důsledku přežívání patriarchálního pohledu na jejich roli ve společnos-

359 *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 74.

360 Tamtéž, s. 75. Diskusní příspěvek Djoky Pajkoviće, tajemníka Oblastního výboru KSS Kosova a Metochie.

361 Tamtéž.

362 PELIKÁN, Jan: *Žádosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století)*. Slovanský přehled 88 (2002), s. 84.

ti nejnižší v celé Jugoslávii – činil 1,5% ze složení všech politických grémií oblasti, počínaje parlamentem a konče místními výbory.³⁶³

V oblasti byla stále ještě rozšířená krevní msta, již jugoslávské úřady nebyly schopny vymýtiti ani represí, ani pokusy proniknout do středu uzavřených komunit a působiti v nich osvětou či zakládáním smířčích výborů. Přestože počet vykonaných ortelů v rámci krevní msty nebyl příliš vysoký (např. v roce 1966 dva, v roce 1967 čtyři, v roce 1968 deset),³⁶⁴ sekundárně jí ale bylo postiženo mnohem více rodin. Muži, kteří byli ohroženi krevní mstou, totiž žili často v dobrovolném domácím vězení, neboť každý jejich pohyb mimo domov znamenal ohrožení na životě. Materiální situace těchto rodin proto byla velmi těžká, neboť hlavní zdroj příjmů, jejich zemědělská půda, často zůstávala v důsledku chybějící mužské ruky neobdělávána. Celkový počet rodin, které se nacházely v „režimu krevní msty“, jejichž muži se museli obávat možné vraždy, bylo podle zpráv orgánů ministerstva vnitra kosovsko-metochijské autonomie v druhé polovině 60. let (tedy po více než dvaceti letech budování jugoslávského socialismu) přes 600 s téměř 5 650 členy. Jedno a půl procenta kosovských mužů tedy žilo ve strachu z krevní msty!³⁶⁵ Důvod pro vykonání msty mohla ovšem být také urážka cti. Čest a osobní integrita byla v albánském patriarchálním prostředí nedotknutelná a na vykonání pomsty v případě útoku na čest nebyli samozřejmě imunní ani komunističtí funkcionáři z řad albánského obyvatelstva.³⁶⁶

363 RANKOVIĆ, A.: *Izveštaj o organizacionom radu Komunističke partije Jugoslavije na V kongresu*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941–1951*, s. 214.

364 PELIKÁN, Jan: *Dokument o krevní mstě v Jugoslávii koncem 60. let 20. století*. Slovanský přehled 90 (2004), s. 600.

365 Tamtéž, s. 604.

366 Pro ilustraci uvádíme příklad vraždy pro urážku cti, jež zaznamenal velitel okresní policejní správy v Prizrenu Budimir ĝajić, neboť je zcela typická a dokumentuje velice přesně přezívající pojetí patriarchální spravedlnosti: Ve vesnici nedaleko Prizrenu člen okresního výboru vyřadil při hádce políček jinému občanovi. Stalo se tak na okresní konferenci, před zraky velkého množství lidí, což byla pro čest poškozeného velká potupa. Poškozený proto na adresu funkcionáře prohlásil: „*Dávej si na mne pozor; od teď jsi se mnou v nepřátelství*“. Taktó volená slova podle ĝajiće znamenala jediné, že totiž věc není možno vyřešit jinak než krví... Skutečně také policejního náčelníka po několika letech vyhledal uprostřed noci poškozený muž „*v kroji a s bílým fezem na hlavě*“, jenž mu předal svoji zbraň se slovy: „*Tady máš pušku a sedm nábojů. Měl jsem jich deset, ale s těmi třemi jsem před hodinou zabil člověka. Mohl jsem utéci, ale nechtěl jsem. Přišel jsem se vzdát, neboť já jsem své vykonal a teď je řada na tobě. Mám ale jednu prosbu, abych nebyl odsouzen na smrt soudem, neboť to by mne zabilo* (myslel tím samozřejmě svou čest – pozn. V. Š.).“ Při dalším výslechu vrah prozradil, že funkcionáře sledoval sedm měsíců. Po zastřelení mu ještě roztránil hlavu pažbou. Při ohledání našli policisté v kapse zavražděného zápisník, v němž funkcionář případ přesně popisuje, aby, pokud by byl zavražděn, vyšetřovatelé věděli, kde hledat viníka. Mstitele musela policie ještě téhož rána převézt na jiné místo, neboť touto vraždou pro čest okamžitě spustil proces krevní msty ze strany příbuzných postiženého. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem ĝajićem 21. května 1968, s. 9–11.

Jugoslávská komunistická moc si v průběhu prvních let budování jugoslávského multietnického socialismu začala velice brzy uvědomovat, že rozdíly v hospodářském rozvoji jednotlivých částí Jugoslávie mají velký vliv na rozvoj vztahů mezi jugoslávskými „národy a národnostmi“. Pregnantně tuto situaci na základě zkušeností prvních patnácti let existence jugoslávské federace analyzuje dokument nazvaný *Program Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ), federace a vztahy mezi národy Jugoslávie* z roku 1962, když tvrdí, že na základě těchto rozdílů vznikají protiklady, které mohou „za jistých okolností“ vyvolat (a jak se později ukázalo, také vyvolávaly – pozn. V. Š.) nacionalistické vášně.³⁶⁷ Na Kosovu a v Metochii toto nebezpečí, vzhledem ke stavu, jež jsme výše nastínili, hrozilo tím spíše. V prvních letech kosovsko-metochijské autonomie navíc jugoslávské vedení nečinilo příliš proto, aby se ekonomické rozdíly mezi autonomií a zbytkem země nějak vyrovnaly. Komunisté své síly upřeli zejména k budování správní struktury oblasti, popř. se spokojovali se snahou o pokrok v osvětové činnosti. Po roce 1948, kdy se oblast stala horkou hranicí mezi dvěma zneprátelenými komunistickými ideologiemi, pak pokusy o povznesení autonomie na nějakou dobu nadobro ustaly. Kosovo a Metochie byly dějištěm boje s ideologickou diverzí ze sousední Albánie a život autonomie začala ovlivňovat všudypřítomná UDB. Na rozvoj nebyla vhodná doba.

367 *Program SKJ, federacija i odnosi medju narodima Jugoslavije*. Beograd 1962, s. 144–150. In: *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*. Beograd 1978, s. 46.

Autonomie pod obručí státní bezpečnosti

Pro první poválečná léta lze v podstatě říci, že i přes značnou snahu po odstranění etnických diskrepancí byl albánský živel na Kosovu a v Metochii místy i nevybíravě potlačován, nikoli ovšem z etnických příčin, ale proto, že se jevil, v důsledku slabé loyality k novému státu i vzhledem ke kolaboraci převážné části obyvatelstva za války a malé účasti na protifašistickém odboji, jako státně nespolehlivý. U části kádrů státní bezpečnosti v autonomní oblasti prý vládla přímo „psychóza z toho, že značná část Šiptarů je proti našemu zřízení, že stojí na frontové linii připojení Kosova a Metochie k Albánii“. Poté, co byl přístup UDB po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966 obecně kritizován a zejména na Kosovu podroben přísnému zkoumání, se objevovala i tvrzení, že celá koncepce služby státní bezpečnosti pro Kosovo byla řízena tezí, že jsou příslušníci „šiptarské národnosti nespolehliví, neloyální vůči Jugoslávii, že jsou v podstatě zvláštní národnosti, váhavou, iredentistickou, šovinistickou a že je proto vůči nim nutno uplatňovat zvláštní režim, zvláštní zacházení, zvláštní vztah...“.³⁶⁸ Nedůvěra k loyaltě albánské menšiny se zpočátku projevovala i na úrovni funkcionářské. Stal-li se příslušník menšiny např. předsedou obecního úřadu nebo postoupil-li na významnější místo v komunistické hierarchii, obvykle neměl přístup k citlivějším bezpečnostním materiálům, na rozdíl od situace, byl-li ve stejném postavení příslušník státotvorného národa.³⁶⁹

Také v závěrech Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii ze září 1966 se tvrdí, že UDB vycházela z „nesprávného předpokladu, že jsou Šiptari podezřelý element, nebezpečný pro socialistickou společnost, že je území Kosova a Metochie nejprístupnější cizím (tj. albánským – pozn. V. Š.) vlivům“, a že tedy i z tohoto důvodu na Kosovu a Metochii UDB používala zvláštní opatření a metody, z jiných jugoslávských oblastí neznámé.³⁷⁰ Vztah nedůvěry k národnostním menšinám měl být v té době

368 Takovéto ocenění práce UDB předestřel na základě vyšetřování vedoucích pracovníků UDB na Kosovu vedoucí srbské prověřkové komise ÚV SKS Djordje Lazić. Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem ġajićem 21. května 1968.

369 AS, fond SKS-CK, kart. 1, Šesta plenarna sednica CK SKS 14. – 15. září 1966 (dále jen *Šesta plenarna sednica CK SKS*), stenografický přepis zasedání, diskuse Aliho Shukrijji, s. 221.

370 AS, fond SKS-CK, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, zpráva Oblastního výboru SKS pro Kosovo i Metochii, nazvaná *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*. Priština, září 1966, s. 6 (dále jen

vytvářen přímo na policejních školách. Např. v učebnici z roku 1957 se píše, že „(příslušníci menšin – pozn. V. Š.) mají silně vyvinuté národní citění, a jsou proto často připraveni pracovat pro zpravodajskou službu své mateřské země. Představují tak důležitou a užitečnou základnu pro vytváření agentur. Jsou ale našimi státními příslušníky, a proto také požívají všechna naše občanská práva a povinnosti – slouží v armádě, mohou být státními úředníky i poslanci a z těchto pozic pak mohou shromažďovat informace...“.³⁷¹

Není samozřejmě vyloučeno, že kromě nedůvěry vyvolané ideologií nemohla hrát ve vztahu k albánské menšině u některých srbských či černo-horských příslušníků mocenských represivních složek roli i kulturní cizorodost a etnické stereotypy, nicméně UDB jako pravověrná tajná komunistická policie v době „zostřeného třídního boje“ samozřejmě nevystupovala s „podezřením“ pouze vůči neloyálním menšinám. V autonomii (i mimo ni, pochopitelně) pronásledovala také např. duchovenstvo a věřící Srbské pravoslavné církve, kněze a farníky římskokatolických albánských i charvátských farností, stejně jako všechny jiné „třídní nepřátele“. Pozemkové vlastnictví srbských klášterů bylo konfiskováno podobně jako majetek albánského islámského společenství a jeho vakufů či beктаšijského řádu.³⁷²

Rezoluce Informbyra, ideologický boj Envera Hoxhy a úloha UDB

Nálepka neloyálního etnika, jímž byla oceňovaná albánská kosovsko-metochijská národnost, by se, díky nejspíš upřímné snaze části jugoslávské komunistické elity o zapojení albánského živlu do budování nové společnosti, během několika let začala stírat. Rozchod Jugoslávie, resp. KSJ a jejího předsedy Josipa Broze Tita se Stalinem v jarních měsících roku 1948, známější jako „roztržka s Informbyrem (Kominformou)“³⁷³

Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji).

- 371 Na tuto diskriminační pasáž upozornil na VI. zasedání ÚV SKS (14. – 15. září 1966), jež rozpracovávalo závěry brionského pléna pro Srbsko a jeho autonomie, tehdejší předseda OV SKS pro Kosovo a Metochii Velli Deva. Viz *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 31–38.
- 372 LAMPE, John R.: *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*. Cambridge University Press 2002. Citováno podle překladu do srb. *Jugoslavija kao istorija*. Beograd 2004, s. 232.
- 373 Kominforma či Informbyro (oficiálně Informační byro komunistických a dělnických stran, ruský Информационное бюро коммунистических и рабочих партий) byla Moskvou řízená mezinárodní organizace komunistických stran (kromě zemí v sovětské sféře vlivu do ní byla zapojena i KS Francie a Itálie), založená v září 1947. Navazovala na činnost Kominterny, rozpuštěné v roce 1943. Na jejím vytvoření se

a přechod Envera Hoxhi, šéfa komunistické strany sousední Albánie, na stalinistické pozice, ale stávající přístup vůči albánské menšině ještě vyhrotil a zakonzervoval.

Zhoršující se relace jugoslávského vedení se Stalinem, jež byly patrné již od prvních měsíců roku 1948, se projevovaly i postupným ochlazením albánsko-jugoslávských vztahů, které se v předcházejících letech

podíleli velkou měrou i jugoslávští komunisté, organizace měla mít dokonce své sídlo v Bělehradě, kde se také uskutečnilo její první pracovní zasedání. Hlavním důvodem roztržky byla především Titova snaha o politiku nezávislosti na Stalinovi a jeho úsilí o vytvoření balkánské federace. Právě možnost vzniku takového druhého mocenského komunistického centra, které by mohlo být určitým konkurentem SSSR, narušovala Stalinovy představy o budoucím vývoji na Balkáně. Rezoluce Informbyra o situaci v KSJ byla připravena na červnovém zasedání Kominformy a vynesena na 28. června 1948 (tedy na výroční den Kosovské bitvy). Rezoluce obviňuje Tita jako imperialistického agenta, kritizuje vedení KSJ z pravicových úchylek a rozbíječství komunistického hnutí apod. Komunistické vedení Jugoslávie rezoluci odmítlo. Jeho rozhodnutí dodatečně legitimizoval V. sjezd KSJ, jenž se uskutečnil koncem července 1948. Druhá rezoluce z listopadu 1949 roztržku ještě prohloubila a dovedla Jugoslávii prakticky na pokraj ozbrojeného konfliktu se SSSR a jeho satelity. Od plánované intervence odradila Stalina zřejmě až rasantní akce USA a OSN v Koreji. Roztržka měla samozřejmě velký vliv na vnitro i zahraničněpolitickou situaci v Jugoslávii. Po nezbytných čistkách, při nichž byli z KSJ odstraněni skuteční i domnělí „příznivci Stalina a Informbyra“, tzv. Informbyrovci, kteří skončili „na převýchově“ v koncentračních táborech (nejznámější se nacházel na pustém kvarnerském ostrově *goli otok*), musela Jugoslávie hledat nové spojení a začít budovat svoji vlastní cestu. Důležité přitom bylo poznání západních mocností, že podporou Jugoslávie, byť rigidně komunistické, mohou zúžit sovětskou mocenskou sféru a narušit tak výsadní postavení Moskvy v jihovýchodní Evropě. Od roku 1950 proto FLRJ začala dostávat ze Západu výhodné úvěry a od USA dokonce i dodávky zbraní a munice. Jugoslávie ale střežila svou suverenitu a nezávislost na západních státech, zejména pokud jde o vnitřní politiku a nezpochybnitelnost vedoucí role KSJ. V této nové konstelaci ale nemohl jugoslávský režim nadále fungovat jako stalinistická odnož. Teoretikové jugoslávského socialismu Edvard Kardelj a Milovan Djilas proto začali rozpracovávat nový, tzv. samosprávný model socialismu, jež se pak stal hlavním poznávacím znamením jugoslávské třetí cesty. Jedním z důsledků roztržky Tita se Stalinem a rezoluce Informbyra z roku 1948 bylo také přejmenování KSJ, k němuž došlo v roce 1952 na VI. sjezdu KSJ v Záhřebu. Strana byla nově pojmenována jako Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ). Touto formou se jugoslávští komunisté distancovali od stalinistických komunistických stran a přihlásili se k tradicím Marxova Svazu komunistů. V souladu s tímto krokem byly přejmenovány také republikové stranické organizace (např. z Komunistické strany Srbska se tak stal Svaz komunistů Srbska, SKS). Roztržkou Jugoslávie s Informbyrem v rámci československo-jugoslávských vztahů se u nás v poslední době zabývá zejména pražský historik mladé generace Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ. Srov. např. jeho práce *Formování jugoslávské informbyrovské emigrace v Československu*. In: Slovanské historické studie 29, 2003, s. 123–211; *Jugoslávská informbyrovská emigrace v ČSR 1948–1954*. In: Boček, Pavel – Hladký, Ladislav – Krejčí, Pavel – Stehlík, Petr – Štěpánek, Václav (Edd.): *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI.*, svazek 1. Brno 2006, s. 345–366; *Aktivizace jugoslávských informbyrovců v Československu v důsledku krize roku 1968*. In: Slovanské historické studie 32, 2007, s. 149–165; *Informbirovska emigracija u jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbirovaca u Čehoslovačkoj*. In: Selinić, Slobodan (ed.): *Spoljna politika Jugoslavije: 1950–1961*. Beograd 2007, s. 149–165.

zdály být, a to i díky velké jugoslávské pomoci albánskému hospodářství a budování albánské armády, harmonické a směřující ke zmiňované již jugoslávsko-albánské integraci. Enver Hoxha a jeho klika v rámci Komunistické strany Albánie se ale rozhodli úžeji přimknout k SSSR zřejmě i z důvodu, že pociťovali jugoslávské objetí jako stále dusivější. Výroky J. Broze Tita ostatně k takovémuto přesvědčení zavdávaly příčinu: „*Albánii je třeba držet, neboť jsme do ní mnoho uložili a je pro nás důležitá*“, prohlásil J. Broz Tito na politbyru ÚV KSJ 1. března 1948 v reakci na stále těsnější spolupráci Hoxhy se Stalinem, s tím, že je „*Albánie povinna plnit své závazky vůči nám, a jestliže chce uzavírat nějaké smlouvy (o hospodářské pomoci SSSR a vyslání sovětských vojenských instruktorů do Albánie – pozn. V. Š.), musí je odsouhlasit s námi...*“.³⁷⁴ Svou roli v odklonu od Jugoslávie hrálo i Hoxhovo zklamání z toho, že se mu nepodařilo v prvních poválečných letech získat Kosovo a Metochii do albánského státního svazku. Po vyhlášení rezoluce Informbyra tak byla albánská komunistická strana mezi prvními, kteří se s ní zcela ztotožnili. V následujících letech stála na čelní pozici informbyrovské agitace proti Jugoslávii. Albánský komunistický vůdce bezesporu předpokládal, že KSJ nevydrží Stalinův tlak a že jeho věrnost generalissimovi bude odměněna zvláštním uznáním. Počítal přitom s tím, že se bude moci zbavit jak svých (projugoslávských) konkurentů v ÚV KSA, což se mu také ještě v témže roce podařilo,³⁷⁵ tak, a to zejména, že se mu podaří uskutečnit jeho sen a trvalý cíl, totiž vytvoření komunistické Velké Albánie pod patronací SSSR a s Kosovem a Metochií v jejím rámci.³⁷⁶ V roce

374 Citováno podle PETRANOVIĆ, B.: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948*, s. 393.

375 Tak jako v jiných komunistických zemích poskytla roztržka i v Albánii možnost komunistickému vedení vyrovnat se pomocí vykonstruovaných obvinění s nepohodlnými členy. Uskutečnilo se zde několik monstrprocesů, z nichž největší byl se „skupinou“ Koçi Xoxeho, do té doby muže č. 2 albánské politické scény (z významnějších funkcí se s Xoxem svezl Kristo Themelko, Pandi Kristo a Nesti Kerenxhi). V procesu byli Xoxe a jeho soudruzi označeni jako lokaji bělehradských trockistů, kteří „...přijímají jejich pomoc a provádějí zrádnou a ďábelskou zločineckou činnost proti vlasti a republice, ... chtějí připojit Albánii k Jugoslávii a spolu s ní tak hodit do klína imperialismu, imperialistických zájmů a tužeb Velkosrbů, jež představuje Titova skupina.“ Prokurátor tedy ve své obžalobě, okořeněné dobovou rétorikou, pozoruhodně obvinil jugoslávské komunisty z propagace velkosrbské myšlenky, proti níž celou válku a poválečné období usilovně bojovali. Viz *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, s. 46. V souvislosti s roztržkou Tita se Stalinem se uskutečnily procesy také v Maďarsku, kde byl jako „titoista“ odsouzen László Rajk, či v Bulharsku (Trajčo Kostov), v roztržce lze také hledat kořeny procesu s Rudolfem Slánským a „jeho skupinou“. O tom nejnověji projednává na základě důkladného archivního výzkumu publikace Slobodana SELINIĆE *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955* (Beograd 2010, s. 599–612).

376 Hoxhovu motivaci takto vidí např. jeden z nevlivnějších srbských historiků druhé půle 20. století Branko PETRANOVIĆ (1927–1994) v již výše citované studii *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948* (s. 398).

1949 se E. Hoxha dokonce pokoušel získat Stalinův souhlas se zorganizováním protititovského povstání kosovských Albánců, jež by vyústilo ve sjednocení Kosova a Metochie s Albánií, u sovětského vůdce však pro toto dobrodružství nenašel ani podporu, ani pochopení.³⁷⁷ Na vidinu násilné změny hranic poté sice E. Hoxha rezignoval, nadále však vedl vůči „titovské“ Jugoslávii kombinovaný propagandisticko-diverzní boj, v němž se, pod pláštíkem marxisticko-leninského pravověří, často skrývala nacionalistická hesla o sjednocení všech Albánců v „matce vlasti“. V kosovsko-metochijské realitě se tak postupně začínal objevovat prvek, který vždy přítomnému velkoalbánskému nacionalismu dával charakter „levé“ revolučnosti a radikalismu, ještě zvýrazněný po roztržce Tirany s Moskvou a jejím připoutání k Číně (1961).

Po Hoxhově odklonu od Jugoslávie se území Kosova a Metochie i pro KSJ (a tím spíše pro UDB) nutně muselo jevit jako příznivá půda pro působení nepřátelské ideologické diverze, a to tím spíše, že se k rezoluci Informbyra přiklonila i část vysoce postavených kosovských komunistů z řad albánské menšiny. Kosovští informbyrovci většinou volili cestu emigrace do Albánie, což byla pro stranickou organizaci na Kosovu, mimořádně chudou na albánské vzdělané kádry, obrovská rána. Z hlediska UDB pak útěk lidí, kteří znali do hloubky poměry v oblasti i v KSJ, představoval maximální bezpečnostní riziko, neboť většina emigrantů se volky nevolky, dříve nebo později, stala nástrojem v rukou albánské propagandy a tajné služby. Pravděpodobně nejhorší ztrátou, a to i z bezpečnostního hlediska, byla emigrace Shabana Haxhii (Haxhia), kosovského policejního náčelníka. K dalším významným „informbyrovcům“, kteří emigrovali do Albánie, patřili policejní kapitán Shaban Zena, zaměstnaný přímo na srbském ministerstvu vnitra, španělský interbrigadista a signatář bujanské rezoluce Xhafer Voksha, člen OV SKS KaM a předseda mládežnické organizace v autonomii Sutki Hoxha, dále pak náčelník okresní policejní správy v Dragaši Shevqet Meqa, šéf UDB tamtéž Abdul Sali, či Isen Dobra, předseda okresního výboru Dečani.³⁷⁸

Do oblasti také začaly pronikat ilegální skupiny, organizované albánskou výzvědnou službou, jejichž cílem bylo autonomii destabilizovat a „propagovat principy rezoluce Informbyra“. Také k organizování těchto skupin využívala albánská tajná policie Sigurimini pochopitelně především kosovské emigranty. První velkou a skutečně nebezpečnou ozbrojenou ilegální skupinu se UDB podařilo odhalit v září 1949 v okolí

³⁷⁷ *Dějiny Albánie*, s. 446.

³⁷⁸ AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. dil, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ, vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata z 9. listopadu 1966, s. 2. (dále jen jako *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*).

Lipljanu. Vedl ji emigrant Skender Kosova, jemuž se v krátké době podařilo získat poměrně široký okruh spolupracovníků, zdroje UDB hovoří o 57 členech. Skupinu se UDB podařilo rozbít poté, co do ní pronikli dva její tajní spolupracovníci, kteří také Skendera Kosovu zavraždili. Ještě předtím UDB odhalila a rozbila menší skupiny v Peći a Djakovici, jež zformoval další „informbyrovec“ Kostadin Vasiljac spolu s albánským agentem Xhevadem Morionem.³⁷⁹ Jen mezi lety 1948–1958 měla, podle *Bílé knihy o nepřátelské politice vlády Lidové republiky Albánie vůči Federativní lidové republice Jugoslávii*, vydané Ministerstvem zahraničních věcí FLRJ v roce 1961, vyslat tiranská vláda do Jugoslávie (a z drtivé většiny tedy na Kosovo a do Metochie) ve skupinách nebo jednotlivě 675 diverzantů a agentů, z nichž mělo být 548 ozbrojených.³⁸⁰ Další desítky nebo stovky agentů a skupin nejspíše pozornosti jugoslávských mocenských orgánů unikly.³⁸¹ Takovouto metodu propagandistické a diverzní činnosti používal E. Hoxha a jeho skupina vůči Jugoslávii zhruba do poloviny 50. let. Po XX. sjezdu Komunistické strany SSSR a kritice tzv. kultu Stalinovy osobnosti z úst generálního tajemníka sovětských komunistů Nikity Chruščova, již ovšem E. Hoxha nikdy nepřijal, došlo v jugoslávsko-albánských vztazích k prvním a velmi nesmělým náznakům oteplení. Konfrontační politika však paralelně s tím přežívala až do poloviny 60. let. Podle *Bílé knihy* tak ještě mezi lety 1957–1961 v Jugoslávii

379 *Napad preko Tirane*. <http://yu-pokret.yforum.biz/rasprave-f4/kgb-proziv-jugoslavi-je-t203.htm>. Významné diverzní skupiny vytvořili další kosovští emigranti – plukovník Cerim Uka pocházející z okolí Peče, major albánské armády Halit Kačanolli původem z vesnice Kačandol u Kosovské Mitrovice, Ajeta Haxhia aj. Je zajímavé, že mezi nimi byly i skupiny tvořené agenty srbského původu. Šlo zejména o bývalé důstojníky JA, kteří se přiklonili k názorům zastávaným rezolucí Informbyra. Albánská výzvědná služba pak tyto nespokojené důstojníky využívala ke své činnosti. K důležitým agentům albánské výzvědné služby patřil Andro Čukić, jež zajišťoval v roce 1949 útek bývalého velitele 2. jugoslávského stíhacího pluku v SSSR a jednoho ze zakladatelů moderního jugoslávského válečného letectva, plukovníka Mirka Šćepanoviće. Při pokusu o překročení hranic do Albánie byl ale Šćepanoviće zastřelen v léčce nastrožené UDB. Viz *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*, s. 3.

380 *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, s. 47n.

381 Operativce Jovo Bajata při svém pozdějším výslechu před stranickou prověřkovou komisí tvrdil, že pro běžné drobné zpravodajské úkoly využívala albánská služba obyvatelstvo z pohraničních albánských vesnic, jež mělo v Metochii příbuzné. Odhalování těchto skupin prý bylo velmi těžké, neboť rodinné a klanové vazby nebylo možno narušit obvyklými praktikami UDB. Také pokusy získat některé z těchto vesnických agentů-chodců jako dvojité agenty se většinou nesetkávaly s dobrými výsledky, neboť „upřímně pracovali pro albánskou službu a vazby na nás (UDB – pozn. V. Š.) využívali pouze k tomu, aby mohli bezpečně přecházet hranici a vykonávat své úkoly...“. Diverzanti nacházeli útočiště jako obvykle v obcích v hraničním pásu s Albánií a v oblasti Drenice. Např. z drenické obce Junik zatkla UDB 40 údajných spolupracovníků albánských diverzantů. Jako další významná útočiště se uvádějí vesnice Drenovac, Beleg, Požar, Novo Selo, Vokša, Bec, Crmnjane, Rogovo a další. *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*, s. 1, 3, 4.

probíhalo 115 procesů s agenty albánské výzvědné služby, kteří, podle svých výpovědí u soudů, měli za úkol vyvolávat u albánského obyvatelstva nespokojenost s jugoslávským společenským zřízením, vytvářet organizace připravující povstání a ozbrojené vystoupení proti jugoslávské správě atd. I když samozřejmě musíme připustit, že velká část těchto výpovědí byla vynucena za použití násilí, samotný fakt vysílání diverzantů ve velkém množství je nezpochybnitelný. Metochijským, makedonským a černoohorským pohraničím mělo ještě v letech 1959–1960 křížovat 16 diverzantských čet s cílem vytvářet v pohraničí pocity napětí a nejistoty.³⁸²

V programových dokumentech jugoslávských komunistů se vždy hovořilo o tom, že přístup k národnostním menšinám nikdy nezávisel na mezinárodních vztazích s okolními zeměmi, a to ani po roce 1948!³⁸³ Toto propagandistické tvrzení ovšem systém, který fungoval na Kosovu a Metochii po rezoluci Informbyra a v průběhu celých padesátých let 20. století, přesvědčivě vyvrací. UDB, jež se v důsledku roztržky se Stalinem nebývale rozrostla a změnila se v ideologickou policii, nesmiřitelně bojující proti vnitřnímu (stalinistickému, často ovšem i zcela domnělému) nepříteli všude v Jugoslávii, zavedla v jižní srbské autonomii tvrdý policejní režim a stáhla kolem ní jen velmi těžce proniknutelnou a uvolnitelnou obruč, která špatnými „mezinárodními vztahy“ jednoznačně ovlivněna byla. Etnické složení tohoto represivního orgánu, které i přes usilovné rekrutování Albánců, zůstávalo majoritně srbsko-černoohorské, pak přispělo k tomu, že všechny tvrdosti, křivdy a nespravedlnosti, jichž se UDB v tomto období v kosovsko-metochijské autonomii dopustila, byly později, po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966, označovány jako akt velkosrbského šovinistického útisku. Faktor ideologický, který byl v činnosti UDB v tomto období primární, pak byl při těchto hodnoceních zcela zanedbán. UDB se navíc do postavení všemocného arbitra na Kosovu a Metochii nepasovala sama. KSJ totiž, i podle slov svých nejvyšších činitelů, neměla kontrolu oblasti pevně ve svých rukou. Tajemník OV KSS pro KaM Djoko Pajković již v roce 1945 upozorňoval na to, že vedení strany v oblasti od nejnižších složek až po Oblastní výbor má jen malou šanci na to, aby úspěšně autonomii vedl, protože KS je v ní slabá, prolezlá neprověřenými a nespolehlivými členy, bez velkého vlivu na „masy“, a obecně se pohybuje ve zcela neprobádaném terénu.³⁸⁴ Jinými slovy přiznává, že se komunistům nepodařilo proniknout do tradičních struktur albánské společnosti, a už vůbec ne jim porozumět. Pajković sice hovořil o situaci v roce 1945, ale ta se příliš nezměnila ani v dalším desetiletí. Za takového stavu věci se tedy vedoucím komunistic-

382 *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, s. 17–18.

383 *Program SKJ, federacija i odnosi medju narodima Jugoslavije*. In: *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*. Beograd 1978, s. 46.

384 *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 76.

kým představitelům zdálo bezesporu nejjednodušší přenechat iniciativu své „úderné pěsti“ – UDB. Že se k tomuto řešení později při kritice praktik státní bezpečnosti nepřiznali a distancovali se od něj, je samozřejmě projevem typického komunistického oportunistu.

Prizrenský proces

Na ideologickém základu byl manipulován i tzv. Prizrenský proces z roku 1956, který měl odhalit napojení některých vysoce postavených albánských kosovských komunistických funkcionářů na albánskou tajnou policii Sigurimini. K procesu došlo v době normalizace vztahů Jugoslávie se socialistickými zeměmi, kterou Albánie Envera Hoxhy nesledovala s přílišným nadšením. Orgány UDB v té době odhalily několik diverzních skupin z Albánie. Jednu z nich vedl jistý Sutki Hoxha z vesnice Rugova. Při soudu s touto skupinou padla celá řada jmen vysokých kosovských funkcionářů.³⁸⁵ Šlo především o Fadila Hoxhu, v té době předsedu kosovsko-metochijské vlády, Xhavita Nimanio,³⁸⁶ člena ÚV SKJ a bývalého vysokého funkcionáře tajné policie, Ymera Pulu a několik dalších představitelů (Mehmeta Hoxhu, Avdi Bakallioho aj.). Podle UDB mohli být výpovědi skupiny z Rugovy tito funkcionáři diskreditováni i v souvislosti se zmíněným již atentátem na tajemníka oblastního výboru kosovsko-metochijské stranické organizace Miladina Popoviće.³⁸⁷ O výsledku byl zpraven tajemník OV SKS pro KaM Djoko Pajković, Dušan Mugoša, a také jeden ze zakladatelů UDB a muž s velkým vlivem v tajných službách, Slobodan Penezić Krcun, v té době místopředseda srbské vlády. Ti pak informovali nejvyšší jugoslávské vedení, jež se ústy Aleksandra Rankoviće vyslovilo tak, že i z důvodu etnického klidu v oblasti musejí být vysocí kosovští funkcionáři z celého procesu vyjmuti.³⁸⁸ Odsouzeno nakonec bylo několik členů střední garnitury kosovských politiků, z nichž nejvýznamnější byl vzdělaný předseda Okresního výboru SKS pro Kosovo a Metochii z Orahovce Nijaz Maloku. Jak je zřejmé

385 *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1116.

386 Xhavit Nimanio (1919–2000), rodák z Djakovice, který vystudoval učitelskou školu v Albánii. Člen KSJ od roku 1941, člen Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii od roku 1943. Na prvním kongresu KSS v květnu 1945 byl zvolen do ÚV KSS a později také do ÚV KSJ. Zastával řadu řídicích funkcí na Kosovu a Metochii, od roku 1963 byl místopředsedou srbského parlamentu. V letech 1974–1981 byl prvním předsedou prezidia kosovské autonomie, tedy vlastně prezidentem AO KaM. Jeho politická kariéra končí v souvislosti s demonstracemi na Kosovu v roce 1981.

387 AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl, Beležka o sastanku koji je 5. marta 1968 godine održan u CK SKS o nekim političkim pitanjima u vezi sa procesima u AP KiM.

388 *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1116.

z archivních dokumentů, šlo z větší části o jeden z vykonstruovaných procesů, vyvolaných zbytněným aparátem UDB, byť na základě některých reálných indicií. Analýza Prizrenského procesu, prováděná vyšetřovací komisí ÚV SKS po brionském plénu, měla ukázat, že „*neexistoval jediný důkazní materiál, kromě výpovědí problematických a podezřelých, již do té doby trestně stíhaných lidí,*“ a že rozsudek byl vynesen bez reálných podkladů.³⁸⁹ Po brionském plénu ale vedla stranická vyšetřovací komise rozhovor také s Dragoslavem Novakovićem, velitelem kosovsko-metochijské policie v letech 1956–1960, jenž nastoupil do funkce až po Prizrenském procesu a nebyl shledán odpovědným za diskriminační opatření mocenských orgánů. Kosovský policejní náčelník při něm vypověděl, že některá podezření se sice zakládala na těžko prověřitelných, nicméně často se opakujících tvrzeních: „*At' už šlo o jakoukoli skupinu, kterou jsme odhalili, vždy jsme nějakým způsobem přišli na jméno Ymera Puly. Vždy se také objevovalo jméno Fadila Hoxhy. V tom smyslu, že mají jeho podporu a záštitu...*“³⁹⁰ O nejasnostech kolem procesu hovoří i skutečnost, že se na všechny soudce, kteří se procesu aktivně účastnili a byli později, po brionském plénu ÚV SKJ, žalováni pro podjatost, vztahovala okamžitá amnestie.

Po kritice činnosti UDB na brionském plénu byl Prizrenský proces označen za pokus o likvidaci nejvýraznějších „šiptarských“ kádrů na Kosovu.³⁹¹ Otázka, zda mohli být nejvyšší kosovští straničtí komunističtí funkcionáři albánské národnosti spojeni s albánskou tajnou službou, jakkoli jen těžce uvěřitelná, tak zůstává dodnes nevyřešena. Mnozí srbští historikové ovšem, s odstupem mnoha let a se zkušenostmi bouřlivého kosovského vývoje, byli (a jsou) sklonni na tuto otázku odpovídat kladně. Dvojice autoritativních badatelů Branko Petranović a Miroslav Zečević píše v jedné z edičních poznámek ve svém dokumentačním svazku *Jugoslavija 1918–1988*, že „*dnes (1988 – pozn. V. Š.), po 30 letech a ... po dvou kosovských kontrarevolucích (demonstrace 1968 a 1981 – pozn. V. Š.), během nichž stáli v čele oblasti lidé, obvinění v roce 1956 za styky se Sigurimini, jakoby svým působením potvrzovali někdejší správnost obvinění UDB...*“³⁹² Naopak vůdčí srbský politik a komunista Dragoslav „Draž“ Marković, který stál po roce 1974 v čele úsilí o „rehabilitaci“

389 AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Ćajićem 21. května 1968.

390 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SKS u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ. Výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966.

391 *Šesta plenarna sednica CK SKS*, diskusní příspěvek Stanoje Aksiće, s. 255.

392 *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1116. Většina „podezřelých“ funkcionářů se však proti demonstracím velice tvrdě ohradila a sama je jako první (Fadilj Hoxha) označila za kontrarevoluci.

srbské státnosti a byl tedy odpůrcem přílišné samostatnosti, jež srbské autonomie dostaly novou ústavou, zdůrazňoval konciliantnost a otevřenost právě Fadila Hoxhi a Xhavita Nimaniho, s nimiž „*mohl vždy hovořit velice otevřeně*“, a jejich spojitost s Albánií vylučoval.³⁹³

Vysídlování albánského obyvatelstva?

Na některých nepřesných informacích se také zakládá často využívané tvrzení, že od roku 1951 „Rankovićův režim“ přinutil dvě třetiny Albánců (sic!), aby přijali tureckou identitu a chodili do tureckých škol, s tím, že podle dohody Jugoslávie s Tureckem z roku 1953 pak mělo během několika následujících let do Turecka z Kosova emigrovat nejméně 100 000,³⁹⁴ podle jiných až 230 000³⁹⁵ Albánců, vedených ovšem jako etničtí Turci! Tato čísla nemohou potvrdit žádné archivní materiály, a to ani výsledky vyšetřovacích komisí po brionském plénu ÚV SKJ z roku 1966, které jinak byly ve všech ohledech velmi důkladné a jejichž závěry spíše zvýrazňovaly chyby UDB a čísla zveličovaly, než aby se je snažily shodit ze stolu.³⁹⁶ Uvidíme také dále, že v oblasti existovalo jen minimum škol s tureckým vyučovacím jazykem, které by rozhodně nebyly schopny absorbovat takové množství žáků. Tvrzení o masovém exodu Albánců tak jsou z největší části založena na propagandistických prohlášeních Hoxhova režimu,³⁹⁷ byť samozřejmě nelze říci, že by v poválečné době k vystěhovávání muslimského obyvatelstva vůbec nedocházelo.

Po druhé světové válce se totiž opravdu pro Turky, Albánce a slovanští muslimy možnost vystěhování do Turecka obnovila. Vystěhovalecká akce probíhala zejména v Makedonii, na Kosovu jí podle maximalistických odhadů využilo kolem 32 000 obyvatel, zejména příslušníků vzděla-

393 MIHAJLOVIĆ, Branka: *Diskontinuitet*. Rozhovor s Dragoslavem Markovićem. RFE 27. února 2008. <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html>.

394 Např. u John R. LAMPE, *Jugoslavija kao istorija*, s. 232; také Noel MALCOLM, *Kosovo*, s. 322–323.

395 Pavel HRADEČNÝ ve studii *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie* (s. 240), opírající se o údaje kosovského badatele Hajredina HOXHYY (*Kosovo in Albanci v Novi Jugoslaviji*. In: Albanija in Albanci. Ljubljana 1988, s. 214).

396 Zpráva OV SKS pro Kosovo a Metochii ovšem, bez udání konkrétních podkladů, hovoří o tom, že v důsledku represivních opatření UDB, zejména v souvislosti s akcí shromažďování zbraní, vystěhovalecké hnutí do Turecka zesílilo a objevily se i případy útěků přes hranice do Albánie. Nikdy však nešlo o masové záležitosti – z pečského okresu mělo během akce emigrovat 50 osob. *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 7.

397 Např. v propagandistické publikaci vydané Komisí propagandy a agitace ÚV KSA piší její autoři o tom, že je milion jugoslávských Albánců nucen... „*změnit své občanství a nazvat se Turky*“. *Bela knjiga*, s. 50.

nější části městské populace.³⁹⁸ Tento předpoklad potvrzuje např. tajemník okresního výboru z Peče (albánského původu), který na zasedání ÚV SKS v březnu 1966 tvrdil, že gros lidí, kteří se v Peči a okolí vyjádřili jako Turci, pocházelo z řad bývalých agů, begů či zámožných obchodníků, byli nábožensky orientovaní, a domnívali se, že „*jim Turecko dá více práv než my*“.³⁹⁹ Většina vystěhovalců opustila zemi před rokem 1960, se zlepšováním hospodářské a politické situace pak vystěhovalci do Turecka výrazně pokleslo!⁴⁰⁰ V. Jovanović uvádí počet všech vystěhovaných muslimů z Jugoslávie mezi lety 1953–1961 na 164 000 osob, s tím, že např. 74 % všech emigrantů z Makedonie v roce 1960 tvořili osoby turecké národnosti (což samozřejmě nevyklučuje Albánce, kteří přijali tureckou identitu). O poklesu emigrace po roce 1960 svědčí i oficiální údaj z roku 1970, v němž se z Makedonie do Turecka trvale vysídlilo 180 osob. Jovanović udává také zprávy z tureckých zdrojů, podle nichž mělo do Turecka mezi lety 1945–1978 emigrovat 160 000 muslimů.⁴⁰¹

Akce shromažďování zbraní

Zbraň tvořila vždy součást identity zejména příslušníků ghegských (a tedy i kosovských) albánských kmenů, byla i neodmyslitelným doplňkem lidového kroje. Již snahy mladotureckých úřadů o omezení práva veřejně zbraň nosit byly jednou z příčin albánských povstání v letech 1909–1912. I bez událostí druhé světové války by tedy bylo albánské obyvatelstvo na Kosovu poměrně dobře ozbrojeno. Staré pušky a revolvery se zdobenými pažbami z osmanských dob však za války definitivně vystřídala nová výzbroj. Odzbrojení (a částečně i pobití) některých jednotek

398 I v předválečné době využívala různých vysídleneckých výhod zejména vzdělanější část muslimského obyvatelstva. Svědčí o tom i stížnosti představitelů jugoslávských muslimů z jižních oblastí země, kteří na kongresu evropských muslimů, jenž se uskutečnil v září 1935 v Ženevě, zdůrazňovali, že se po balkánských válkách vystěhovala podstatná část muslimské inteligence, učitelů i teologů, a lid tak „*zůstal bez vůdců, dezorientovaný a zmatený*“, s tím, že proces vystěhování vzdělanějších vrstev pokračoval i po první světové válce. Viz <http://www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=49&t=54332>. Přístup 5. července 2010.

399 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma SKJ, VIII. díl, stenografické záznamy ze setkání uskutečněného na ÚV SKS s tajemníky okresních (opštinských) výborů o otázkách mezietničkých vztahů, Bělehrad 15. března 1966.

400 FŇUKAL, M. – ŠRUBAŘ, M.: *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 44.

401 JOVANOVIĆ, Vladan: *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*. Tokovi istorije (Beograd), 2008, č. 1–2, s. 65. Jovanović uvádí i extrémní tvrzení dr. Hajredina Hoxhy z příštinské univerzity, publikované ve sborníku *Iseljeništo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom* (Zagreb 1978), že v Turecku žije milion Albánců vystěhovaných mezi lety 1945–1978!

jugoslávské jižní armády, která zakončila své neslavné bojové vystoupení v dubnu 1941 v Metochii, odzbrojení italských jednotek po kapitulaci v roce 1943, zbraně které byly německou správou rozděleny mezi kosovský pluk, albánské dobrovolníky a další kolaborantské jednotky, to vše přispělo k „modernizaci“ tradičního albánského arzenálu, mezi nímž od té doby nechyběly ani samopaly a kulomety. Většina těchto zbraní zůstala po válce mezi obyvatelstvem. Do země se navíc dostávaly nové zbraně z Albánie v rámci diverzních akcí. Na přítomnost nelegálně držených zbraní čas od času upozornily případy vykonané krevní msty a dalších trestných činů, při jejichž vyšetřování přicházely policejní složky, často díky udání, na ukryté zbraně i na indicie, že se do země dostává různými kanály přes hranice i nová výzbroj, ba že se se zbraněmi také obchoduje.

Podle zákona o držení střelných zbraní bylo v Jugoslávii možno za určitých podmínek vlastnit krátké stříelné zbraně (pistole a revolvery), pušky (s výjimkou loveckých) pak mohly mít pouze osoby s válečnými zásluhami, nebo, v případě kosovsko-metochijské autonomie, ty, které se podílely na likvidaci „ballistických“ skupin. Na základě výše zmíněných případů se pak začala v Metochii, s vědomím a souhlasem OV SKS pro Kosovo a Metochii, spontánně rozvíjet akce UDB ve spolupráci s policií, při níž bylo obyvatelstvo přesvědčováno, že má odevzdat zbraně k registraci (s tím, že si v odůvodněných případech bude moci ponechat i pušky). Akce probíhala víceméně i ve shodě s postupem srbského ministerstva vnitra, které již koncem roku 1954 nařídilo všem policejním okrskům pod svou pravomocí (tedy i ve vlastním Srbsku a ve Vojvodině), že mají provádět registraci nepřihlášených zbraní. Ve větším rozsahu se policie tohoto úkolu v rámci vlastního Srbska chopila pouze v jižních oblastech, kde žilo od Berlínského kongresu kolonizační obyvatelstvo převážně původem z Černé Hory, o němž se vědělo, že má ke zbraním podobný vztah jako Albánci.⁴⁰²

Akce ale nezačala ve všech okresech autonomie zároveň a ani v době jejího největšího rozmachu nešlo o celoplošnou razii. Na začátku se jednalo spíše o nekoordinovanou činnost, bez pevného a předem stanoveného plánu. Svě počátky měla v Peći a okolí. V prosinci 1955, na poradě policejních náčelníků z Kosova, výsledky pečského „sběru“ zbraní představil tamní policejní velitel Vujo Vojvodić. Na popud vedoucího kosovského oblastního úřadu ministerstva vnitra Čedomira Mijoviće pak měla být akce zahájena také v dalších krajích.⁴⁰³ Záleželo ale evidentně na ak-

402 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. dil, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ, výpověď bývalého srbského ministra vnitra Vojkana Lukiće před prověřkovou komisí ÚV SKS.

403 Tamtéž, *Vlastní výpověď bývalého policejního náčelníka okresu Djakovica Jovy Bajata*, s. 6.

tivitě okresních velitelů, neboť akce se poté v plné síle přenesla do oblasti Djakovice (velitel Jovo Bajat) a Prizrenu (velitel Budimir ğajić), zatímco např. gnjilanský a přištinský kraj zůstaly zpočátku zcela ušetřeny a ani později v nich nedocházelo k závažnějším excesům. Všude se samozřejmě našlo velké množství zbraní, s rozvojem akce také začala na policejní stanice docházet četná udání, takže celou věc již nebylo možno zastavit, ani kdyby k tomu existovala politická vůle. Operativní policejní důstojníci proto přesně rozpracovali pokyny pro její provádění. Na krajských policejních ředitelstvích se při vyšetřování po brionském plénu v roce 1966 našly dokonce zpracované seznamy, z nichž je zřejmé, kdy a jaký dům měl být vyšetřován, který člověk měl být pozván k výslechu, a dokonce i jak se s ním mělo jednat.⁴⁰⁴

V pokynech k provádění akce byl kladen důraz na „dobrovolnost“ předávání zbraní! Policie se proto snažila získat na svou stranu „vážené lidi“ z albánské společnosti, tedy zejména rodové a kmenové stařešiny, celkově se ovšem přesvědčování nesetkalo s velkým ohlasem, a to ani u lokálních komunistických funkcionářů, kteří měli jít příkladem.⁴⁰⁵ Jak při výslechu stranickou prověřkovou komisí později poznamenal krajský policejní náčelník v Prizrenu, „Šiptari rádi ukrývají nějakou tu pušku“, neboť prý mezi nimi vládlo přesvědčení „necht' (puška – pozn. V. Š.) zůstane tam, kde je, jednou ji budu potřebovat... Dojde-li k nějakému převratu, bude zapotřebí se vypořádat s tím nebo oním“.⁴⁰⁶ Odpor proti odevzdávání zbraní samozřejmě pro UDB znamenal jedině – pušky a další zbraně se přece neschovávají z „vlasteneckých“ důvodů.⁴⁰⁷ V prvních měsících roku 1956 tak zřejmě i v důsledku tohoto závěru začala akce v některých oblastech jižní srbské provincie nabývat charakteru razie, která svými rozměry vyvolávala zdání, že situace v oblasti je zralá na povstání.⁴⁰⁸ I podle některých děl srbských národovecky orientovaných historiků svou tvrdostí překračovala obvyklé meze a měnila se v terorizování obyvatelstva.⁴⁰⁹

O své činnosti ovšem oblastní úřad ministerstva vnitra pečlivě informoval jak vedoucí představitele srbského ministerstva (zejména ministra Vojina Lukiće), tak, jak vyplývá ze zprávy vyšetřovací komise vytvořené po brionském plénu, i orgány federální – tehdy osobně federálního

404 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. dil, stenografske záznamy vedené během rozhovoru s Čedomirem Mijovićem 13. května 1968, s. 42, a 21. května 1968, s. 25.

405 PELIKÁN, Jan: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanský přehled 91 (2005), s. 476.

406 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. dil, stenografske záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem ğajićem 21. května 1968.

407 Tamtéž, pohovor s Čedomirem Mijovićem 21. května 1968, s. 6.

408 Tamtéž, pohovor s Budimirem ğajićem, 21. května 1968, s. 6–8.

409 BOĞDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 246.

ministra vnitra Svetislava Stevanoviće⁴¹⁰ a Aleksandra Rankoviće, kteří údajně dostávali svodky o akci každých 24 hodin.⁴¹¹ Se stavem věcí byl bezesporu seznámen i J. Broz Tito.

Většina policejních náčelníků odpovědných za průběh akce při pozdějších výsleších před prověřkovými komisemi ÚV SKS tvrdila, že se snažila, aby ve všech vesnicích bez ohledu na národnost probíhala akce mírně, místní operativci však prý pracovali příliš horlivě.⁴¹² Náčelníci také potvrdili, že zbraně byly nacházeny jak u Srbů, tak u Albánců katolické i islámské víry.⁴¹³

Při akci jak policie, tak orgány UDB používaly různého druhu nátlaku. K nejmírnějším bezesporu patřilo poškozování domů při hledání: Podle zprávy pečské služebny probíhal tento druh nátlaku tak, že policejní hlídky vybavené patřičným zmocněním (povolením k domovní prohlídce apod.) nejprve vyzvaly vlastníky domů, aby zbraně dobrovolně vydali. „Avšak ... Šiptaři“, zdůrazňovala zpráva z Peče, „pokud jednou řeknou, že nemají zbraně, toto tvrzení úporně opakují do chvíle, než jsou zbraně nalezeny. V těchto případech naše orgány hledaly ve všech stěnách, rozebíraly zdi i v místech, kde věděly, že tam nic není, a teprve na konci razie prohledaly místo, kde byly zbraně ukryty. Protože v každém z těchto případů se ukryté zbraně našly, obyvatelstvo začalo chápat, že před milicí nemohou nic ukrýt, a lidé začali odevzdávat zbraně i sami, dokonce je na koních přiváželi na nejbližší stanici...“⁴¹⁴ Při vymáhání zbraní se však

410 Svetislav Stefanović zvaný Čeča (1910–1980) byl členem KSJ od roku 1928, absolvoval v Moskvě tamní školy pro zahraniční komunisty, v Jugoslávii byl za svoji ilegální činnost několikrát vězněn. V odboji působil v různých vedoucích funkcích a také jako politický komisař několika partyzánských oddílů. Po zformování komunistické tajné policie OZNA v květnu 1944 se stal zástupcem jejího náčelníka. Od roku 1946 do roku 1953 byl zástupcem ministra vnitra FLRJ Aleksandra Rankoviće a poté až do svého odvolání na brionském plénu v roce 1966 zastával funkci federálního ministra vnitra.

411 *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 6. Vzhledem k tomu, že na „frakcionářskou skupinu Ranković – Stevanović“ se po brionském plénu svedly mnohé věci, s nimiž neměla nic společného, není tento údaj zcela věrohodný.

412 Dragoslav Novaković, jenž nastoupil do funkce policejního ředitele Kosova a Metochie v prosinci 1956 a střetával se již jen s důsledky, jež akce vyvolala, ji označil za „hloupou a neodpovědnou“ mj. právě proto, že při ní byly poskytnuty velké pravomoci místním policejním stanicím a jejich velitelům, kteří pak svoji moc zneužívali. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SK Srbije u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ. Výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 5. září 1966, s. 2.

413 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem gajićem 21. května 1968, s. 3–4.

414 PELIKÁN, J.: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*, s. 476.

využívalo i bití, mučení⁴¹⁵ či psychického vydírání. O vyšetřovacích praktikách podává zajímavé svědectví výpověď krajského policejního náčelníka v Prizrenu Budimira ğajiće: „*Policejní pendrek mnohé vystrašil, takže po jeho aplikaci někteří již na první výzvu, v předtuše toho, co by je mohlo čekat, jestliže zbraň nevydají, přistoupili k jejímu předání. Při výslechu jedné osoby jsme dokázali být úporní a zadržovat ji a vyslýchat i 4–5 dní a nepustit ji, dokud zbraň nevydala. Byly i případy, že vyslýchaní museli stát řadu hodin ve sněhu, a ještě přitom byli bití...*“⁴¹⁶

Podle vyšetřovací zprávy Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii ze září roku 1966 při této akci podlehl policejnímu násilí šestnáct osob, dvě v důsledku útrap a ponížení spáchaly sebevraždu a jedenáct zůstalo s těžkými a trvalými zdravotními problémy.⁴¹⁷ Orgány UDB a policie měly podle této zprávy vyšetřit během několika měsíců 30 000 občanů. V některých vesnicích prý nezůstal výslechu ušetřen žádný dospělý člověk.⁴¹⁸ O psychóze, která zavládla, svědčí i případy, kdy lidé, kteří žádnou zbraň neměli, odcházeli např. do sousední Makedonie, kde koupili pušku, již pak předali policii, aby se vyhnuli tortuře při jejím vymáhání. Poté, co na veřejnost prosákly zprávy o policejních praktikách, se ale objevilo také mnoho udání, jimiž si občané vyřizovali své účty. Rozumělo se totiž, že člověk, na něhož došlo udání, že vlastní zbraň, bude zapírat, protože ve skutečnosti žádné nemá, a že tedy bude přinejmenším zbit.⁴¹⁹ Udávání ze strany těch, kteří o zbraň přišli, a byli tedy z tradičního pohledu handicapováni – neozbrojeni – bylo jistě vede-

415 Dragoslav Novaković upozorňoval před komisí ÚV SKS na mučení pomocí polního telefonu, při němž se dva dráty vycházející z telefonu přiloží na uši vyslýchaného a zatočí se kličkou. Takovéto tortuře mělo podlehnout několik lidí se slabším srdcem! Hovořil také o tom, že tato praxe po jeho příchodu na Kosovo přestala (a nebyla hlášena žádná zabití), nicméně se tolerovalo např. políčkování, což podle něj byla rozšířená policejní praxe v celé Jugoslávii. Fyzické násilí měla ale více používat kriminální policie než UDB, neboť „*ta má nejčastěji co do činění s politickými delikventy, kteří si pomocí advokátů i na soudu obstarají satisfakci za takovéto postupy, zatímco kapesní zloděj, ač bit jak žito, si nikdy stěžovat nebude...*“. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SK Srbije u vezi ispitivanja određenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ. Výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 5. září 1966, s. 7–9.

416 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ. Závěrečná zpráva komise výkonného výboru ÚV SKS pro vyšetřování bývalých funkcionářů UDB Čedomira Mijoviće, Jovy Bajata, Budimira ğajiće a Vuji Vojvodice, s. 10.

417 *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 7.

418 Tamtéž.

419 AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem ğajićem 21. května 1968.

no i snahou nezůstat v takovéto potupě sám. Možná, jak se domnívá J. Pelikán, i z důvodu tradiční krevní msty: osoba beze zbraně by se nemohla bránit případnému ozbrojenému útoku sousedů.⁴²⁰

V autonomii tehdy zavládla atmosféra obecného strachu, byť nikdo, kdo zbraň předal (třeba i po tortuře), nebyl potrestán.⁴²¹ Akce, provázená takto rozsáhlým státním bezprávím, samozřejmě musela vyvolat silnou odezvu mezi občany. Postupně se jí proto musely začít zabývat vedoucí orgány kosovsko-metochijské autonomie, na špatné zacházení při vyšetřování docházela udání i na nejvyšší místa federace.⁴²² Ta ovšem byla s postupem razie seznámena, neděla se bez jejich schválení a vědomí. Na rozšířeném zasedání OV SKS pro Kosovo a Metochii s náčelníky správ UDB a veliteli policie byli přítomni všichni nejvyšší představitelé oblasti – Djoko Pajković, Dušan Mugoša, Xhavit Nimani, Fadil Hoxha, Kolë Shiroka, Ismet Shaqiri a další,⁴²³ kteří tak věděli přinejmenším i o některých excesech a případech úmrtí při vyšetřování! Jediným kosovsko-metochijským politikem, který s akcí nesouhlasil, byl údajně tehdejší předseda kosovsko-metochijské vlády Fadil Hoxha.⁴²⁴ Akci se navíc, jak potvrdil později např. politický tajemník OV SKS pro Kosovo a Metochii Velli Deva, mezi politickými špičkami oblasti nepřikládal ten význam, jaký získala po brionském plénu ÚV SKJ.⁴²⁵ Někteří vysoce postavení funkcionáři, např. Xhavit Nimani,⁴²⁶ Elhamia Nimaniová aj. v ní prý sice viděli od počátku protialbánský osten, ale mlčky ji tolerovali, „*neboť v oblastním výboru (SKS pro Kosovo a Metochii – pozn. V. Š.) tehdy stejně rozhodovali dva tři lidé*“ (Nimani měl pravděpodobně na mysli zejména Dušana Mugošu a Kolë Shiroka – pozn. V. Š.), kteří měli být přes srbského ministra vnitra Vojkana Lukiće a šefa srbské UDB Slobodana

420 PELIKÁN, J.: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držaných zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*, s. 476.

421 AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem 21. května 1968, s. 6.

422 Závěrečná zpráva komise výkonného výboru ÚV SKS pro vyšetřování bývalých funkcionářů UDB Čedomira Mijoviće, Jovy Bajata, Budimira ġajiće a Vuji Vojvodiće uvádí případ, kdy na vyšetření stížnosti občana albánské národnosti trval přímo Edvard Kardelj (s. 13). Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ.

423 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem ġajićem 21. května 1968, s. 19.

424 Tamtéž, Pokrajinski komitet SKS za Kosovo i Metohiju – Ocena deformacija SUP i DB, Stenogram vedený během rozhovoru s Čedomirem Mijovićem, s. 23.

425 Tamtéž, s. 26.

426 Po brionském plénu, na VI. zasedání SKS v září 1966, prohlásil Nimani, že se sám cítí vinen, protože věděl o nějakých úmrtích během akce vymáhání zbraní (a tvrdil, že během akce došlo i k vraždám Srbů), nicméně neměl dostatek smělélosti podniknout patřičné kroky k tomu, aby se tyto případy policejní zvlue vyšetřily.

Peneziće Krcuna přímo navázání na ÚV SKS, a názor ostatních nikoho moc nezajímal.⁴²⁷ Celé kosovské vedení tedy o akci vědělo a z větší části jí i schvalovalo, resp. nepodnikalo nic, co by jí mohlo zmírnit nebo jí zamezit. Jejich odsuzující prohlášení a „překvapení“ po brionském plénu v roce 1966 tedy byla značně licoměrná, čímž se ovšem nelišila od dalších vysokých stranických funkcionářů, včetně jugoslávského prezidenta Tita.

Politická neúnosnost celé situace ale přinutila oblastní vedení jednat. V únoru 1956 se sešla komise Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii s oblastními policejními náčelníky a představiteli UDB, na níž se konstatovalo, že „*co se stalo, stalo se*“, do budoucna však při vymáhání zbraní doporučovala přestat s fyzickým mučením. Akci jako takovou tedy komise zastavit nehodlala, neboť došla k poznání, že se podařilo nalézt cca 50 % zbraní, a je tedy zapotřebí zabavit i ten zbytek. Razie pak pokračovala další dva měsíce, aby postupně vyzněla do ztracena.⁴²⁸

Z hlediska UDB a ministerstva vnitra byla akce oceněna jako přínosná. Např. jen v okrese Kosovska Mitrovica bylo nalezeno 2 000 pušek, 500 pistolí, 45 lehkých kulometů, několik těžkých kulometů, několik set granátů, dva minomety a jedno dělo, jehož majitelem byl Srb, neboť akce se samozřejmě neomezovala pouze na albánské obyvatelstvo.⁴²⁹ Ve snaze příslušníků UDB dokázat, že akce nemá etnickou konotaci, přitom docházelo k paradoxním situacím. Dokumenty z vyšetřování odpovědných pracovníků UDB v autonomii uvádí např. událost, kdy ve vesnici Klokot byli u plotu shromážděni vyslýchání místní Albánci. Náhodou šel kolem Srb z vedlejší vesnice. Jeden z Albánců se na vyšetřovatele obrátil se slovy, že činí nátlak pouze na Albánce. Vyšetřovatelé tedy zavolali náhodného kolemjdoucí Srba a před zraky vyšetřovaných Albánců jej zbili do bezvědomí, aby dokázali, že to není akce zaměřená pouze vůči Albáncům!⁴³⁰

Celkově mocenské orgány na Kosovu a v Metochii (kde akce, zřejmě i v důsledku blízkosti albánských hranic, nabyla daleko dramatičtějších a surovějších rozměrů než na Kosovu), shromáždily 9 047 pušek, 3 500 pistolí, 109 samopalů převážně německé válečné výroby (označovaných jako Schmeisser, správně ale MP 38 nebo MP 40), 67 lehkých i těžkých kulometů, několik minometů, zmiňované již dělo a mnoho set tisíc kusů

427 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. dil. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SKS u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ, výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 5. září 1966, s. 4.

428 AS, fond SKS-CK 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem gajićem 21. května 1968, s. 12.

429 Tamtéž, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Jovou Bajatem 14. května 1968, s. 22.

430 Tamtéž, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem 13. května 1968, s. 19.

nejrůznější munice.⁴³¹ Při razíích se často našlo v jednom domě i 4–5 pušek, schovaných ve stěnách, ve vykotlaných stromech apod. Munice k nim, uložená obvykle v sádle napuštěných textiliích, byla ale podle názoru odborníků právě proto jen s obtížemi použitelná.⁴³² Při akci docházelo občas i tragikomickým scénám. Šéf kosovského vnitřní Mijović vzpomněl před prověřkovou komisí případ, kdy znali přesné výrobní číslo hledané pušky. Člověk, který ji měl vlastnit, přinesl na služebnu postupně sedm pušek, teprve osmou však s odpovídajícím číslem. „*Kdybych věděl, kterou hledáte,*“ reagoval, poté, co policisté potvrdili shodu čísel, „*hned bych ji přinesl...*“⁴³³

Dragoslav Novaković, náčelník oblastní policie po akci shromáždování zbraní, při stranických prověrkách po brionském plénu dosvědčoval, že vedoucí osobnosti UDB i federálního ministerstva vnitřní Slobodan Penezić Krcun, Vojin Lukić a také „*někteří soudruzi z oblastního výboru (SKS pro Kosovo a Metochii – pozn. V. Š.), zejména Dušan Mugoša, akci oceňovali jako úspěch UDB, s výjimkou určitého přehánění ve smyslu fyzického mučení jednotlivých občanů*“. Na jiném místě své výpovědi pak zdůrazňuje, že i poté, co byla akce zastavena, chtěl srbský ministr vnitřní Vojin Lukić pokračovat, s tím, že se zbraně nebudou odebírat, „*byť by to byl kulomet, a že všichni dostanou povolení, pouze je důležité, aby zbraně nahlásili*“. Tato iniciativa již ale neměla žádný efekt, neboť po všem, co se událo, již byli „*Šiptari nedůvěřiví*“, a zůstali vůči mocenským orgánům nedůvěřivými i nadále.⁴³⁴

Kosovští Albánci byli bezesporu nejvíce ozbrojenou komunitou celé Jugoslávie. Z hlediska bezpečnosti státu je logické, že přítomnost tisíců kusů zbraní mezi obyvatelstvem nemůže nechávat mocenské orgány v klidu, zejména ne v době konfliktních padesátých let. Zdánlivý přínos akce spočívající ve shromáždění respektabilního arzenálu zbraní ovšem zaniká ve srovnání s tím, co do budoucna způsobila. V pozdějších dokumentech byla označena jako nejtemnější údobí poválečného vývoje Kosova. Metodami práce UDB, celooblastními rozměry a zejména svými politickými důsledky zpomalila rozvoj oblasti, zanechala mezi kosovsko-metochijskými Albánci velkou nedůvěru k systému a především vybudila antisrbské nálady. Razie sice byla zaměřena na obyvatelstvo bez rozdílu národnosti, již samotné složení kosovsko-metochijského obyvatelstva ov-

431 Tamtéž, *Ocena deformacija SUP i DB, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 7.

432 Tamtéž, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Budimirem ğajićem 21. května 1968, s. 4–6. ğajić při prověrkách vzpomínal na případy, kdy např. v Orahovci našli ve zdi pět zcela nových pušek, ve stavu, v jakém vyšly ze zbrojovky v Kragujevci, a 300 nábojů.

433 Tamtéž, s. 19.

434 AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl, výpověď Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966, s. 2 a z 9. září 1966, s. 6.

šem určilo, že vyšetřování budou především občané albánské národnosti a vyšetřovateli zejména příslušníci národnosti srbské. Ani základní cíl akce – odzbrojení obyvatelstva autonomie – nakonec dosažen nebyl, neboť obyvatelstvo si zbraně během nedlouhé doby opět pořídilo: závěrečná zpráva vyšetřovací komise OV SKS pro Kosovo a Metochii ze srpna 1966 hovoří o tom, že orgány ministerstva vnitra v autonomii registrují 15 000 kusů různých oficiálně držných zbraní, v jednání v té době bylo ještě dalších 4 500 žádostí!⁴³⁵

435 Tamtéž.

Kosovská každodennost a její úskalí

Proporcionalita jako hlavní kritérium integrace

Situace v oblasti se po doznění akce shromažďování zbraní postupně zklidnila. Závěry pléna ÚV SKJ z listopadu roku 1959 pak ukládaly všem stranickým organizacím pracovat na další afirmaci národnostních menšin a jejich co největší integraci do systému včetně všech mocenských institucí. Příslušníci menšin měli být nadále ve všech složkách politického systému zastoupeni proporčně, podle jejich podílu na složení obyvatelstva. Poměrné zastoupení se od té doby stalo hlavním kritériem „integrace“ menšiny v komunistické Jugoslávii, aniž by se přitom hledělo na problémy, které snaha o procentuální vyrovnanost mohla způsobit, a aniž by se zároveň braly v úvahu jiné možnosti afirmace menšin než právě tato.

Na Kosovu snaha o proporcionalitu na přelomu 50.–60. let 20. století stále ještě narážela na limity albánské vzdělanosti. I po patnácti letech od osvobození oblasti chyběly středoškolsky i vysokoškolsky vzdělané albánské kádry, které by byly schopny úspěšně zastávat vysoké politické i administrativní funkce. Jistá skupina odborně způsobilých kandidátů albánské národnosti sice existovala, ta však měla nepatřičnou válečnou minulost, jež v komunistické Jugoslávii jejího nositele automaticky zcela diskreditovala. K přiblížení situace na Kosovu si pomůžeme malou statistikou: v roce 1961 se v autonomii 52 % obyvatelstva živilo výhradně zemědělskou produkcí (v roce 1948 tento podíl činil 61,1 %). Skutečný obraz poměru lidí zaměstnaných v zemědělství však získáme teprve tehdy, porovnáme-li jej v rámci jednotlivých kosovských etnik. U Albánců toto procento činilo 75,8 %, zatímco u Černohorců pouze 37 %. A z těchto čísel pak vyplývají i další. Z celkového počtu albánského obyvatelstva bylo pouze 6,3 % zaměstnáno jako dělníci či úředníci (18,8 % ekonomicky aktivního albánského obyvatelstva), zatímco u Srbů to bylo 14,1 % (36,4 % ekonomicky aktivního srbského obyvatelstva), u Černohorců dokonce 19,7 % (57,7 %). Svou roli zde ovšem hrál také faktor dosídlenecký. Ti, kteří se na Kosovu nově usadili po válce, šli obvykle za prací. Zaměstnávali se tedy v průmyslu, popř. jako úředníci v administrativě aj., zatímco domácí obyvatelstvo si dlouho zachovávalo svůj zemědělský charakter. Také pokud jde o kvalifikaci, počet nevyučených a nekvalifikovaných dělníků byl největší v albánské národnosti.⁴³⁶

436 AS, fond SKS-CK, kart. 1, Čtvrtá plenarna sednica CK SKS 8. 2. 1966, příloha *Neki statistički podaci o dostignutim rezultatima i kretanjima u poljoprivredi i na selu* (Beograd, prosinec 1965), tabulky 3 a 4.

Až do konce 80. let 20. století byla proporcionalita jedním z hlavních motorů politické práce v „boji“ proti nacionalistickým excesům. Na všechny funkce, řídicí místa, ale i na obyčejnou práci např. v dolech byly vypisovány národnostní kvóty, které nesměly být překročeny. I to pak byl zřejmě jeden z důvodů, proč oblast opouštělo vzdělané nealbánské obyvatelstvo, neboť díky kvótám nemělo možnost najít v autonomii adekvátní práci.

Nejrychleji začala být „proporcionalita“ doháněna v politické sféře. Od konce 50. let v ní vidíme velice rychlý nárůst albánských kádrů. Poměr albánských a srbských představitelů se směrem k „poměrnému zastoupení“ vyrovnával tempem, které se na počátku padesátých let zdálo být nemožné. V roce 1963 tak oblast do Federálního parlamentu volila 35 poslanců, z nichž bylo 21 albánské národnosti, do srbského parlamentu 55 poslanců, z nich pak 36 albánské národnosti. Parlament kosovsko-metochijské autonomie měl v té době 270 (!) poslanců – 66 Srbů, 158 Albánců, 22 Černohorců, 7 Turků a 17 z kategorie ostatních, kam spadali zástupci slovanských muslimů, kosovských Charvátů (tzv. Janjevci) a také Romů. Oblast byla v té době rozčleněna na 22 okresů (srch. opština), v jejichž vedení působilo 2 248 zastupitelů: 1 388 Albánců, 656 Srbů, 131 Černohorec, 17 Turků, a 56 „ostatních“.⁴³⁷

Pokud jde o zastoupení Albánců v komunistické straně, což bylo v té době hlavní kritérium pro jakoukoli další kariéru, tvořil v roce 1965 počet příslušníků albánského etnika 48,9 % z celkového počtu členů SKJ na území kosovsko-metochijské autonomie. V obecních výborech z celkového počtu komunistů představovali Albánci 57,4 %.⁴³⁸ Konkrétně pak, k 31. prosinci 1964, bylo na Kosovu a Metochii dohromady 41 661 členů SKS (zatímco např. v ne příliš lidnatější Vojvodině 113 568).⁴³⁹ Z celkem 672 členů okresních výborů SKS na Kosovu bylo 303 Srbů, 2 Charvátů, 56 Černohorců, 3 se deklarovali jako Jugoslávci, Albánců bylo 386, Turků pak 5.⁴⁴⁰ Celkově vypadala etnická struktura komunistického členstva následovně: Srbů 15 282, Charvátů 202, Černohorců 4 877, Albánců 19 981, Turků 258, ostatních 821.⁴⁴¹

Tato čísla jednoznačně dokazují, že snaha o „rovnoprávnou“ účast Albánců ve vedoucích funkcích byla srbskými i jugoslávskými komunisty skutečně považována za prioritu. V roce 1975 již sedělo v parlamentu kosovské autonomie mezi 189 poslanci 130 Albánců (68,8%), což v té době prakticky odpovídalo procentnímu zastoupení albánského etnika

437 *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963, nestr.

438 AS, fond SKS-CK, kart. č. 1, Treća plenarna sednica CK SKS 7. 1. 1966, dokumentacija. Příloha *Analiza izbora i sastava preduzetnih, opštinskih i sreskih komiteta SKS izabranih 1964 godine* (Beograd, prosinec 1965), s. 26.

439 Tamtéž, příloha *Statistički pregled članova sreskih, opštinskih i preduzetnih komiteta SKS (1950, 1961, 1963, 1964 godine)*.

440 Tamtéž, s. 35.

441 Tamtéž, s. 37.

v autonomii.⁴⁴² Analýzy ÚV SKS z téhož roku také ukazují, že i mezi zaměstnanci se národnostní struktura blížila skutečnému obrazu obyvatelstva v autonomii, v proporcionalitě pokulhávala pouze sféra nejrůznějších odborných pracovníků a specialistů.

Srbskou doménou zůstávaly v prvních desetiletích na Kosovu a Metochii represivní mocenské orgány. Tak jestliže v roce 1966 žilo v oblasti 64,9 % albánského obyvatelstva, 3,9 % Černohorců a 23,5 % Srbů, pak v kosovské policii sloužilo 31,3 % Albánců, 7,9 % Černohorců a 60,8 % Srbů, ve státní bezpečnosti byl tento nepoměr ještě výraznější – bylo v ní zaměstnáno 13,3 % Albánců, 28,3 % Černohorců⁴⁴³ a 58,3 % Srbů!⁴⁴⁴ Toto složení represivních mocenských orgánů bylo v padesátých letech z důvodů výše již vyložených ještě vyhraněnější. Práci v UDB i dalších bezpečnostních složkách ovšem prošly v počátcích mnohé později vůdčí osobnosti kosovské autonomie – Xhavit Nimani, Ali Shukriu, Aljush gashi, Mehmet Maliqi, jenž od roku 1963 zastával funkci oblastního ministra vnitra a další.⁴⁴⁵ Později, především po brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966, se dostal fakt „etnické nevyváženosti“ v represivním aparátu do dramatických konotací, kdy z něj byly vyvozovány závěry, dávající mu až „šovinistický velkosrbský charakter“. UDB ale byla především ideologickou policií, v níž etnické složení podle všeho nehrálo roli, navíc do ní byly, ve shodě se závěry prvního kongresu KSS z roku 1945, po celou dobu „šiptarské masy vtahovány“.⁴⁴⁶

Snaha o doslovné provádění závěrů pléna ÚV SKJ ovšem vedla k tomu, že jediným kritériem a měřítkem pro nastolení kýženého proporcionalního zastoupení byla právě a jen národnostní příslušnost. Na odpovědná místa se tak často dostávaly albánské kádry bez adekvátních znalostí, schopností a řídicího potenciálu, což se velice brzy nepříznivě projevilo zejména v hospodářské sféře. Někteří srbští autoři zdůrazňují také skutečnost, že snaha o proporcionalitu se měla „zhoubně“ projevit v politických a také mocenských orgánech, kam prý infiltrovali albánští

442 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materiálem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusni příspěvek Milenka Markoviće, s. 30.

443 Počet černoehorských kádrů jak v armádě, tak také v policii a tajných složkách, i na celostátní jugoslávské úrovni velmi výrazně překračoval poměr jejich zastoupení v obyvatelstvu SFRJ.

444 *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 19.

445 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SK Srbije u vezi ispitivanja odredenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ, vyjádření Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966, s. 2.

446 *Osnivački kongres KP Srbije (8–12 maj 1945)*, s. 44.

separatisté.⁴⁴⁷ Toto tvrzení je v případech „infiltrace iredentistů“ do policejních složek jen těžko prověřitelné a práce operující s těmito údaji ostatně ani žádné důkazy pro svá tvrzení nepřinášejí. V SKJ ale čas od času k odhalení „separatistů“ docházelo. Po albánských demonstracích v roce 1968 (viz dále) v jednom z rozhovorů předseda kosovského parlamentu a nejvlivnější kosovsko-albánský politik Fadil Hoxha potvrdil, že kritéria k přijmu nových členů SKJ byla v 60. letech na Kosovu velmi pružná. Proto se také později mohlo např. stát, jak na zasedání předsednictva ÚV SKJ 15. října 1975 odhalil předseda OV SKS KaM Mahmut Bakalli, že osm z 34 členů tehdy nově odhalené „iredentistické“ skupiny bylo zároveň členy SK, kam „pronikli“ v době, kdy mělo kosovské komunistické vedení „*k přijmu nových členů liberálnější a méně kritický postoj...*“.⁴⁴⁸

Vztahy mezi národnostmi na Kosovu v roce 1975 zkoumala speciální komise předsednictva ÚV SKS. Podle její závěrečné zprávy měla být v té době fáze, kdy se v důsledku přemrštěné snahy o co nejrychlejší zavedení národnostní proporcionality na odborná místa dostávali lidé bez patřičné kvalifikace, minulostí. Při zaměstnávání se prý již hledělo na to, aby se na místa vyžadující kvalifikaci dostávali skutečně specialisté. V praxi takováto zaměstnanecká politika vypadala tak, že byli zájemce o místo patřičně kvalifikovaný Albánec, dostal při zaměstnání automaticky přednost. Nebyl-li dostatečně kvalifikován, byl prý i navzdory porušení proporcionality zaměstnán uchazeč Nealbánec.⁴⁴⁹ Výhodu měl ve sféře státní správy v případě stejných kvalifikačních předpokladů ten, kdo ovládal dva či více jazyků „kosovských národností“.⁴⁵⁰

447 Srov. např. VILOTIĆ, Miladin: *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959–1968. godine*. In: Karamata, Stevan – Olić, Časlav (edd.): *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Zbornik radova s naučnog skupa održanog u Kosovskoj Mitrovici 27–29. maja 2005. Beograd 2006, s. 362.

448 Vystoupení Mahmuta Bakallioho v diskusi na zasedání předsednictva ÚV SKJ 15. října 1975. Citováno podle *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 177. Podle Bakallioho šlo o skupinu intelektuálů (18 studentů, dva právníci, dva ekonomové, dva vysokoškolské profesory, dva učitelé, čtyři lékaři...) používající stalinistické fráze „*inspirované politickou linií Albánské strany práce... jež se podobá disidentským skupinám extrémní evropské levice*“.

449 V této souvislosti pak celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevat tak, že kvóty při zaměstnávání nebyly dodržovány a pohybovaly se, podle výpovědí poškozených, v rozmezí 10–20 zaměstnaných Albánců na jednoho Nealbánce. Viz PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986 godine*, s. 158.

450 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materiálem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 43. Striktnější prosazování principu dvojjazyčnosti vedlo koncem 70. a v průběhu 80. let ke stížnostem srbské minority, které poukazovaly na to, že prosazování principu znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti bylo uplatňováno i tam, kde to nebylo nutné (např. v dělnických profesích), na mnoha místech mělo docházet

Takto nastavený systém byl samozřejmě líní nespokojenosti na obou stranách a přímo semeništěm nejrůznějších argumentů pro nacionalistické výklady. Už zmiňovaný materiál z roku 1975 zaznamenával běžnou praxi, že tam, kde byl ředitelem nebo vedoucím pracovníkem Albánc, dostávali při zaměstnávání přednost Albánci a naopak. V dělnických radách státních podniků často docházelo k hádkám o to, která národnost může být zaměstnána.⁴⁵¹ Již jen konstatování takového stavu ale zároveň svědčilo o tom, že úroveň mezietnických vztahů ustrnula na platformě konfrontace, a že i přes fráze a krásná slova o silících pocitech sounáležitosti a pospolitosti ve skutečnosti o nějakém posunu k „socialistickému internacionalismu“, resp. bratrství a jednotě, nic nenavštěvovalo.

Úskalí „proporcionalismu“ si od počátku byli vědomi i někteří vysoce postavení kosovští funkcionáři, kteří problém sice pojmenovali, nicméně dále se s ním již nikdo nezabýval. Např. Dušan Mugoša na 14. plenárním zasedání ÚV SKS 29. května 1968 přímo prohlásil, že se „na Kosovu a Metochii v hlavách některých šovinistů z řad Srbů stále honí myšlenky, že se práva (a tedy i místa – pozn. V. Š.) dělí na základě účasti v revoluci, v hlavách šovinistů z řad Šiptarů pak se tak děje podle počtu obyvatel té které národnosti. I jedni i druzí jsou na stejných pozicích, neboť chtějí získat více práv na účet toho druhého národa...“⁴⁵²

Jazyková otázka

V projevu na I. kongresu KSS v roce 1945 hovořil Aleksandar Ranković o tom, že na Kosovu budou nadále v administrativě používány oba místně většinové jazyky, jak srbský, tak albánský, a bude-li třeba, také turecký. O výrazné kritice, která v souvislosti s tímto rozhodnutím zazněla, se při té příležitosti vyjádřil jako o projevu „šovinismu v praxi“.⁴⁵³ Dvojazyčnost se však z mnoha příčin, a často i zcela prozaických a praktických, prosazovala pomaleji, než komunisté po válce doufali. Více se o ni začalo dbát až od počátku 60. let 20. století. Na federální úrovni byla *Rezoluce*

k výlučnému používání albánštiny. Důsledné přidržování se litery zákona vedlo samozřejmě k ztěžování služebního postupu srbských zaměstnanců či jejich přezováním na méně odpovědná místa, což bylo ze strany postižených bráno jako nespravedlnost. Viz PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 158.

451 AS, fond SKS-CK, kart. 257, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materiálem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 43.

452 AS, fond SKS-CK, kart. č. 4, stenogram 14. plenárního zasedání ÚV SKS, 29. května 1968, s. 32.

453 RANKOVIĆ, A.: *Završna reč povodom referata „Učešće komunista u izgradnji vlasti“ na Prvom kongresu Komunističke partije Srbije*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941–1951*, s. 48.

o rovnoprávnosti jazyků a písem národů a národností Jugoslávie v práci federálních orgánů a ve federálních předpisech přijata teprve 11. dubna 1969. Stalo se tak v rámci balíku ústavních novelizací rozvolňujících jugoslávskou federaci, o nichž bude řeč níže. Praxe vyplývající z rezoluce umožňovala příslušníkům národnostních menšin používat své písmo i jazyk při realizaci svých občanských práv a povinností i při jednání se státními orgány a organizacemi, na což měly „*dohlížet a dbát společensko-politické, pracovní a další organizace*“. Příslušník menšiny tedy mohl prakticky kdekoli v úředním styku používat svůj jazyk a v případě, že úředník patřičnou řeč neuměl, měl právo na tlumočnicka.⁴⁵⁴

Zevrubně se jazykovou situací na Kosovu zabýval materiál přípravený komisí ÚV SKS pro vztahy mezi národnostmi na podzim roku 1975. Vyplývá z něj, že ještě ani tehdy se jazyková rovnoprávnost v orgánech státní správy ne vždy uplatňovala. Problém viděli analytici ÚV v tom, že většina dokumentů státní správy se na Kosovu i nadále připravovala nejprve v srbocharvátštině, a teprve poté se překládala do albánštiny, navíc ne vždy adekvátně. To samozřejmě zpožďovalo realizaci procedur i usnesení. Řešením měla být souběžná příprava dokumentů jak v srbštině, tak v albánštině. Analýza také upozorňovala na to, že velká část zaměstnanců z řad srbské a černohorské národnosti působící ve státní správě, v mocenských orgánech i v komunistické nomenklatuře, nedokáže oba hlavní jazyky autonomie používat rovnoprávně. Znalost jazyků národů autonomie podle komise měla být považována za součást odborné kvalifikace pro tu kterou funkci. Jeden z důvodů, proč se situace v tomto směru nezlepšovala, viděli členové komise v tom, že „kádry“ k tomu nebyly finančně stimulovány. Dlužno podotknout, že se ve zprávě nehovořilo pouze o finanční motivaci pro ty, kteří se druhému jazyku iniciativně učí, ale také o postihy pro ty, kteří k tomu nenajdou dostatek „morálních“ sil a pilnosti. Vesměš se přitom jednalo o výuku albánštiny, neboť Albánec bez alespoň základní znalosti srbštiny, resp. srbocharvátštiny, jak byl tehdy nazýván „hlavní jazyk jugoslávské federace“, by se na práci ve státní správě i v politických orgánech prakticky nemohl podílet. Situace v obecné znalosti albánštiny se ale v případě nealbánských úředníků státní správy a politických představitelů až do konce jugoslávských dnů nijak výrazně nezměnila.

Za jedinou výjimku, kde byla „vícejazyčnost“ na vzestupu, označoval materiál soudnictví. Soudci, předsedové porot a žalobci, znalí jazyků „národností autonomie“, se ale opět v celosti rekrutovali až na výjimky pouze z právníků albánské národnosti. V roce 1970 byla do albánštiny přeložena většina adekvátních jugoslávských zákoníků, od roku 1969 vycházel v albánské mutaci také *Úřední list SRS* (Službeni glasnik SRS,

454 ILIĆ, B. (ed.): *Od AVNOJ-a do delegatske skupštine*. Beograd 1984, s. 632–633. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1142.

obdoba české *Sbírky zákonů*) a od ledna 1971 také *Úřední list SFRJ*. Uplatňování „vícejazyčnosti“ v právní praxi však naráželo na absenci odborné albánské právní terminologie, již tehdejší „kosovská“ albánština neznala a musela ji zcela nově vytvářet a kodifikovat. Z toho důvodu také v albánštině nevznikala ani odborná právnická literatura. Ač tedy zákony vycházely v albánštině, většina soudců albánské národnosti je stejně nevyužívala, někteří z nich nebyli dokonce ani schopni vést soudní procesy a jednání v albánštině. Instituce simultánního tlumočnicka i v soudnictví tedy byla až do konce jugoslávských dní stejně nezbytná.⁴⁵⁵

K dvojjazyčnosti měla přispívat pochopitelně především výchova ve školách. Podle záznamů z diskusí vedených na ÚV SKS se mělo v polovině 70. let 80–90 % srbských a černohorských dětí ve škole učit albánsky, podobné bylo i procento albánské mládeže v případě výuky v srbocharvátštině. V této době byl prý také alespoň většinově zlomen odpor rodičů, který výuce jazyku druhé národnosti bránil.⁴⁵⁶ Tyto informace se však nikdy neobjevily ve formě nějakého oficiálního přehledu nebo prohlášení. Je proto otázkou, nakolik byly přesné. Zakládaly-li se na pravdě, pak musela být výuka tragicky neefektivní, a to nejen v případě srbských a černohorských dětí. Svědčí o tom např. údaj právníka Syrji Pupovciho, jenž si v roce 1968 stěžoval, že v padesátých letech studovalo na jugoslávských vysokých školách více Albánců než v letech 60., protože v té době již měli možnost navštěvovat základní i střední školy s albánskou výukou a nebyli tak dostatečně jazykově vybaveni na to, aby mohli úspěšně složit přijímací zkoušky a studovat na vysokých školách. Až do roku 1969 totiž byla výuka i na fakultách v kosovské autonomii vedena v srbocharvátštině, s jedinou výjimkou katedry albanologie.⁴⁵⁷ Jak na bělehradskou, tak

455 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX. 1974–III. 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Příloha *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 61–62.

456 Tamtéž, *Diskusija nad materijalom Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*. Příspěvek Milenka Markoviće, s. 41–42. O odporu vůči výuce jazyka jiné národnosti hovořil Velli Deva na II. zasedání ÚV SKS 5. prosince 1968, kdy upozornil na to, že z albánské strany se „nespokojenost“ s jazykovými reformami projevuje v tom, že se požaduje dobrovolnost ve výuce nemateřského jazyka a na druhé straně povinnost výuky albánštiny v srbocharvátských školách, ze srbské strany pak prý byl velký odpor vůči takovéto výuce veden obavou, že ten, kdo vnucuje výuku svého jazyka, vnucuje, resp. zavádí také svoji etnickou dominanci (podle pravidel etnické dominance, tak jak se v oblasti v minulém nejméně století vytvořila – pozn. V. Š.). Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, VII. díl, složka Analitičko odeljenje CK SKS, Izbor stavova o medjunacionalnim odnosima i nacionalizmu, jun 1972: Veli Deva, II sednica CK SK Srbije 5. XII 1968. g., s. 28.

457 AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl. Materijali sa sednice komisije održane 27. februara 1968 godine, diskusni příspěvek prof. Syrji Pupovciho, s. 136. Pupovci (1937–1998) byl prvním děkanem prištinské právnické fakulty.

na nižskou lékařskou fakultu se tak v roce 1966 zapsal pouze jeden albánský student (Lékařská fakulta v Prištině byla založena až v roce 1969)!⁴⁵⁸

Po roce 1969, v souvislosti s výše zmíněným jazykovým zákonem, začala být na kosovských vysokých školách masově zaváděna albánština. Za dva roky pak již mohli studenti albánské národnosti 70 % předmětů absolvovat v mateřském jazyce a tento poměr se v průběhu let ještě zvyšoval.⁴⁵⁹ Jazykový problém se tím ovšem jen prohloubil, neboť kosovské hospodářství nedokázalo vstřebat zvyšující se počet absolventů tamního vysokého školství a zájemci o práci mimo autonomii tak, kromě zakořeněných předsudků, naráželi opět na jazykovou bariéru. Počet lidí schopných domluvit se oběma jazyky tak, i přes explozivní vývoj kosovského školství, spíše klesal. Institucionalizace albánštiny jakožto úředního jazyka neměla totiž vliv ani na rozšíření její znalosti mezi srbským obyvatelstvem, spíše právě naopak. Paralelní znalost albánštiny a srbocharvátštiny proto i nadále zůstávala paradoxně nejvíce rozšířena v jen málo gramotné starší a nejstarší generaci. V rámci ní ale, vzhledem k postavení ženy v kosovské společnosti, byla prakticky výhradně doménou mužů. Uzavřenost žen a děvčat pouze na rodinný kruh byla totiž stále velmi vysoká a z toho důvodu v podstatě vůbec nedocházelo ke smíšeným sňatkům. Také přátelení mezi děvčaty obou národností proto bylo zcela nebo z větší části vyloučené.⁴⁶⁰

Demografické ukazatele a problémy

Pokud jde o ekonomickou aktivitu obyvatelstva, pak v roce 1961 byla její míra u Srbů 38,7 %, u Albánců a Černohorců 33,8 %, u Turků 29,5 %. Základní příčinou takto nízkého stupně ekonomické aktivity byl již tehdy velký podíl dětí a mládeže na celkovém počtu obyvatelstva. Přes 50 % kosovského obyvatelstva v té době nemělo více než 20 let.⁴⁶¹ Částečně mělo na tyto ukazatele vliv i postavení ženy ve společnosti, resp. její prak-

458 AS, fond SKS-CK, kart. 2, Stenogramy z VIII. plenárního zasedání CK SKS 2. 12. 1966 o vysokém školství, diskusní příspěvek Branislava Škambareviće.

459 AS, fond CK-SKS, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl, složka 1971, spis *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), kapitola *Problemi obrazovanja na Kosovu*, s. 1–18.

460 PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 120.

461 AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni, II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. (Dále jen takto:) STAMBOLIĆ, Ivan: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (referát na 82. zasedání Predsednictva ÚV SKS 14. září 1981). In: Informativni bilten 7/1981, s. 22.

tický 100 % nezaměstnanost. Všechny tyto informace si zasluhují zevrubnějšího vysvětlení.

Obecně lze říci, že se zejména v 60. a 70. letech porodnost v Jugoslávii snižovala. Tento trend byl nejvíce vidět v Charvátsku, Slovinsku a Srbsku, kde později, v důsledku událostí 90. let, porodnost i nadále výrazně klesala. Koncem 90. let 20. století patřilo Srbsko bez autonomií k zemím s nejnižší mírou porodnosti v celé Evropě, a pokud jde o výšku průměrného věku obyvatelstva, pak dokonce mezi prvních deset na světě.⁴⁶² Jugoslávská albánská komunita naopak prošla pravou demografickou explozí. Její natalita byla nejvyšší v celé Evropě (26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6 v roce 1979), v důsledku čehož v kosovské populaci stále větší procento zaujímal ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1978 tak již bylo 61 % obyvatelstva mladší 25 let!⁴⁶³ V roce 1981 tvořila mládež do 19 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 27,6 % populace bylo mezi 20–39 lety, 13,9 % mezi 40–59 lety a jen 7,4 % nad 60 let. Dohromady tedy 78,7 % kosovského obyvatelstva nemělo více než 39 let! V roce 1991 se věková struktura kosovských Albánců mírně změnila, ubyl podíl mladých do 19 let (48,3 %), nepatrně se zvýšil podíl následujících věkových skupin (30 % mezi 20–39 lety a 14,7 % mezi 40–59 lety), podíl lidí nad 60 let se ale snížil až na 7%.⁴⁶⁴

Úměrně s tím se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 11,1 % a při sčítání v roce 1981 to bylo již 17%. I tato čísla si zasluhují zasazení do širšího kontextu. Tak mezi lety 1921 a 1981 se počet obyvatelstva Jugoslávie zvětšil ze 12,4 milionů na 22,3 miliony, obyvatelstvo samotné Srbské republiky s oběma jejími autonomními oblastmi pak vzrostlo ze 4,8 milionů na 9,2 milionů. V obou případech tedy došlo za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami, které se ale, jak již víme, Kosova a Metochie příliš nedotkly) k něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (1921–1953 z 432 000 na 816 000), podruhé za necelých 30 let (1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Počet obyvatelstva se za tuto dobu v užším Srbsku zvětšil pouze o 76 %, na Kosovu o celých 360 %.⁴⁶⁵

462 V rámci sčítání obyvatelstva v roce 2002 se zjistilo, že Srbsko má méně mladého obyvatelstva do 18 let než starého nad 65 let s tím, že na území „užšího“ Srbska je průměrný věk obyvatelstva 40 let! Viz *Srbija stari. Konačni rezultati popisa stanovništva*. Politika, 31. prosince 2002, 1. a 2. ledna 2003, s. A9.

463 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 22.

464 Demografska statistika 1993. Citováno podle MILIVOJEVIĆ, Snežana: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*. Baština (Priština-Leposavić) 17 (2004), s. 230.

465 *Demografska statistika 1987*. Beograd 1988. PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 174.

Příčina takovéhoho explozivního růstu počtu obyvatel, který v té době existoval pouze v některých zemích třetího světa, je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování. Tak jestliže např. v roce 1950 činil přirozený přírůstek na Kosovu 22 tisíc osob, v roce 1985 to bylo již 49 tisíc.⁴⁶⁶ Nejvyšší přirozený přírůstek 4,4 % na 1 000 obyvatel byl zaznamenán v roce 1954, od té doby sice následuje jeho pád, nicméně velice povolný, v šedesátých letech činil přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, na poč. 80. let zhruba 26–29 živě narozených dětí na 1 000 obyvatel. Pro druhou polovinu 80. let a 90. léta je již charakteristické postupné opadávání natality,⁴⁶⁷ nicméně stále ještě byla zdaleka nejvyšší na celém území Jugoslávie i SRS. Pozoruhodné přitom je, že takto velký přírůstek nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením. Po poválečném explozivním růstu jak v Albánii, tak v Černé Hoře či jižním Srbsku začala v 70. letech v těchto oblastech natalita albánského obyvatelstva opadávat (v Černé Hoře s převážně katolickým albánským obyvatelstvem v roce 1981 5,8 %, ⁴⁶⁸ v albánských okresech jižního Srbska 22,2 %, v Albánii 25 %, na Kosovu 33,9 %).⁴⁶⁹ Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 na km²),⁴⁷⁰ na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejhřidčeji osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Charvátů a Slovinců. Vzhledem k absenci patričních demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace v roce 1991 se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km² a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.⁴⁷¹ Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 milionů, ale 50 milionů obyvatel.

Z demografického hlediska by takovéto populační zatížení nutně muselo vést k emigračním procesům. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však příliš nedocházelo, přestože různé analýzy a návrhy na zrychlení ekonomického růstu Kosova uvažovaly o „*podporování relativně trvalých a významnějších migračních pohybů obyvatelstva v rámci Jugoslávie*“.⁴⁷² Nelze samozřejmě říci, že by albánské obyvatelstvo vůbec

466 ISLAMI, Hivzi: *Demografška stvarnost Kosova*. In.: JANJIĆ, Dušan – MALIQI, Skëlzen (edd.): *Sukob ili dijalog*. Subotica 1995, s. 30n.

467 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 209.

468 V Černé Hoře mohla mít v reprodukčních vzorcích albánského obyvatelstva význam právě skutečnost, že v ní žilo a žije větší procento albánských katolíků než muslimů.

469 KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo pred sudom istorije*. Beograd 2000, s. 92–93. Citováno podle MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 216.

470 HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 130.

471 PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 176.

472 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi

nemigrovalo, činilo-li ale tak, pak většinou pouze do zahraničí jako nequalifikovaní gastarbeiteři.

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence tento vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Z této tendence pak vyplývá i druhý postulát národovecké spisby, totiž snaha vyčítat tehdejšímu srbskému politickému establishmentu, že neprojevil patřičnou invenci a nedokázal si uvědomit všechny problémy a souvislosti, k nimž albánská demografická exploze směřovala.⁴⁷³ Albánští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti), byť zastupují i názory, že demografický růst je jedním z faktorů albánského odporu vůči asimilaci a hrozbě fyzického vyhlazení.⁴⁷⁴ Asimilaci tak početného a homogenizovaného etnika si ale lze jen stěží představit, neúspěšně se o ni pokoušel již královský jugoslávský režim.

Typická zpolitizovaná diskuse na toto téma, na níž zazněly vzorové názory z obou stran, se odehrála ve vypjatých dobách tzv. antibyrokratické revoluce (viz dále s. 380n.) při kulatém stole, uspořádaném SANU 22. května 1988. Albánský sociolog Musa Limani zastával na tomto plénu většinový názor albánské demografie, že výše porodnosti na Kosovu není znepokojivá, a že ekonomický rozvoj oblasti sám o sobě přirozeně vyřeší problémy kosovské společnosti. Demografické pohyby na Kosovu podle něj odpovídaly dosaženému stupni tamního hospodářského rozvoje! Kritizoval přitom jako „nevědecké“ (z hlediska marxismu – pozn. V. Š.) teze, které upozorňovaly na to, že uvažovat o urychleném rozvoji Kosova a snižování tamní nezaměstnanosti nelze bez zavedení instituce plánovaného rodičovství.⁴⁷⁵

Zástupcem srbského národoveckého myšlení v této diskusi byl akademik Kosta Mihailović, ekonom a jeden z tvůrců známého *Memoranda SANU*, jenž oponoval kosovsko-albánským demografům tím, že doposud jakýkoli pokus dát do souvislosti vysoký přírůstek obyvatelstva s ekonomickými problémy byl kvalifikován jako „malthuziánský“. Vyslovil tehdy domněnku, že sklonnost albánské velkorodiny k velkému počtu dětí, vyplývající z tradičních patriarchálních společenských norem byla v tichosti přijata jako společenský cíl. „Vedle rozvoje ekonomiky a snahy po hospodářském dostižení rozvinutějších oblastí existovala zároveň s tím

4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s.31.

473 Viz např. MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 218.

474 Např. ISLAMI, H.: *Demografska stvarnost Kosova*, s. 30n.

475 LIMANI, Musa: *Osobnostpada nataliteta na Kosovu*. In: Demografski zbornik (Beograd) 1. (1989), s. 173–181.

*i tendence růstu obyvatelstva, resp. národa jako další, nedeklarovaný, ale konkrétní cíl, jenž, podle všeho, nebyl méně důležitý než cíl ekonomický!*⁴⁷⁶ Svá slova dokládal Mihailović tím, že albánské vedení nikdy ne učinilo žádné kroky k tomu, aby se pokusilo populační explozi usměrnit či zastavit, ba co víc, samo šlo špatným příkladem, neboť „30 % vedoucích kádrů na Kosovu má více než pět dětí. Jde přitom o lidi, kteří žijí ve městě a mají nadprůměrné vzdělání. Jsou si vědomi všech ekonomických a sociálních důsledků vysokého přírůstku obyvatelstva. Svým příkladem by měli působit na okolí, nejsou-li ovšem bezprostředně odpovědní za populační politiku (sic!)“.⁴⁷⁷ Snežana Milivojevićová zakončuje svou analýzu demografického rozvoje Kosova již přímo tvrzením, že „vysokou biologickou reprodukci albánského obyvatelstva lze považovat za výsledek dirigovaného procesu albanizace oblasti...“.⁴⁷⁸

Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze je ale nutno brát v úvahu celou řadu dalších faktorů včetně zmiňovaného momentu politické strategie, který rozhodně nelze bezvýhradně odmítnout. Pravděpodobně nejsilnější argument pro objasnění čtyř desetiletí trvajícího albánského „baby boomu“ ale tkví v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem, které ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Odpovídá tomu i skutečnost, že v prvních dvou desetiletích po druhé světové válce nebyl v porodnosti na Kosovu příliš velký rozdíl mezi srbskými, černohorskými a albánskými ženami, neboť i srbská kosovská společnost byla silně konzervativní. V šedesátých letech dochází v důsledku tlaku společenských a kulturních norem prosazovaných Titovým režimem socialismu s lidskou tváří v srbských a černohorských kosovských rodinách k uvolňování starých vazeb, a tím i k poklesu porodnosti, zatímco albánská společnost, alespoň její větší část, zůstává těmito změnami nedotčena. Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přitom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské, podíl žen v rámci pracovně aktivního obyvatelstva se dokonce zmenšoval – v roce 1961 činil 24,8 % a v roce 1981 pouze 15,1 % (všech kosovských žen, tedy nejen albánských; s ohledem na výše řečené pak je podíl zaměstnaných albánských žen ještě výrazně nižší).⁴⁷⁹ Počet kosovských žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, činil ve druhé polovině 60. let zanedbatelných 0,29 %!⁴⁸⁰

476 MIHAILOVIĆ, Kosta: *Privredni razvoj Kosova*. In: Demografski zbornik (Beograd) 1 (1989), s. 213–214.

477 Týž: *Značaj neekonomskih činilaca*. Tamtéž, s. 198.

478 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 231.

479 HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 131.

480 AS, fond SKS-CK, 1966–1967 kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice. II. díl, materiál

Mezi generacemi albánských žen nebyl, pokud jde o počet narozených dětí, žádný rozdíl – reprodukční vzorec žen starých 35–40 let a 65–70 let byl stejný, což je v celé bývalé Jugoslávii (a vůbec v Evropě)jev nebývalý. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší.⁴⁸¹

Ke zvýšení přirozeného přírůstku přispěla i výrazně snížená mortalita, jež se dostavila jako výsledek lepší zdravotní péče a odstranění nejkřiklavějších případů bídy a špatných životních podmínek. Pokrok byl bezesporu vidět ve zvyšujícím se počtu lékařů v oblasti – v roce 1953 připadalo na jednoho lékaře na Kosovu a v Metochii 12 322 obyvatel, v roce 1970 2 580 a v roce 1975 2 400.⁴⁸² Tato čísla ale nevypovídají nic o dostupnosti zdravotnické péče, a to zejména pro venkovské obyvatelstvo, nehledě na to, že se okres od okresu lišila. V rámci autonomie tak byly i okresy, kde v 70. letech daný poměr ani zdaleka neplatil.⁴⁸³ V polovině 20. století byla dětská a kojenecká mortalita na Kosovu a v Metochii nejvyšší v celé tehdejší Jugoslávii, v roce 1960 činila 13,3 %, postupně se, se zvyšující se lékařskou péčí i podílem asistovaných porodů, rychle zlepšovala,⁴⁸⁴ na počátku 90. letech prý byla nejnižší v celé Jugoslávii!⁴⁸⁵

Albánští demografové dávají zvýšenou míru porodnosti do souvislosti zejména s hospodářskými problémy: její dramatický přesah až do 80. let 20. století vysvětluje přední kosovsko-albánský demograf Hivzi Islami⁴⁸⁶

Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ z prosince 1967, s. 42. Pokud jde o menšiny, nejvyšší procento žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, bylo v té době mezi českou menšinou (10,3 %).

481 PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 179.

482 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 24.

483 Jan PELIKÁN ve své studii *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století* (Historický časopis [Bratislava] 58 [2010], č. 2, s. 319), dokládá, že v roce 1970 byl počet obyvatel na jednoho lékaře v některých okresech Kosova i nadále hrozivý (Dečani 14 000, Suva Reka 17 000!). Z celkového počtu 475 lékařů, kteří na Kosovu působili v roce 1969, totiž téměř polovina pracovala pouze ve dvou regionech – v Prištině a okolí (130) a v Kosovské Mitrovici (100). Dalších 157 lékařů pracovalo v okresech Peć, Prizren, Djakovica a ğnjilany, kde fungovaly místní okresní nemocnice. Ve zbývajících 16 okresech, v nichž žila téměř polovina populace Kosova, bylo k dispozici pouze 86 lékařů!

484 PELIKÁN, J.: *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století*, 316. Autor na základě archivního bádání dokládá, že ještě v roce 1968, kdy se v Kosovu narodilo 44 637 dětí, proběhly téměř tři čtvrtiny porodů bez odborné zdravotní péče či asistence.

485 PREDOJEVIĆ, Jelena: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*. Stanovništvo 39 (2001), č. 1–4, s. 131.

486 Hivzi Islami (1946), profesor na Přírodovědecké fakultě Univerzity v Prištině, od roku 2000 člen Kosovské akademie věd a umění, v roce 2010 její místopředseda.

„demografickou inercií“: proces industrializace a urbanizace, který je podle něj nejdůležitějším iniciátorem společenských změn a reprodukčních vzorců, byl na Kosovu zahájen oproti jiným jugoslávským regionům se značným zpožděním a probíhal pomalu a neuspokojivě. Změny v zaběhaných společenských vzorcích, pokud jde o natalitu, tak za ekonomickým rozvojem oblasti dlouho zaostávaly, protože jsou vždy pomalejší než tempo hospodářského rozvoje. Změnám v „reprodukčním chování“ podle něj nepřála ani struktura kosovského průmyslu, zaměřená na primární odvětví těžební a energetická, která nenabízela možnost adekvátního zaměstnání ženské části populace a snížení téměř 100 % ženské nezaměstnanosti. Zpracovatelský průmysl, jenž podle H. Islamiho představuje rozhodující faktor pro změny v sociálních podmínkách života, vytváří větší důchod a umožňuje větší zaměstnanost, a to i v ženské populaci, byl na Kosovu dlouho zanedbáván. Proto opožděný hospodářský rozvoj Kosova a neadekvátní investiční politika nebyly s to iniciovat významnější změny v demografickém rozvoji společnosti. Investice, jak uvidíme dále, se navíc v podstatě nedotkly vesnického prostředí a zemědělství, a tak ta část obyvatelstva, jež byla z hlediska fertility tradičně nejagilnější, zůstala modernizačních vlivů nadlouho „uchráněna“.⁴⁸⁷

K tomu je zapotřebí dodat, že na Kosovu dlouho přežívala instituce tradiční velkorodiny (zádruhy), navázané na širší kmenovou organizaci. K rozvolnění těchto tradičních struktur v podstatě přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových stařešinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových organizací, tak v rámci kriminální činnosti, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské zločinecké klany.

V podmínkách neexistence státní organizace Albánců a nedůvěry v instituce osmanské říše zastávala zádušná rodina jakožto základní organizační forma albánské společnosti většinu funkcí, jež jinak vykonávají mocenské a jiné orgány. Instituce velkorodiny se tak přenesla i do nové doby. Velkorodina vždy vyžadovala přísné dodržování patriarchálního rodinného řádu a do jisté míry i prvků obyčejového práva. Kosovští Albánci a vůbec ghegové až doposledka pojmy jako kmen (alb. fis), zádušná rodina, bratrstvo (několik spřízněných rodin), pokrevní příbuzenství a sousedské vztahy ctíli více než jiní. Obecná zaostalost Kosova pak byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Soudobá velkorodina sice již nedisponovala nějakým velkým bohatstvím, díky zvyšování počtu obyvatel docházelo naopak

Zabývá se zejména demografickými záležitostmi Kosova a Albánců. V 90. letech byl také politicky činný.

487 ISLAMI, Hivzi: *Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje*. In: Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana 1989, s. 389.

k neustálé parcelaci půdního fondu, také početnost stád, zejména ovcí, se snižovala. Nicméně podle tradičního práva se rozdělení výsledků práce provádělo na principu rodinné solidarity, nikdo neměl žádná privilegia. Manželský pár s velkým počtem dětí byl v rámci rodiny zcela rovnoprávný s párem, který měl dětí méně či s párem bezdětným a naopak. Tento princip rovnoprávnosti, solidárnosti, racionálnosti a skromnosti ve spotřebě umožňoval život všem bez větší úhony a byl jedním z důležitých příčin fungování a přežívání albánských zádruh i za socialismu.

Rodina, za níž stál celý kmen, také byla jistější a bezpečnější. A měla-li díky velké porodnosti hodně mužů, mohla lépe ubránit své členy i celý kmen. Krevní msta sice, jak jsme viděli výše, byla na ústupu a tento argument pro přežívání velkorodiny a kmenového systému se mohl zdát již velmi anachronní, přesto v tradici zůstával, jeho síla byla velmi inertní a rodiny s velkým počtem „bojeschopných“ mužů požívaly vždy větší vážnost.

Pro pochopení velké natality v albánských velkorodinách (ve městech až na výjimky k extrémům nedocházelo) je také důležité objasnit postavení ženy v jejich rámci. Ženy žijící v zádruhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimorodinné ekonomické aktivity. Jejich postavení bylo zcela podřízené. Přestože matky mnoha dětí, zejména byly-li mužského pohlaví, protože pouze to bylo v rámci velkorodiny žádoucí a plnohodnotné, požívaly jisté úcty, nebyly považovány za rovnoprávného člena rodiny. Ještě v 60. letech vstupovaly běžně do manželství dívky ve věku mezi 16–20 lety. Ankety z roku 1986 dokládá, že i v té době bylo na kosovském venkově celých 50 % manželství domluveno přímo rodiči bez přímé účasti budoucích partnerů, domluva mezi rodiči ale byla nezbytná také v ostatních případech. Důležité přitom bylo dobré jméno rodiny a také majetkové poměry. Lásky, jak z ankety také vyplývá, hrála v albánském manželství roli pouze z 22 %!⁴⁸⁸ Rozvody přitom prakticky neexistovaly.

Pozoruhodné je, že přes vše výše řečené rostl počínaje 60. lety počet nemanželských dětí, jež se v 80. letech pohyboval v rozmezí 13–14 % ze všech narozených nemluvňat! V meziválečné době přitom Kosovo a Metochie patřily spolu s Černou Horou k oblastem, které měly nejnižší podíl nemanželských dětí. Není samozřejmě možné, aby to byly děti „volné lásky“. Protože v uzavřené albánské společnosti se v této věci jen stěží mohly provádět nějaké výzkumy, domnívají se přední jugoslávští demografové, že se jednalo nejspíš o šíření tzv. obyčejových sňatků, které nebyly z různých důvodů uzákoněné před jugoslávskými úřady. Jedním z nich mohlo být odmítání norem jugoslávského manželského a rodinného zákonodárství, které totiž zároveň regulovalo postavení a práva ženy

488 RRAPI, gjerger: *Brak Albanaca na Kosovu*. Doktorská disertace Filozofické fakulty Bělehradské univerzity, 1986, citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 140.

ve společnosti. Konzervativní rodiny, které trvaly na dodržování tradičního albánského práva a možná i práva šárijského, pochopitelně nic takového nemohly připustit.⁴⁸⁹ Rovnoprávnost žen, vyplývající ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla.⁴⁹⁰ Dokonce i rozvedená žena se mohla znovu vdát jen tehdy, dostala-li k tomu svolení svého bývalého muže.⁴⁹¹ Zvyšování počtu nemanželských dětí také svádí k závěru, že se mohlo jednat o šíření polygynie. Ta ale nemá v albánském muslimském prostředí tradici a byla zakázána již obyčejovým zákoníkem Leka Dukadjina. Nebylo-li však možno dosáti dostatečného množství mužských potomků, byla prý tolerována i v dobách komunistické Jugoslávie, nicméně žádné důkazy o existenci polygynie se demografům zjistit nepodařilo.⁴⁹²

V průběhu 50.–70. let 20. století se z tradičních společenských vzorců dokázalo vymanit jen zanedbatelné procento žen, které nemohlo demografický obraz albánské populace výrazněji změnit.⁴⁹³ Antikoncepci využívala pouze málopočetná skupina albánských žen-intelektuálek. Nevzdělaná a na muži, resp. velkorodině závislá žena žijící na vesnici neměla o plánovaném rodičovství naprosto žádné ponětí. Její šance vyjít z prostředí ovlivňovaného tradicí a náboženstvím a změnit své postavení byla minimální. Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95 % těhotenství, záměrné potraty se podílely na přerušení těhotenství max. z 6 %, obvykle však z 3 %.⁴⁹⁴ Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6 %, což je prakticky vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti!⁴⁹⁵ Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Tato situace se měnila pouze velmi pomalu. Důležitý přitom byl především faktor povinné školní docházky, pochopitelně i hospodářský progres v oblasti. V 90. letech již Hivzi Islami tvrdí, že tehdejší ženy ve stáří

489 PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 188–189.

490 BEGOLI, Valjbona: *Žena u privredi Kosova*. *Economia* (Pristina), 1983, č. 3, s. 125–141. Citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 148.

491 DJURIČIĆ, M. P.: *Okamenjenost pravnih običaja Albanaca i potreba njihovog prevazilaženja*. In: *Kosovskometohijski zbornik 1*. Beograd 1990, s. 322. A nešlo pouze o prostředí venkovské. Djuričić uvádí případ středoškolského profesora z Peče, který nechal rozhlásit, že zabije každého, kdo by se chtěl oženit s jeho bývalou manželkou.

492 Viz PREDOJEVIĆ, Jelena: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*, s. 135.

493 PUSHKA, Aslan: *Činioci i osobine porasta stanovništva na Kosovu*. In: *Problemi politike obnavljanja stanovništva u Srbiji*, Beograd 1989, s. 81. Cit. podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 144.

494 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 213.

495 Tamtéž, s. 211.

40–49 let porodily přibližně 16krát méně dětí než stejná skupina žen v roce 1950!⁴⁹⁶

V souvislosti s vysokou natalitou zaznívaly v nejrůznějších analýzách často slova o potřebě motivace obyvatelstva ke snižování porodnosti, hovořilo se o nutnosti „*humanizovat reprodukci a zvyšování počtu obyvatel*“ a uvést je do „*souladu s materiálním růstem a rozvojem ekonomiky oblasti*“.⁴⁹⁷ Jugoslávští marxističtí ekonomové a sociologové si byli vědomi toho, že i lepší ekonomiky, než byla v té době ta jugoslávská, by jen stěží dokázaly v tak zaostalém prostředí plném neuvěřitelných sociálních protikladů a anachronismů zvýšit ekonomický potenciál natolik, aby stačil progresivnímu demografickému růstu. V souladu s teorií marxistické politické ekonomie však východisko z této situace hledali opět jen v ekonomice. A to nemohlo fungovat.

Albánští demografové jsou v této souvislosti téměř jednotní v názoru, že proklamované cíle plánování a omezování porodnosti nebyly vedeny snahou o humanizaci vztahů mezi pohlavími a péčí o stabilizaci ekonomických poměrů v oblasti. Podle nich za nimi měla stát albanofobie politických představitelů, resp. strach z etnika, jež nemá slovanské kořeny a je nebezpečné pro jugoslávskou jednotu. Komunistickým politikům ovšem nejspíše podsouvali něco, co se vymykalo technokratickému komunistickému myšlení 70. a první půle 80. let 20. století. Tyto názory, typické pro srbské národovecké myšlení, do vysoké politiky pronikly teprve s příchodem Slobodana Miloševiče k moci. Ale ani tehdy, podobně jako v celém dosavadním jugoslávském vývoji, k žádným státně restriktivním opatřením směřujícím k regulaci porodnosti nedošlo. To ale nevylučuje možnost, že se u albánského obyvatelstva mohlo, jak tvrdí Mark Krasniqi, v důsledku nejrůznějších depopulačních návrhů rozvinout vědomí o ohrožení jeho etnického společenství. Kromě posilování pocitu vzájemnosti a pospolitosti pak tato fobie mohla budovat i přesvědčení o nutnosti čelit takovému tlaku „*žárlivým střezem národních tradic*“, jednou z nichž byla právě vysoká porodnost a početná rodina.⁴⁹⁸ Do jisté míry tento Krasniqiho axiom potvrzuje i nečekaná informace z úst Envera Hoxhi. Albánský chargé d'affaires totiž informoval 14. května 1971 Fadila Hoxhu (ve funkci člena výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ), že albánský vůdce „*s obzvláštní radostí přijal zprávu o výsledcích sčítání obyvatelstva* (k 31. březnu 1971 – pozn. V. Š.),

496 ISLAMI, Hivzi: *Diimensioni demografik i cështjes së Kosovës*. Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i kosovës. Prishtinë 1997, s. 55–56. Citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 144.

497 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 29.

498 KRASNIQI, Mark: *Roli i traditës në vetëdijen riprodutive ndër sqiptarët de mundësia e transformimit të saj*. gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji (Prishtinë) 19 (1990), s. 82. Podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 147.

podle níž na Kosovu žije 918 000 Albánců (přesně 918 864 – pozn. V. Š.), nepočítaje v to Albánce v Makedonii, Černé Hoře a dalších republikách Jugoslávie“. Tento údaj měl podle Hoxhi poukazovat na vitalitu albánského národa a „takovou sílu a neochvějnou jednotu, jež potěší všechny, co mu přejí dobro“, ale zároveň měl být upozorněním pro ty, „co Albáncům dobro nepřejí“!⁴⁹⁹

Školství

Již v kapitole o limitech kosovsko-metochijské autonomie jsme upozornili na to, že vzdělanostní struktura obyvatelstva v oblasti byla velice nepříznivá. Práce na jejím zlepšování probíhala v prvních desetiletích komunistické Jugoslávie sice usilovně, ale stále ne tak, aby zásadním způsobem změnila vzdělanostní obraz albánské populace. V roce 1961 tak mělo na Kosovu albánské obyvatelstvo ukončeno kompletní základní vzdělání pouze v 3,1%, pokud pak jde o vyšší typ škol (měšťanka, gymnázium), mohlo se tímto vzděláním pochlubit pouze 1,4% kosovských Albánců (u srbského a charvátského obyvatelstva to bylo 7,7–8,8 %). Za 20 let, od roku 1945 do roku 1965, vystudovalo vyšší a vysoké školy pouze 645 příslušníků albánské menšiny. Tato situace ale nebyla dána důsledkem nějakého záměrného znemožňování školení příslušníků albánské národnosti. Šlo spíše o tradiční uzavřenost albánského etnika a jeho nedůvěru ke všemu, co bylo státní.⁵⁰⁰ V roce 1961 tak 25,4 % albánských mužů a 48,9 % albánských žen zůstávalo zcela bez vzdělání, negramotných, celkově se jednalo o 53 % kosovsko-albánské populace. Mezi kosovskými Turky toto číslo bylo nižší – 41,5 %, u Srbů činilo 24,6 %.⁵⁰¹ V roce 1971 vykazovalo negramotnost, popř. základní vzdělání s jednou až třemi třídami obecné školy, stále ještě 39,94 % albánského obyvatelstva.⁵⁰² Sčítání v roce 1981 odhalilo bez vzdělání ještě stále 16,4 % mužů a 35,6 % žen,

499 Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Beograd (DAMSP), fond Poverljiva arhiva (PA), 1973, 1, 16, 456523, informace o rozhovoru Fadila Hoxhi s albánským chargé d'affaires. Citováno podle SIMIĆ, P.: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 191.

500 AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CKSKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl, materiál *Položaj i pravo narodnosti u svetu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ*, prosinec 1967, s. 11, 15.

501 Tamtéž, s. 11.

502 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktualnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenjivanje odraslih*, s. 1. Bez zajímavosti není také údaj, že celkově v Srbsku byl tehdy téměř každý pátý občan negramotný a 2/3 obyvatelstva – tedy více než 4 800 000 osob – neabsolvovaly základní osmileté školní vzdělání!

ukončeným základním vzděláním se mohlo vykázat 38,9 % mužů a jen 29,7 % žen.⁵⁰³

Přes tato nepřilíš povzbudivá čísla je ale oblast kosovského školství tím, čím se jugoslávská komunistická propaganda mohla oprávněně chlubit. Jeho úspěchy jsou samozřejmě dány obecným vývojem a modernizací a docházelo by k nim i za jiných režimů, otázkou je, zdali by ale byly vůči menšinovému školství natolik otevřené jako ten komunistický. Ve školním roce 1944–1945 navštěvovalo základní školy 27 400 žáků, z tohoto počtu školy s výukou v albánském jazyce 11 573, ve školním roce 1963–1964 již chodilo do základních škol 189 649 žáků! Tento údaj samozřejmě sám o sobě odráží také nárůst obyvatelstva oblasti a přirozený vývoj modernizace, nicméně zároveň ukazuje, že základní vzdělanost se na Kosovu a Metochii postupně vyrovnávala s rozvinutějšími oblastmi Jugoslávie. Existovaly zde také školy s tureckým vyučovacím jazykem, kam chodilo ve jmenovaném školním roce 3 444 žáků. Velice dynamicky se rozvíjela síť středních škol (45 v roce 1963 oproti devíti v roce 1945), na vysokých školách po Jugoslávii mělo v uvedeném školním roce studovat dokonce 7 880 studentů původem z kosovsko-metochijské autonomie (bez rozdílu národnosti)!⁵⁰⁴

Tyto statistické údaje ale vzbuzují podezření. Byly určeny pro veřejnost a není vyloučeno, že lakovaly skutečnost na růžovo. Přehnaný se zdá zejména počet vysokoškolských studentů, pocházející z publikace vydané k dvaceti letům kosovské autonomie. Rozhodně přesnější údaje, pokud jde o školství, poskytuje brožura s typickým názvem *Problémy urychlení společensko-ekonomického rozvoje SAP Kosovo*, připravená v lednu 1971 pro vnitřní potřebu SKS.⁵⁰⁵ Dozvídáme se z ní, že ve školním roce 1969/1970 fungovalo na Kosovu 807 základních škol, z nichž ale 370 pouze s ročníky 1.–4., 70 dalších bylo pětitřídních, 60 šestitřídních a 307 se všemi osmi třídami. Výuku v albánštině v nich navštěvovalo 163 821 žáků, v srbocharvátštině 66 059 žáků, v turečtině pak 2 532 žáků. Nižší stupeň vzdělání (čtyři třídy) absolvovalo v té době 97,3 % všech dětí, v dalších třídách však pokračovalo pouze 72,4 %, mezi Albánci bylo toto procento ještě nižší – pouze 31 % dětí, které byly zapsány do první třídy, došlo až

503 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 214.

504 *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943–1963, nestr.

505 AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. dil, složka 1971, materiál *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), kapitola *Problemi obrazovanja na Kosovu*, s. 1–18.

do třídy osmé a absolvovalo tak celé základní vzdělání.⁵⁰⁶ Do školy ještě v roce 1971 vůbec nechodilo 13 884 školou povinných dětí.⁵⁰⁷

Pozornost věnovali na Kosovu také výuce dospělých, poněvadž mezi Albánci, a především mezi albánskými ženami, byl podíl negramotných, jak jsme viděli, mimořádně vysoký. Tempo a úspěšnost snižování fenoménu negramotnosti přibližuje následující statistika – v roce 1921 bylo na Kosovu a v Metochii 98,5 % žen negramotných, v roce 1931 93,9 %, v roce 1948 78,4 %, v roce 1953 72,1 % a v roce 1961 stále ještě 56 %.⁵⁰⁸ Podle sčítání z roku 1968 bylo i mezi pracovníky státního (v jugoslávské terminologii společenského) sektoru téměř patnáct procent zaměstnanců negramotných nebo s maximálně dvěma třídami základní školy. Celkově se pomocí alfabetizačních kurzů podařilo poměr negramotných snížit z 80 % v roce 1946 na 41 % v roce 1961, vždy je však při traktování tohoto průměrového čísla nutno vidět velký vzdělanostní rozdíl mezi oběma pohlavími.

Pokud jde o pedagogický sbor, působilo k roku 1971 na Kosovu 5 947 učitelů albánské národnosti, 2 983 učitelů srbské národnosti a 116 vyučujících turecké národnosti (ve školním roce 1945/1946 to bylo dohromady 667 učitelů, z nichž 321 Albánců a 346 Srbů). Téměř polovina z nich – 47,5 % – ovšem neměla odpovídající odborné vzdělání. Situace nebyla dobrá ani ve vybavení škol – disponovaly pouze 20 % standardu, předepsaného tehdejšími normami.

Teprve ve druhé půli 60. let začaly na Kosovu vycházet početnější ročníky s větším zastoupením albánské národnosti také ze středních škol. Ve školním roce 1969/1970 jich v oblasti působilo 68 s celkem 668 třídami, v nichž studovalo 21 087 žáků v albánštině, 15 774 žáků v srbocharvátštině a 565 v turečtině. Dohromady tedy v oblasti studovalo 37 426 středoškoláků (v roce 1945/1946 pro srovnání činil počet všech středoškoláků ve všech osmi ročnících gymnázia či na měšťankách a odborných školách 4 373 žáků, z čehož ale pouze 1 002 Albánců). V letech bezprostředně poválečných věnovaly školské úřady velkou pozornost především gymnáziím a učitelským školám, teprve po roce 1955 se začaly otevírat také střední odborné školy a průmyslovky. Stávající kapacity středních škol na počátku 70. let již ale nebyly s to uspokojit zvýšený počet absolventů základních škol. Podle tehdejších norem chybělo v oblasti 783 středoškolských profesorů, čímž samozřejmě kvalita výuky výrazně trpěla. Dalším handicapem byla kvalifikace stávajícího učitelského kádrů

506 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma SKJ. VIII. díl, materiály ze zasedání výboru 28. dubna 1967, diskusní příspěvek ĝábora Janosiho, s. 1/16.

507 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktuelnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenivanje odraslih*, s. 5.

508 Tamtéž, s. 10.

– z řad srbských a slovansko-muslimských profesorů nesplňovalo kvalifikační předpoklady 58,2 % středoškolských pedagogů, z řad albánských 66,2 % a z řad tureckých pak dokonce 76,9 %! Z celkem 1 339 středoškolských profesorů jich tedy bylo 776 nekvalifikovaných. Přesto však, pokud jde o střední školství, do roku 1979 zakončilo střední školy 90 000 studentů, a pouze v roce 1978/1980 se k řádnému střednímu vzdělání zapsalo 82 000 žáků!⁵⁰⁹

Vysoké školství se počalo v oblasti rozvíjet v roce 1958, kdy byla v Prištině založena vyšší pedagogická škola přírodovědného zaměření s odděleními matematiky, fyziky, chemie a biologie. Úkolem, jež dostala do vínku, bylo vychovat v krátkém čase co nejvíce učitelů schopných výuky v albánštině. V říjnu 1960 přírodovědnou školu následovala samostatná filozofická fakulta a v roce 1961 také právnická fakulta. Původní vyšší pedagogická škola pak ve školním roce 1965/1966 přerostla v technickou fakultu. Konečně v roce 1969 byla v Prištině založena také lékařská fakulta. Všechny tyto fakulty tvořily původně součást Bělehradské univerzity, odkud na Kosovo v týdenních či čtrnáctidenních intervalech dojížděl velký počet vysokoškolských pedagogů. O možnosti vyvázání se prištinských fakult ze svazku Bělehradské univerzity se začalo hovořit v roce 1966, což mělo bezesporu souvislost s „demokratizací“ společnosti po brionském plénu.⁵¹⁰ Nakonec se zákonem z 18. listopadu 1969 staly prištinské fakulty součástí nově založené Univerzity v Prištině, která se nadále rozvíjela velmi dynamicky. Vyučování se v ní ze zákona odbyvalo v srbocharvátštině i albánštině, albánština však postupně začala hrát prim. Za relativně velmi krátkou dobu tak Kosovo přišlo k univerzitě a v oblasti se podařilo otevřít i dalších šest vyšších škol. Na čtyřech fakultách a v šesti vyšších školách v zemi fungovalo v roce 1971 43 oddělení (kateder), z nichž 17 na vysokých školách a 26 na vyšších školách. Ve školním roce 1969/1970 studovalo na všech těchto školách dohromady 7 845 řádných a 5 752 mimořádných studentů (tj. studentů, kteří si jistou část studia museli sami financovat), z nichž patřilo 4 285 řádných a 1 915 mimořádných k albánské národnosti. Od roku 1960 do roku 1969 získalo na kosovských vysokých a vyšších školách diplomu 4 058 absolventů, mezi nimiž 1 500 absolventů albánské národnosti.

Kvalifikace pedagogického sboru na kosovských fakultách ovšem nebyla o nic uspokojivější než na školách středních. Učilo zde 330 řádných a 269 honorárních vyučujících (z toho 216 albánské národnosti a 3 ná-

509 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 23.

510 Na VIII. plenárním zasedání ÚV SKS 2. prosince 1966, jež bylo celé věnováno vysokému školství, vystoupil s názorem, že vázanost fakult v Prištině (a také v Titogradu/Podgorici v Černé Hoře) je kontraproduktivní, Dušan Popović. AS, fond SKS-CK, kart. 2, Stenogramy z VIII. plenárního zasedání ÚV SKS 2. prosince 1966 o vysokém školství, s. 48/6.

rodnosti turecké), celkově ovšem pouze 31 doktorů věd a 44 magistrů⁵¹¹ (8 doktorů a 21 magistrů albánské národnosti). Vysoké školy také do roku 1970 představovaly na Kosovu jediná vědecká centra. Výjimkou byl pouze prištinský Albanologický ústav (Instituti Albanologjik), založený v roce 1967, jenž dostal do vínku úkol bádát v oblasti albánského kulturního dědictví, folklóru a etnologie.⁵¹² K velkému rozvoji samostatných vědeckých pracovišť na Kosovu došlo teprve v desetiletí 1970–1980, kdy zde vzniklo dalších 17 vědeckých ústavů, zaměstnávajících 1 160 vědců. Rozvoj vědeckého potenciálu Kosova byl v roce 1978 korunován založením Akademie věd a umění Kosova (alb. Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës). Akademie měla čtyři oddělení – Oddělení filologie a literární vědy, Oddělení společenských věd, Oddělení přírodních věd a Oddělení umění.⁵¹³ Prvním předsedou kosovské akademie věd se stal Esad Mekuli (1916–1993), významný albánský básník, překladatel (a také veterinář), mj. zakladatel literárního časopisu *Jeta e Re* (Nový život).⁵¹⁴

Albánské vysoké školství se ale začalo rozvíjet příliš překotně. V druhé polovině 70. let byl v autonomii poměr 300 vysokoškolských studentů na 10 000 obyvatel, celojugoslávský se pohyboval o celou stovku níž! Kosovo se tak stalo regionem s největší koncentrací studentů v Jugoslávii! Tři roky po svém založení se univerzita skládala již ze šesti fakult s 22 katedrami, na nichž studovalo 14 216 studentů, a v roce 1981 mělo Kosovo třetí největší univerzitu v Jugoslávii (po Bělehradu a Záhřebu).⁵¹⁵ A protože prištinská univerzita byla jediným místem v Jugoslávii, jež umožňovala studium v albánštině, mířili na ni nejen kosovští Albánci, ale také studenti albánské národnosti z jiných částí Jugoslávie osídlených albánským etnikem – ze západní Makedonie, z jižního Srbska a z albánských okresů Černé Hory.⁵¹⁶ Ve školním roce 1980/1981 bylo na prištinské uni-

511 V jugoslávském vysokoškolském systému do přechodu na bolognský systém magistratura předpokládala absolvování postgraduálního studia. Jugoslávský titul mr tedy není kompatibilní s česko(slovenským) titulem mgr. a odpovídá v současnosti spíše titulu Ph.D., zatímco titul Dr spíše našemu titulu doc. Docentura se s titulem Dr vázala prakticky automaticky, bez habilitace.

512 Jeho ředitelem byl od roku 1972 dr Rexhep Qosja, patřící v 80. letech 20. století k radikálním zastáncům kosovsko-albánského sebeurčení a z něj vyplývající samostatnosti.

513 Kosovská akademie byla spolu s vojvodinskou akademií rozpuštěna podle nového zákona o Srbské akademii věd a umění, přijatého srbským parlamentem 17. července 1992. Albánští akademici tehdy usnesení srbského parlamentu, v němž měla většinu Socialistická strana Srbska Slobodana Miloševiče, nepřijali, a pokračovali nadále v činnosti akademie ilegálně.

514 *Esad Mekuli*. http://sq.wikipedia.org/w/index.php?title=Esad_Mekuli&oldid=867271 (přístup 25. ledna 2011).

515 *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1192.

516 Albánští demografové odhadují, že se od doby založení univerzity do počátku 90. let 20. století na Kosovo takto dosídlilo kolem 45 000 Albánců ze zmíněných oblastí. Viz ISLAMI, H.: *Demografška stvarnost Kosova*, s. 46.

verzitě zapsáno již 48 000 studentů! Do té doby na kosovských fakultách promovalo 10 000 studentů a vyšší školy ukončilo 12 000 studentů!⁵¹⁷ Celkově se na Kosovu v roce 1981 účastnilo vzdělávacího procesu od základních po vysoké školy 450 000 žáků a studentů, tedy každý třetí obyvatel oblasti!⁵¹⁸

Takovýto rozvoj s sebou samozřejmě nesl mnoho těžkostí jak v infrastruktuře školství, o níž pojednáváme na jiném místě, tak v samotném vyučovacím procesu. Chyběli především dostatečně graduovaní vysokoškolští učitelé, a to nejen ti schopní výuky v albánštině, chyběly i vysokoškolské učebnice a skripta. Nedostatek albánských vysokoškolských pedagogů začal být paradoxně nahrazován dovozem hostujících kádrů z tiránské univerzity, protože vazby kosovských akademických pracovišť s akademickými institucemi ve zbytku Jugoslávie byly od počátku minimální, a i kdyby byly sebelepší, nemohly by poskytnout vyučující schopné přednášet v albánštině. Spolupráci mezi Prištinskou univerzitou a Univerzitou v Tiraně umožnil mezistátní jugoslávsko-albánský protokol, uzavřený v roce 1970.⁵¹⁹

Pokusy o jugoslávsko-albánské sblížení

Jak mohlo vůbec dojít k podpisu takové smlouvy, když jsme již výše viděli, že albánsko-jugoslávský poměr byl od roku 1948 prakticky nepřetržitě vyhrocený a konfliktní? K určitému krátkodobému snížení napětí došlo po XX. sjezdu Komunistické strany SSSR a kritice kultu Stalinovy osobnosti, již ale Enver Hoxha nikdy neuznal. Další kvalitativní změny ve vztazích obou zemí bylo možno zaznamenat po albánské roztržce se Sovětským svazem v roce 1961. Ideologické rozdíly mezi oběma státy ale neustále tvořily velký konfliktní kapitál a občasné výpady Envera Hoxhi a jeho establishmentu vůči J. Brozu Titovi a jugoslávskému modelu socialismu tempo opatrného přibližování obou zemí výrazně snižovaly. Mezníkem se stal zřejmě až rok 1968 a invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Enver Hoxha, jenž po okupaci Československa demonstrativně vyvedl Albánii z Varšavské smlouvy, se totiž evidentně obával, že by se jeho země mohla stát dalším cílem sovětské agrese. Zřejmě i na popud hlavního albánského spojence v té době, Mao Ce-tungovy Číny, se proto odhodlal k revizi své dosavadní politiky vůči balkánským sousedům Albánie – Jugoslávii a Řecku. Zlepšení vztahů zejména s Jugoslávií mělo podle jeho kalkulů přispět k větší obranyschopnosti Albánie. Hoxhovo odhodlání navíc podporoval i výrazný pokrok v postavení albánského etnika v Jugoslávii v 60. letech a ostatně i sku-

517 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 23.

518 STAMBOLIĆ, Ivan: *Rasprave o SR Srbiji*. Zagreb 1988, s. 32.

519 *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1196.

tečnost, že po protistátních demonstracích na Kosovu v listopadu 1968 a v Makedonii v prosinci téhož roku (viz dále), při nichž demonstranti mj. provolávali albánskému vůdci slávu, nenásledovaly nějaké drastické politické čistky a represe vůči kosovsko-albánskému obyvatelstvu.⁵²⁰

Důležité přitom bylo, že podobné odhodlání po zlepšení vztahů projevovat i oficiální Bělehrad. Nešlo ale o to, že by byl J. Broz Tito natolik znepokojen invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa, že by začal na Balkáně zoufale hledat „*všechny možné antiruské spojení*“, jak tvrdí Noel Malcolm.⁵²¹ Sám Tito totiž, jak přesvědčivě dokázal Jan Pelikán,⁵²² se nějakého zákroku SSSR vůči Jugoslávii po počáteční nejistotě bezprostředně po okupaci nijak zásadně neobával a k procesům Pražského jara byl navíc jako konzervativní komunistický vůdce velmi kritický, byť okupaci ČSSR důrazně odmítl a pro Brežněvovu doktrínu omezené suverenity ani nemohl mít porozumění. Těmto snahám řekl „historické ne“ již v roce 1948. Aby však invazi do Jugoslávie zcela vyloučil, vyvíjel již v průběhu podzimních měsíců roku 1968 a během celého roku 1969 značné úsilí, směřující k normalizaci vztahů s Brežněvovým vedením. Sbližování se sovětskými ideologickými protivníky, jakými byl Enver Hoxha či Mao Ce-tung, se do tohoto Titova politického konceptu příliš nehodily. Jugoslávský vůdce ale nemohl zcela ignorovat hlasy svých spolupracovníků, kteří mu naopak doporučovali udržovat od SSSR odstup a propagovali možnost zlepšení vztahů s Albánií (a pochopitelně také s albánským spojencem – Čínou). Poprvé takovéto myšlenky zazněly na plénu ÚV SKJ v Titově letním sídle na Brioni 2. září 1968, které hodnotilo celkovou politickou situaci po sovětské okupaci ČSSR. Podpořil je zde i v té době již hlavní a jen těžko dotknutelný jugoslávský ideolog Edvard Kardelj (jenž ale jinak na tomto jednání označil Moskvu za nejdůležitější oporu nezávislosti Jugoslávie před agresivitou USA!).⁵²³ Operativní skupina předsednictva a výkonného výboru ÚV SKJ pro zahraničněpolitické otázky pak v lednu 1969 přímo nabádala k ukončení nepřátelství s hoxhistickým režimem, jemuž měla být při vhodné příležitosti deklarována i jugoslávská připravenost bránit územní integritu Albánie v případě agrese.⁵²⁴

Oboustranné odhodlání Tirany a Bělehradu na zlepšení vztahů tak nakonec vyústilo v podepsání obchodní smlouvy mezi oběma zeměmi⁵²⁵

520 *Dějiny Albánie*, s. 480.

521 MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 367–368.

522 Viz jeho monografii *Jugoslávie a Pražské jaro*. Praha 2008.

523 Tito ovšem dal souhlas k sondážním rozhovorům s oběma státy až o tři měsíce později. Viz PELIKÁN, J.: *Jugoslávie a Pražské jaro*, s. 224.

524 Tamtéž, s. 279.

525 Obchod mezi oběma zeměmi v následujících letech skutečně vzrůstal. Jugoslávie nakonec zaujala první místo v albánském importu s podílem 16%. V roce 1979 podepsaly obě země dohodu o vybudování železniční trati ze Skadaru do hlavního černo-horského města Titogradu (Podgorice), čím by se albánské železnice mohly napojit

a povýšení zastupitelských úřadů na velvyslanectví v únoru 1971. Součástí oteplování bylo i uzavření dohod o kulturní výměně v roce 1970.

Hoxhistický režim se ovšem snažil orientovat kulturní výměnu výhradně na ty části Jugoslávie, kde byla nejvyšší koncentrace albánského obyvatelstva, a tedy zejména na Kosovo a Metochii. Původně dokonce trval na tom, aby se kulturní konvence podepsala pouze mezi Albánii a Socialistickou autonomní oblastí (SAO) Kosovo, jak se autonomie nově nazývala po roce 1968 (viz dále), což samozřejmě bylo pro Jugoslávii nepřijatelné – dohody se uzavíraly mezi suverénními státy, nikoli mezi státem a autonomní oblastí. Součástí kulturní dohody tvořila také smlouva o spolupráci mezi kosovskou a tiranskou univerzitou, na jejímž základě v následujících letech dojíždělo na Kosovo 200 vysokoškolských pedagogů z Tirany. Dohoda se každý rok obnovovala. Jednalo se i o výměně studentů, albánská strana však trvala na tom, aby do Albánie jezdili výhradně studenti albánské národnosti, na což Jugoslávie také nemohla a nechtěla přistoupit, takže ze studentské výměny nakonec úplně sešlo.⁵²⁶

Kulturní výměny samozřejmě nebyly pouze plodem oboustranné touhy po spolupráci. Spíše naopak. Hoxhistický režim k nim jednoznačně přistoupil se záměrem naočkovat jugoslávské albánské prostředí myšlenkami „enverismu“. Bělehrad tuto výzvu přijal v mylném přesvědčení, že vzájemná ideologická konfrontace vyzní ve prospěch „titoismu“, resp. jugoslávského modelu samosprávného socialismu, kterému se naopak tímto způsobem měla otevřít cesta k pronikání do Albánie.⁵²⁷ Z některých dokumentů přímo vyplývá, že si byl Tito natolik jist jugoslávskou převa-

na mezinárodní železniční síť. Jak obchodní styky mezi oběma zeměmi, tak také výstavbu trati ale výrazně zbrzdily události na Kosovu v roce 1981, po nichž došlo k ochlazení vztahů mezi oběma zeměmi téměř na bývalou úroveň.

526 AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, materiál *Politička platforma za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu* (dále jen *Platforma*), s. 13.

527 HRADEČNÝ, Pavel: *Cesta do beznaděje: Albánie v závěrečných etapách stalinistické diktatury Envera Hoxhy (70. léta – polovina 80. let)*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 259. K tomuto názoru dospěli jugoslávští komunisté již po prvních velice nesmělých a záhy přerušovaných pokusech o albánsko-jugoslávské sblížení po smrti J. V. Stalina. Na Kosovu a v Metochii vytyčila tehdy všemocná UDB tezi, že komukoli, kdo žádá z Albánie vízum, se má vyjít vstříc, byť by byl důstojníkem tajné služby nebo byl zapsán v „černé knize“ UDB. Ideologové UDB se totiž domnívali, že poté, co se návštěvníci sami přesvědčí o výhodách jugoslávského systému, se z nich stanou propagátoři vytváření pozitivního obrazu o Jugoslávii. UDB prý tehdy i předvídala, že sami Albánci příliv turistů zastaví, neboť poznatky návštěvníků by pro albánský systém byly velmi nebezpečné. Podle šéfa kosovsko-metochijské UDB Čedomira Mijoviće přijelo do autonomie během léta roku 1955 asi 400 návštěvníků, a poté tok turistů skutečně ustal. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, Stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem, s. 38.

hou, že upozornění o excesech ve vztahu Albánie ke Kosovu přecházel mávnutím ruky.⁵²⁸

Výsledek celé kulturní výměny ale byl nakonec v podstatě jednoměrný, z Albánie do Jugoslávie, resp. na Kosovo a Metochii. Jestliže se na hospodářské výměně podílelo Kosovo a Metochie zhruba 10%, v oblasti kulturní a osvětové výměny byla situace opačná, z 90 % se odvíjela s Kosovem a Metochií a z 10 % se zbytkem Jugoslávie (a to nakonec z větší části opět s Albánci osídlenými oblastmi Makedonie a Černé Hory). Postupně dokonce docházelo k tomu, že Ministerstvo zahraničních věcí SFRJ do vztahů mezi oběma zeměmi ani příliš nevidělo, neboť řadu dohod uzavírala Tirana přímo s Prištinou, bez prostřednictví federace. Tak se např. stalo, že o smlouvě o spolupráci mezi Státní univerzitou v Tiraně a Univerzitou v Prištině, jež byla stoprocentně financována z prostředků SRS a SFRJ, se jugoslávské ministerstvo zahraničí dozvědělo až 40 dní po jejím podpisu. Následujícího roku pak jugoslávská ambasáda v Tiraně získala informace o tom, že smlouva mezi univerzitami byla prodloužena i na další rok, až ze zpráv tiranského rozhlasu!⁵²⁹

Obě země stály ideologicky zcela na jiné frontě a docházelo tak k dosti paradoxní situaci. Z Albánie do Jugoslávie stále ještě občas přecházeli různí diverzanti, na Kosovu byly zakládány integrální marxisticko-leninské skupiny prostoupené ideologií rigidního albánského etatistického komunismu, který byl v příkrém rozporu s tolik opěvovaným jugoslávským samosprávným socialismem, a pedagogové, vychovávaní albánským systémem, svobodně působili na prištinské univerzitě a indoktrinovali své studenty myšlenkami hoxhovského nacionál-komunismu! V opačném směru nic z toho nefungovalo! Vstřícnost Prištiny k Tiraně šla dokonce tak daleko, že programová rada Rádia Prištiny svévolně, bez konzultací, a dokonce i bez oznámení příslušným srbským a federálním úřadům, rozhodla o ukončení emitování zpráv v albánštině vysílaných Rádiem Bělehrad, a tak vlastně připravila posluchače v Albánii o jednu z mála možností dozvědět se objektivnější informace o okolním světě.⁵³⁰

Vzájemné kontakty mezi Albánii a Kosovem tak u kosovsko-albánského etnika spíše posílily vědomí společné příslušnosti k albánskému národu, byť na mnohé albánské skutečnosti nemohlo pohlížet se sympatiemi. Religiózní a tradicí spoutané prostředí kosovského venkova jen stěží mohlo s nadšením přijímat snahy albánského vedení rozložit tradiční albánské kmenové struktury a jejich morální kodexy, o drastickém

528 Při rozhovoru J. Broze Tita s jugoslávským velvyslancem v Tiraně Jovanem Petkovićem 20. března 1973 jugoslávský prezident přímo prohlásil: „*Budou nás (E. Hoxha a jeho suita – pozn. V. Š.) i nadále čas od času napadat, ale to by nemělo mít na naši politiku vůči Albánii vliv*“. Politika vůči Albánii měla být flexibilní a projevat maximální porozumění. SIMIĆ, P.: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 213 (DAMSP, PA, 1973, 1, 13, 434484 a 434485).

529 Tamtéž, s. 212–213 (DAMSP, PA 1972, 1, 434298, 439665).

530 Tamtéž, s. 214 (DAMSP, PA 1974, 38/6, 43392).

omezení náboženského života, k němuž došlo během albánské „kulturní revoluce“ v roce 1967 v podobě zákazu působení všech církví, ani nemluvě. Projevem posilování tendencí albánské vzájemnosti se stal i akt převzetí spisovné normy albánského jazyka, kodifikované v Albánii v roce 1972. Tato norma, vycházející z jihoalbánské toské jazykové tradice, přitom byla kosovské, tedy ghegské podobě albánštiny značně vzdálena!⁵³¹

Kulturní instituce

Rozvoj dalších kulturních institucí již v autonomii nebyl tak překotný jako v případě vysokého školství. Na Kosovu působilo na počátku 70. let 20. století 385 knihoven, dvě profesionální a šest amatérských divadel a pět muzeí. To sice bylo ve srovnání s jinými regiony poměrně chudé milieu, je však nutno připomenout, že Kosovo mělo v roce 1945 zcela jiné startovní pozice: tehdy zde nefungovalo jediné divadlo a nepřilíš rozsáhlé knihovny půjčovaly řídkým čtenářům knihy pouze v Prizrenu, Peći a Prištině.

Nejdůležitější deník na Kosovu představovaly v albánštině vycházející noviny *Rilindja* (Obrození), v šedesátých letech dvanáctistránkové. Tento rozsah byl ale považován za velmi nedostatečný, protože noviny měly zachycovat jak jugoslávskou, tak republikovou i lokální problematiku, na rozdíl od v srbsštině vycházejících novin *Jedinstvo* (Jednota, v roce 1970 náklad 7 500 výtisků, periodicita dvakrát týdně, od roku 1977 denně v nákladu 8 000 kusů). Ty totiž mohly spoléhat na to, že celostátní informace si čtenář znalý srbocharvátštiny přečte ve velkých jugoslávských denících, které byly v autonomii v jejich venkovských mutacích samozřejmě k dostání. *Jedinstvo* se nicméně i tak snažilo čtenářům poskytovat kromě co nejúplnějšího obrazu dění v oblasti selektivně také zprávy ze Srbska, Jugoslávie a ze světa.

V redakci novin *Rilindja* pracovalo v roce brionského pléna (1966) 77 novinářů údajně velmi slabé kvality, výlučně mladé generace a pouze albánské národnosti. Noviny neměly téměř žádné dopisovatele z jednotlivých okresů. Jejich náklad se k roku 1966 pohyboval na 7 000 výtiscích. Za čtyři roky, v roce 1970, to již bylo 12 000 kusů, což se ani tak samozřejmě nezdá mnoho, je ale nutno brát v úvahu, že úroveň vzdělanosti albánské populace tehdy ještě nebyla na takové úrovni, aby se běžně kupovaly noviny. Kromě novin vycházelo v albánštině poměrně značné množství

531 *Dějiny Albánie*, s. 481.

časopisů, vesměš měsíčníků, včetně časopisů pro děti *Pioneri* s nákladem 30 000 výtisků.⁵³²

Náklad listu *Rilindja* rostl poměrně rychle, v roce 1981 již čítal 45 000 výtisků. Noviny se prodávaly také v Makedonii a v Černé Hoře, 3 000 výtisků bylo určeno albánským gastarbeiterům v zahraničí. Kvalita informování však, alespoň podle analýzy ÚV SKS, nadále zaostávala, kritika zaznívala zejména v souvislosti s jarní demonstrační akcí v roce 1981 (viz dále s. 267n.), kdy ÚV novinám vytýkalo, že „nejčastěji informovaly pouze o oficiálních setkáních, bez připomínek a novinářské smělosti“ (v jiných případech ale smělost novinářů SK naopak přísně postihoval). Důvodem malé investigativnosti novinářů byl podle analytiků ÚV „oportunismus i skutečnost, že je těžké kritizovat vlastní nacionalismus...“. Jako do budoucna velice těžko splnitelnou podmínku postavilo komunistické vedení Srbska před novináře *Rilindje* úkol „stát v první řadě boje proti albánskému nacionalismu a iredentismu“. Analýza událostí jara 1981 ale také odhalila v té době ještě přinejmenším pozoruhodný fakt, s nímž se bylo možno setkat již pouze na stránkách kosovského regionálního tisku, že totiž „strach z nacionalismu (resp. z toho, aby „výklad“ toho kterého textu nebyl považován za nacionalismus – pozn. V. Š.) vedl k tomu, že Srb píše o Albánci pouze pěkně, a totéž Albáнец o Srbovi...“.⁵³³

Na Kosovu vycházely také noviny *TAN*, určené pro příslušníky turecké národnosti. Jednalo se o týdeník s nákladem v roce 1981 cca 3 500 kusů. Tato tiskovina se však potýkala s největšími problémy, protože turecká menšina přece jenom nebyla na Kosovu příliš velká. Novináři, jejichž většina měla pouze středoškolské vzdělání, jen těžko nacházeli spolupracovníky v okresech, velké problémy činily také překlady z albánštiny do turečtiny.⁵³⁴

V albánštině vysílalo *Radio Priština*, založené již v roce 1944. V roce 1971 ale ještě nemělo vlastní budovu s adekvátními studiemi. Přesto emitovalo kolem 18 hodin denně, čtyři hodiny z toho však společný program s *Radiem Beograd*. Televizní signál získalo Kosovo v roce 1967, byl však zcela pokrývaný z televizního studia v Bělehradě, které jednou týdně vysílalo 1 hodinu a 45 minut program v albánštině.⁵³⁵ Do roku 1974 albánské

532 AS, fond SKS-CK, kart. 150. Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktuelnim događajima. VI. dil, materijal (dále jen takto:) *Problemi ubrzanja društveno ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), s. 38–39.

533 AS, fond SKS-CK, 1980–1982, kart. 347, Sednice komisije Predsedništva CK SKS za razvoj međjunacionalnih odnosa. II. dil, složka Materijali sa 15. sednice komisije održane 11. 9. 1981, materijal (dále jen takto:) *Informacija o razgovorima u redakcijama javnih glasila SAP Kosova o „aktuelnim pitanjima informisanja i razvoju informativnih sredstava na jezicima narodnosti“ održanom u Prištini 23. i 24. VII 1981. godine*, s. 6.

534 Tamtéž, s. 3.

535 *Problemi ubrzanja društveno ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 36.

vysílání vzrostlo na tři hodiny třikrát týdně.⁵³⁶ Výstavba místního kosovského televizního studia byla zahájena na počátku 70. let, jako i mnohé další investice na Kosovu se ale dlouho protahovala.

V roce 1981 emitovala přístinská televize, přesně podle výše uvedených pravidel proporcionality, informativně-politické programy ze 72 % v albánštině (zprávy třikrát denně), ze 17 % v srbocharvátštině a z 10 % v turečtině. Zprávám pouze z Kosova v srbocharvátštině byla věnována denně s výjimkou neděle vysílaná patnáctiminutová emise *Kosovski pregled* (Kosovský přehled), podobná relace v turečtině se vysílala třikrát týdně. Nicméně obsah albánských, srbských i tureckých zpráv z Kosova se lišil, vesměs se zabýval problémy té které národnosti a nepřispíval tedy k nějakému lepšímu poznání života „těch druhých“. Zprávy z Jugoslávie a ze světa zajišťovalo nadále celostátní televizní vysílání z Bělehradu. Ani v roce 1981 ještě nebyla situace v televizi, pokud jde o zaměstnance, uspokojivá. Během hodnocení vysílání po demonstracích v březnu a dubnu 1981 se z řad ÚV ozývala kritika toho, že počet lidí, kteří pracují na vysílání programu, je třikrát menší než v jiných televizních centrech, na kvalitě zpráv měl vliv zejména nedostatek zkušených novinářů.⁵³⁷

Industrializace oblasti

Je pozoruhodnou koincidenčí, že rok 1956, kdy na Kosovu skončila akce shromažďování zbraní, byl také prvním rokem, v němž začalo docházet k masivnější podpoře kosovského hospodářství. Do té doby nebyla rozvoji oblasti z federální úrovně věnována prakticky žádná pozornost a autonomie byla odkázána pouze na pomoc své mateřské republiky. Těžko soudit, proč tomu tak bylo, obecně však lze říci, že poválečná ekonomika se v Jugoslávii rozjížděla velmi dýchavičně a i v dalších nerozvinutých oblastech se situace měnila k lepšímu jen velmi pomalu. Od té doby ovšem začalo být Kosovo a Metochie jakožto „nedostatečně rozvinuté území“ zahrnováno zvláštní péčí.⁵³⁸ Mj. i proto, že se teoretikové ÚV SKJ domnívali, že slabý ekonomický potenciál oblasti s sebou přináší také růst nacionalismu a iredentistických tendencí. Urychlený rozvoj oblasti, vzrůst počtu dělnictva a hospodářská integrace Kosova a Metochie do jugoslávských ekonomických toků proto měla podle marxistického myšlení

536 *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 569.

537 *Informacija o razgovorima u redakcijama javnih glasila SAP Kosova o „aktuelnim pitanjima informisanja i razvoju informativnih sredstava na jezicima narodnosti“ održanom u Prištini 23. i 24. VII 1981. godine*, s. 3–6.

538 *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 9.

tyto negativní jevy potlačit a překonat.⁵³⁹ V jugoslávském hospodářském plánu na rok 1957–1961 tak byl rychlejší rozvoj autonomie podporován tzv. garantovanými investicemi. Celková hodnota těchto investic, které měly charakter bezúročného financování, činila 864 milionů dinárů.⁵⁴⁰ Od roku 1961 pak byla kosovská autonomie stimulována prostředky ze státního rozpočtu, sdruženými do *Fondu na podporu urychleného rozvoje nedostatečně rozvinutých republik a AO Kosovo a Metochie (Fond federace)*. Povinnost jugoslávského centra financovat z prostředků federace hospodářský rozvoj málo rozvinutých republik a oblastí ústavně zakotvil článek 122 jugoslávské federální ústavy z roku 1963, *Fond federace* je ústavně charakterizován v čl. 125.⁵⁴¹ Příspěvky z fondu byly kromě Kosova dotovány také republiky Makedonie, Bosna a Hercegovina a Černá Hora, prostředky do něj naopak přitékaly z rozpočtů rozvinutých republik Slovinska, Charvátska a Srbska, byť jak v Charvátsku, tak v Srbsku by se našla řada oblastí trpících podobnou mírou nerozvinutosti jako Kosovo.⁵⁴² Do fondu přispívala také Autonomní oblast Vojvodina.

Analýza rozdělení peněz z *Fondu federace* odhaluje, že v průběhu doby získávalo Kosovo z těchto rozvojových prostředků stále větší podíl. V letech 1961–1965 to bylo 20,8 %, mezi roky 1966–1970 odcházel na Kosovo 30 % z celkové výše fondem rozdělovaných příspěvků, v letech 1971–1975 činil podíl již 33,3 %, mezi lety 1976–1980 37 % a od roku 1981 do roku 1986 bylo pro Kosovo určeno dokonce 42,8 %! Převedené na finance, získalo Kosovo v letech 1966–1970 investiční vzpruhu ve výši 5 134 milionů dinárů, v následující pětiletce 14 894 milionů dinárů, v letech

539 Hlavním zastáncem tohoto názoru byl významný člen srbského i jugoslávského ÚV Miloš Minić. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál *Deo saslužanja* (Vojina Lukiče – pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohiji, s. 48.

540 Kurs dináru vůči dolaru se mezi lety 1952–1964 pohyboval v rozmezí 300 (1952) – 750 (1964) din. za USD. Viz např. <http://www.economy.rs/diskusije/viewtopic.php?pid=179009> (přístup 17. října 2010). V roce 1966, kdy již nominální hodnota dináru vzrostla na 1 250 din. za USD, došlo k měnové reformě, při níž dinár přišel o dvě desetinná místa. Jeho hodnota tedy byla 12,5 din. : 1 USD. Většina lidí, snad kvůli pocitu „množství“, ale i nadále počítala ve „starých dinárech“, tedy v „tisících a milionech“, k nimž se ostatně dinár postupem doby, zejména díky krizi v druhé polovině 80. let, opět vrátil. Takže zatímco v roce 1981 byl poměr 36,90 din. : 1 USD, v roce 1988 to bylo již 1 923 din. : 1 USD. Reformy posledního jugoslávského premiéra Ante Markoviće na poč. 90. let opět hodnotu dináru revalvovaly. Funkci neoficiálního jugoslávského platidla v té době již ovšem zastávala německá marka, jejíž poměr k dináru po reformě činil 7 din. : 1 DM.

541 BUKVIČ, Rajko: *Institucionalni okvir privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 413.

542 Skutečnost, že Srbsko masivně podporovalo kosovský rozvoj, zatímco „pár desítek kilometrů od Bělehradu neměli lidé elektřinu a vodu“, byla jedním z důležitých argumentů srbského národoveckého myšlení. Viz AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija* (1977), s. 27.

1976–1980 54 697 milionů dinárů a v období do roku 1984 již 164 473 milionů dinárů! Pro srovnání v tomto období šlo do rozpočtu větší a lidnatější Bosny a Hercegoviny 91 071 milionů dinárů! K tomu je zapotřebí připočítat i přímou podporu SRS do rozpočtu autonomie na pokrývání běžných potřeb (v letech 1971–1975 cca 600 mil. dinárů),⁵⁴³ využívání úvěrů Světové banky pro rozvoj hospodářsky nedostatečně rozvinutých zemí, z nichž Kosovo např. v letech 1981–1984 čerpalo 347,5 milionů dolarů. Podíl devizových úvěrů z půjček Světové banky mělo Kosovo v rámci federace opět nadprůměrný. Např. v letech 1971–1976 čerpalo 30,3 % všech devizových úvěrů schválených Světovou bankou pro celou Jugoslávii!

S ohledem na výši investic přijímaly hospodářské plány pro Kosovo čím dál tím smělejší výzvy. Jen v letech 1970–1979 vypracoval ÚV SKS tři plány pro rychlejší ekonomický růst Kosova. Podle předpokladů se v pětiletce 1971–1975 měla autonomie rozvíjet o 50 % rychleji než ostatní oblasti, hospodářský plán na léta 1981–1985 stanovoval dokonce o 60 % rychlejší hospodářský růst než plánovaný jugoslávský hospodářský průměr. Přitom z celé plánované investiční výše 165 miliard dinárů pro pětiletku 1981–1985 se počítalo s pouhými 8,7 miliard vlastních „kosovských“ investic! Tento údaj tedy zároveň dokazuje, že kosovská ekonomika byla prakticky cele závislá na *Fondu federace* a na další jugoslávské pomoci. Vyjádřeno procentuálně, v letech 1966–1970 tvořily prostředky z fondu 53 % ekonomických investic oblasti, v letech 1971–1976 kolem 70 %, v následujícím pětiletém období více než 80 %, na počátku roku 1981 to již bylo 95 % všech investic!⁵⁴⁴ Celkový rozpočet Kosova pak byl z fondu hrazen z více než 70 %.⁵⁴⁵

Do roku 1970 byly rozvojové finance Kosovu přidělovány jako nevratné, v pozdějších letech pak ve formě úvěrů, poskytovaných ale autonomii za podmínek o 25 % výhodnějších, než jaké byly schvalovány nerozvinutým republikám (lhůty splatnosti činily nejprve 14 a později 17 let, s tříletým odkladem splatnosti, výše úroků se pohybovala v rozmezí 4,16–4,5 %). Další úlevy byly zakomponovány do střednědobých hospodářských plánů (pětiletěk). Např. pro léta 1981–1985 předpokládal plán přednostní přidělování devizových prostředků spojené s celními úlevami pro dovoz zařízení do kosovských podniků, promíjení poplatků a splácení anuity z kreditů z prostředků fondu. Úroky, které se měly vracet do rozpočtů dárcovských republik a Vojvodiny, se přispěvatelé fondu zavázali investovat zpět na Kosovo, a opět to nebyly prostředky malé – jen

543 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni, č. 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 21.

544 *Jugoslavija 1945–1985. Statistički prikaz*. Beograd 1986, s. 193 aj.

545 *Platforma*, s. 11.

za rok 1979 činily 950 milionů dinárů a v roce 1980 1 300 milionů dinárů. Kromě toho všechny republiky (tedy i nerozvinuté) a Vojvodina uzavřely v roce 1980 zvláštní úmluvu o výstavbě jednoho hospodářského podniku na území Kosova. Např. ze Srbska na základě této dohody vybudoval na Kosovu holding *goša*⁵⁴⁶ ze Smederevské Palanky továrnu na výrobu důlního vybavení a kovových konstrukcí v *gnjilanech*.

Celkové investice do základních prostředků tak byly na Kosovu zvětšeny v období 1952–1978 19krát (ve „vlastním“ Srbsku 6,6krát, ve Vojvodině pouze 2,6krát).⁵⁴⁷ Výkonnost kosovské ekonomiky se od konce druhé světové války do roku 1980 podařilo díky federálním investicím zvýšit 12krát.⁵⁴⁸ Tento údaj působí samozřejmě mocným dojmem, při jeho výkladu je ale zapotřebí si uvědomit, že v meziválečném období na Kosovu a v Metochii prakticky žádný větší průmysl vyjma dolů neexistoval, a za krátkého tříletého italského působení se i přes snahu okupační správy pozvednout ekonomiku oblasti mnoho nestihlo. Začínalo se tedy prakticky od nuly, a to ještě až od druhé poloviny 50. let.

Jugoslávské vedení se rozvojovou pomocí snažilo bezesporu velice upřímně dosáhnout zlepšení kosovské hospodářské i sociální situace. Shromáždování prostředků z rozvinutých oblastí Jugoslávie ale bylo s přibývajícimi léty politicky stále složitější. Apely na jugoslávskou solidaritu, zejména po přijetí „decentralizační“ ústavy v roce 1974, totiž velice rychle pozbývaly účinnosti, a to tím spíše, že se na Kosovu s prostředky fondu nezacházelo příliš hospodárně. Efektivnost využívání dotací byla velmi malá a postupem doby se stále častěji stávala jak předmětem oprávněné kritiky, tak také nejrozumnějších spekulací. Prostředky z *Fondu federace* tedy působily na kosovskou ekonomiku do jisté míry destimulativně, jak ostatně uvidíme i níže.

Ekonomická analýza provedená v roce 1970 a zveřejněná na počátku roku 1971, tedy čtrnáct let po zahájení industrializace Kosova, hovoří o tom, že i přes relativně vysoké tempo růstu průmyslu zůstává oblast stále ještě hospodářsky velice slabě rozvinutá. Vstupní investice do kosovské ekonomiky, zejména ty v prvních pěti letech, se sice z celojugoslávského hlediska zdály poměrně impresivní, ale jak analýza upozorňuje, Jugoslávie v té době ještě měla sama o sobě všechny atributy

546 Podnik byl pojmenován podle jugoslávského národního hrdiny Dragoslava Djordjeviće *goši*.

547 Údaje o prostředcích z *Fondu federace* pocházejí z AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. VLAŠKALIĆ, Tihomir: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo* (referát na 14. zasedání ÚV SKS 6. května 1981). In: Informativni bilten 4/1981, s. 8–9; STAMBOLIĆ, Ivan: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (referát na 82. zasedání Predsedništva ÚV SKS 14. září 1981). In: Informativni bilten 7/1981, s. 21.

548 STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*, s. 31.

nerozvinutého hospodářství, a proto akumulace prostředků pro urychlený rozvoj Kosova a dalších nerozvitých území byla ve srovnání s možnostmi vyspělých ekonomik také velmi omezená. Objemný materiál analýzy vypracované ekonomickými experty ÚV SKS poukazoval také na příliš jednostrannou strukturu kosovského hospodářství, soustředěného zejména na primární sektor – energetiku, hornictví⁵⁴⁹ a hutnictví barevných kovů – jenž vyžadoval značné investiční prostředky a měl vysoký „exteritoriální efekt“ – jeho výsledky byly do značné míry uplatňovány mimo autonomii.⁵⁵⁰ Změna tohoto stavu směrem ke zpracovatelskému průmyslu ale nebyla jednoduchá: vytvoření nových podniků vyžadovalo i kvůli vnitrojugoslávské konkurenceschopnosti vysokou technologickou výbavu, nejmodernější technologické postupy a také odborníky, kteří by byli schopni takovéto podniky vybavit, vést a zabezpečit pro výroby odbytu, což, při vědomí všeho, co jsme již výše odhalili o stavu kosovské společnosti, bylo objektivně jen velmi těžko proveditelné. Jedinou možnost, jak zajistit restrukturalizaci průmyslu, viděli ekonomičtí experti ÚV ve „*spojení sil s vůdčími podniky z jiných regionů*“, tedy vlastně ve vytváření jakýchsi joint ventures. I takováto kooperace ovšem narážela na zásadní překážky. Zmiňovaný materiál totiž poukazoval na velice pomalou aktivaci investic, na slabou využívání disponibilního výrobního potenciálu a zejména na slabé integraci kosovského hospodářství do jugoslávské ekonomiky s tím, že „*neadekvátní kádrová struktura v oblasti a relativní uzavřenost organizací a podniků z autonomie vůči jiným oblastem a republikám vytvářejí faktory, které jakoukoli hospodářskou pomoc regionu znesnadňují*“.⁵⁵¹

Podíl průmyslu na formování hrubého domácího produktu na Kosovu představoval v roce 1974 37,7 %, počet zaměstnaných v průmyslu činil 35 osob na 1 000 obyvatel! Celkový počet zaměstnaných na Kosovu (mimo zemědělský sektor) v té době čítal pouze 124 000 (z 1 244 tisíc kosovských obyvatel) a od roku 1971 vzrostl z 119 387⁵⁵² pouze o necelých 5 000! Z celkového množství zaměstnanců státního sektoru ale celých 32 % tvořili nekvalifikovaní či pouze zaškolení dělníci!⁵⁵³

549 *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 9. Kosovský těžební revír umožňoval vybudování pěti bloků termoelektrárny Kosovo, závodu na zpracování umělých hnojiv s kapacitou 360 000 tun v roce 1975 aj.

550 „Exteritorialitu“ primárního sektoru na Kosovu dokazují také čísla: v rámci Jugoslávie se na výrobě elektrické energie podílely bloky kosovské termoelektrárny Kosovo 6,7 %, na těžbě lignitu se Kosovo účastnilo 21 %, na těžbě olova 79 %, na těžbě a zpracování stříbra 86 %, na výrobě zpracovaného magnezitu 51 % atd. Viz *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 517.

551 *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 11–15.

552 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktuelnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenivanje odraslih*, s. 4.

553 Tamtéž.

Na Kosovu se samozřejmě díky investicím podařilo otevřít řadu poměrně respektabilních průmyslových podniků s nejmodernějším technicko-technologickým vybavením.⁵⁵⁴ V oblasti fungoval především hornicko-hutnický kombinát Trepča, jeden z největších evropských důlních, metalurgických a chemických komplexů, vybudovaný nedaleko Kosovské (tehdy Titovy) Mitrovice. Na počátku 70. let zaměstnával kombinát 11 000 dělníků,⁵⁵⁵ o deset let později to bylo již 23 000 pracovníků. Jak však analýzy také ukazovaly, i přes prakticky neomezený přítok investic se hospodářská situace v oblasti měnila pomaleji, než se obecně očekávalo a výsledky kosovské ekonomiky hluboce zaostávaly za celojugoslávským průměrem. V podmínkách výrazného zlepšení technicko-technologického vybavení kosovského průmyslu se úroveň produktivity práce a efektivity výroby neustále snižovala a stala se jedním z nejvýraznějších rozvojových problémů. Předseda srbské vlády Ivan Stambolić v roce 1981 dokonce označil akumulační schopnost kosovského hospodářství jako zanedbatelnou.⁵⁵⁶ Ekonomické analýzy té doby odhalily, že kosovská ekonomika měla přímo negativní reprodukční schopnost, tedy více utrácela, než vyráběla, a nebyla schopna splácet dluhy. Dostávala se tak do začarovaného kruhu. Kosovští politici volali po dalších masivních investicích, při stávající produktivitě práce a efektivitě výroby však zvyšování přílivu prostředků do kosovského hospodářství pouze zvětšovalo ekonomické problémy. Výklad těchto problémů se tak již brzy stal předmětem nacionalistické propagandy z jedné i z druhé strany.

S rozvojem průmyslu a státního sektoru na Kosovu pochopitelně úzce souvisel problém zaměstnanosti obyvatelstva. Vzhledem k velkému přírůstku obyvatelstva tvořil na počátku 70. let počet těch, kdo hledali práci, celých 27 % z celkového počtu zaměstnaných.⁵⁵⁷ Uvidíme dále, že

554 Z investic pořizovaných z *Fondu federace* byly od konce 60. let do roku 1975 realizovány: továrna na výrobu bezešvých trub v kooperaci s kombinátem goša ve Smederevu, licenční podnik vyrábějící baterie Varta v rámci kombinátu Trepča, závod na výrobu náradí a žehliček v Uroševci, továrna na výrobu náhradních automobilových dílů v Peči, podnik na výrobu syntetických vláken v Prizrenu, kde byl soustředěn i další chemický průmysl zaměstnávající cca 2 000 dělníků. Dále to byl závod na výrobu elektromotorů v Djakovici, podnik na výrobu keramických dlaždic, kaolínu, sanitární keramiky a mozaikových dlaždic, cementárna, továrna na výrobu parket, a především nové dva bloky termoelektrárny Kosovo. V oblasti samozřejmě fungoval také dřevařský, textilní a papírenský průmysl. *Fond federace* se na těchto investicích podílel 74,5 %. Efektivita investic však byla ve srovnání s průměrem v Srbské republice třetinová, mnohé z investičních projektů také překročily původní rozpočet až o 50 %! AS, fond SKS-CK, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 –III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 10–18.

555 *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 519.

556 STAMBOLIĆ, I. : *Rasprave o SR Srbiji*, s. 31.

557 AS, fond SKS-CK, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 –III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27.

i v 60. a 70. letech velkou část kosovského obyvatelstva zaměstnávalo zemědělství. Počet zaměstnaných mimo zemědělství a tradiční řemesla se z 37 000 v roce 1953 zvýšil na 142 953 v roce 1976, kdy v oblasti bylo zaměstnáno již 15 925 osob s vyšším a vysokoškolským vzděláním. K tomu roku bylo mimo autonomii zaměstnáno 8 636 lidí s trvalým bydlištěm na Kosovu, z toho 55 % Albánců, pomalé tempo růstu vytváření nových pracovních míst také dohnalo 35 660 vesměs málo kvalifikovaných dělníků k odchodu za prací do zahraničí. Z celkového počtu státních zaměstnanců na Kosovu bylo 59,7 % Albánců, 29,8 % Srbů, 5,3 % Černohorců atd. Statistika nezbytně proporcionality ukazovala, že Srbové měli v té době větší podíl na zaměstnání o 11,4 % oproti jejich zastoupení v oblasti, Černohorci o 2,8 %, Albánci pak menší o 14 %. Ve státním sektoru byl na Kosovu zaměstnán každý desátý obyvatel, na rozdíl od Slovinska, kde to byl každý druhý až třetí, a od Srbska kde byl státním zaměstnancem každý čtvrtý až pátý. V některých okresech autonomie však byly poměry ještě daleko horší. Materiál, vypracovaný analytickým oddělením ÚV SKS v prosinci roku 1978 navíc předpokládal, že se tento poměr bude s ohledem na strukturu a demografický vývoj obyvatelstva pouze zvětšovat. V roce 1976 totiž na Kosovu hledalo zaměstnání již 53 000 obyvatel, nejvíce albánské národnosti, z nichž 30 % uchazečů bylo vysoce kvalifikovaných. Na jedno nově otevřené místo tehdy připadalo až 42 občanů!⁵⁵⁸

Zemědělství

Ke kumulaci problémů přispívalo také pomalé tempo překonávání zastalosti zemědělského hospodaření. To se na celkovém hrubém domácím produktu autonomie podílelo v polovině 60. let 40 %, v roce 1975 již pouze 23 %, ⁵⁵⁹ bylo na něm však závislé 50 % obyvatelstva a zajišťovalo jej velké množství malých rolnických hospodářství, jejichž příjmy se pohybovaly na třetině jugoslávského průměru! Demografický vývoj oblasti způsoboval paradoxní situaci: chybějící pracovní místa ve státním sektoru byla „nahrazována“ zpětným přílivem pracovních sil do zemědělství. Vývoj na Kosovu tedy šel zcela protikladně se soudobými ekonomickými

11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 8–9.

558 AS, fond SKS-CK, kart. 242, 1977–1978, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS i APK, materiál *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRS. Analitičko-informativni materijal* (Beograd 7. april 1978 godine), s. 26–33.

559 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 9.

trendy, charakterizovanými naopak velkým odlivem práceschopných lidí ze zemědělství, způsobovaným rozvojem zemědělských technologií a mechanizace. Zastavení této tendence, resp. pokles počtu zemědělského obyvatelstva na stav z roku 1961 předpokládala analýza vypracovaná v roce 1971 teprve v roce 1985!⁵⁶⁰ Zvyšování počtu zaměstnaných v zemědělství přispívalo k tomu, že to které hospodářství muselo na stejné ba i menší výměře uživit více svých rodinných příslušníků, kteří neměli možnost zaměstnat se jinde. Přitom výměra soukromých zemědělských podniků byla již tak mizivá a mezi lety 1960–1969 se podíl hospodářství s výměrou větší než 3 ha zmenšil o dalších 20 %. V roce 1969 bylo, pokud jde o individuální zemědělce, na Kosovu 33,9 % hospodářství do 2 ha výměry, 23,5 % mezi 2–3 ha, na 3–5 ha hospodařilo 24,3 % všech usedlostí, výměrou mezi 5–8 ha disponovalo 13,1 %, mezi 8–10 ha to již bylo pouze 2,3 % a nad 10 ha 2,4 %.⁵⁶¹ Rodinné usedlosti přitom fungovaly téměř na bázi naturálního hospodářství! Výkup zemědělských produktů byl na Kosovu téměř bezvýznamný a 20krát nižší než průměr ve Vojvodině.⁵⁶²

Bídu kosovského zemědělství nejlépe ukáže opět malá statistika, tentokrát zemědělské vybavenosti, již srovnáme se severní srbskou autonomií – Vojvodinou –, která byla tradičně zemědělskou základnou Srbska i Jugoslávie. Počet traktorů mezi družstevními zemědělci na KaM v roce 1965 činil 895 oproti 7 782 ve Vojvodině, kombajnů 161 oproti 2 380 ve Vojvodině.⁵⁶³ Situace nebyla lepší ani v soukromém zemědělském sektoru: 1 707 traktorů na KaM oproti 15 354 ve Vojvodině, 339 kombajnů oproti 5 019 ve Vojvodině. Rozdíly se ale ještě vyhrotí, porovnáme-li údaje z prvních let kosovsko-metochijské autonomie: v roce 1950 bylo na KaM 20 traktorů oproti 2 276 ve Vojvodině, v roce 1957 pak dva kombajny oproti 413 ve Vojvodině!⁵⁶⁴

Investice do zemědělství byly spíše technologického rázu – budovaly se např. zavlažovací systémy (v roce 1975 bylo pod závlahami 14 % zemědělské půdy), které ovšem využívaly především státní zemědělské podni-

560 AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl. Složka 1971, spis *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), s. 11–15.

561 *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 530.

562 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analički materijal*.

563 V této době ovšem v celé SFRJ dochází k rozpadu převážné části zemědělských družstev, která vznikla násilnou kolektivizací koncem 40. let. Tak zatímco v roce 1959 bylo v celém Srbsku 1 709 družstev, v roce 1964 zbývá již pouhých 925. Podobné tendence lze pozorovat i na Kosovu a Metochii – ze 121 družstev v roce 1959 zůstává v roce 1964 pouhých 62. Pro zaostalé kosovské zemědělství však byl tento proces spíše ztrátou. AS, fond SKS-CK, kart. 1, Četvrta plenarna sednica CK SKS (8. února 1966), příloha *Neki statistički podaci o dostignutim rezultatima i kretanjima u poljoprivredi i na selu* (Bělehrad, prosinec 1965). Tabulky 3 a 4.

564 Tamtéž.

ky a družstva. Při hodnocení zemědělské produkce na Kosovu a Metochii je přitom nutno brát v úvahu, že značnou část přebytků uváděl na trh státní sektor, který na Kosovu, podobně jako v 19. století podnikatelské velkostatky v českých zemích, přebíral roli progresivních zemědělských podniků, jejichž výsledky a hospodářské metody dávaly jistý příklad většinovým malozemědělcům. Hospodářská vybavenost státního sektoru umožňovala kultivaci neplodné půdy, na níž síly ani prostředky rolnických hospodářství nestačily – hovoří se až o 68 000 ha nově kultivované zemědělské půdy. Část takto získané půdy byla využita pro výsadbu sadů a vinohradů.⁵⁶⁵ Prakticky veškerá velkoobchodní produkce ovoce a 50 % produkce vína (2 200 vagonů) pocházela ze státního sektoru (proslulé byly zejména vinné sklepy v Male Kruši), maloročníci své přebytky uplatňovali spíše na městských či vesnických trzích.

* * *

Velká podpora oblasti a míra demokratizace společnosti (přinejmenším ve srovnání s Albánií) vzbuzovala, jak ostatně vyplývá i z materiálů zachycující jednání komunistických grémií, u jugoslávských a srbských komunistických špiček představu, že se kosovští Albánci těsněji přimknou k zemi, v níž žijí. Jugoslávská modernita ovšem i přes veškerou snahu stále narážela na mantinely tradičně založené společnosti, v níž byly ještě v 70. letech 20. století odchylky od stanovených vzorců chování považovány za nepřipustné. Historické tradice, možná i vzpomínky na minulá příkoří a bezesporu i vliv islámu tak determinovaly modernizační úsilí komunistických technokratů. Ekonomická pomoc regionu z *Fondu federace*, ale i přímo z prostředků Srbska a dalších republik tedy byla větší, než byla oblast schopna svými silami racionálně využít. Vzrůst výroby a zaměstnanosti byl ale i tak pozoruhodný. Hlavního cíle – pevnější integrace kosovských Albánců do socialistické jugoslávské společnosti – se však ekonomickými prostředky dosáhnout nepodařilo.

565 *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 529–530.

Ústavní změny ve prospěch posilování autonomie

Třináct nových pozměňovacích návrhů, jejichž podstata spočívala v novém definování vztahu federace, republik a autonomních oblastí, schválil jugoslávský parlament měsíc po kosovských demonstracích, 26. prosince 1968.⁷³⁵ Ústavní dodatek VII sice autonomie přímo zmiňoval, nicméně na republiky je nepovýšil. Kosovské demonstrace parlament v tomto rozhodnutí nejspíš jen utvrdily.

Dodatek VII nově stanovoval konstituční prvky jugoslávské federace a výslovně přitom zdůrazňoval, že „*SFRJ tvoří* (kromě dalších pěti republik – pozn. V. Š.) ...*Socialistická republika Srbsko se Socialistickou autonomní oblastí Vojvodinou a Socialistickou autonomní oblastí Kosovo v jejím rámci*“.⁷³⁶ Obě oblasti se tak staly konstitučním prvkem jugoslávského federalismu a Autonomní oblast Kosovo a Metochie se jím i do jugoslávské ústavy dostává ve svém novém názvu *Socialistická autonomní oblast Kosovo*. Toto její postavení stvrzuje dodatek VIII jenž v dvoukomorovém federálním parlamentu určuje, že sněmovna národů (veče národa) je sněmovnou poslanců, resp. delegátů z republik a autonomních oblastí!⁷³⁷ Mimořádně důležitý pro posílení autonomních pravomocí byl dodatek XVIII, podle něhož „pracující“ oblasti pomocí mocenských a samosprávných orgánů prakticky organizují veškerý život oblasti s tím, že ústavou stvrzená práva a povinnosti autonomních oblastí zaštiťuje přímo federace! Srbský parlament a vláda tedy nemohly samovolně měnit zmocnění AO. V případě, že by oblastní parlament přijal zákon, který by nebyl v souladu s federálními zákony, opět do doby rozhodnutí jugoslávského Ústavního soudu platily zákony federální, nikoli republikové. Dodatek obsahoval také postulát o tom, že území oblasti nelze měnit bez souhlasu parlamentu autonomní oblasti (!) a ustavoval také Nejvyšší soud oblasti, jenž na území AO vykonává práva a povinnosti nejvyššího republikového soudu. Parlament oblasti se navíc s ústavními stížnostmi mohl obracet

735 Důležitá zasedání byla v Jugoslávii často směřována na data náboženských svátků, aby tak byla zdůrazněna distance státu i jeho představitelů od církevní tradice. Vánoce i Velikonoce, o svatodušních svátcích ani nemluvě, ať již slavené podle gregoriánského nebo, v případě pravoslavných, podle juliánského kalendáře, byly pouze soukromou záležitostí věřících rodin, které ze zákona sice měly právo požádat o volno, obvykle tak ale, z utilitárních důvodů (aby neupozorňovaly na to, že nejsou „vypořádány s náboženskou otázkou“) nečinily. Vánoce v Jugoslávii podle sovětské tradice „nahrazovaly“ bouřlivé oslavy Nového roku.

736 Službení list SFRJ, č. 55/1968.

737 Na tuto často přehliženou parlamentní charakteristiku upozorňuje BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okvir privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 400–401.

přímo na Ústavní soud Jugoslávie bez republikového mezistupně. Tímto ústavním dodatkem tedy získalo Kosovo (a také Vojvodina) značnou nezávislost na Srbsku. Dodatek XIX pak zrovnoprávnil jugoslávské menšiny, podle novelizace nově nazvané jako „národnosti“, s „konstitučními“ národy.⁷³⁸

Toto „rozvolnění“ ve vztahu k mateřské republice ještě prohluboval dodatek XX, přijatý v dalším kole ústavních novelizací v červnu 1971. Podle něj již Jugoslávie nebyla pouze státem „dobrovolně sjednocených a rovnoprávných národů“, ale také jejich „socialistických republik, jakož i Socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, jež se nacházejí v rámci Socialistické republiky Srbsko“ (článek 2). Ve 4. článku XX. dodatku se autonomní oblasti charakterizují jako „socialistická samosprávná demokratická společensko-politická společenství, v nichž pracující, národy a národnosti realizují suverénní práva, a když je to ve společném zájmu pracujících, národa a národností republiky jako celku určeno Ústavou Socialistické republiky Srbska – pak také republiky“. S republikou tedy autonomie musely spolupracovat pouze v určitých a ústavou přísně regulovaných případech!⁷³⁹ V orgánech federace bylo podle dodatku XXIX, odst. 2, nutno republikám i autonomním oblastem zabezpečit rovnoprávnou účast a odpovědnost. Posílení „federálního“ charakteru autonomií zaručoval i dodatek XXXVI, ustavující Prezidium SFRJ, jež navenek zastupovalo SFRJ doma i v zahraničí, založené na základě „rovnoprávného zastoupení republik a odpovídajícího zastoupení autonomních oblastí“, které takto měly zajištěn „bezprostřední podíl na realizaci Ústavou SFRJ daných práv a povinností federace“. Jediný rozdíl mezi zastoupením republik a autonomních oblastí v prezidiu spočíval v tom, že vedle předsedů parlamentů republik a autonomních oblastí delegovaly parlamenty republik do prezidia ještě další dva členy, zatímco autonomní oblasti pouze jednoho.⁷⁴⁰ Také do federální vlády bylo podle dodatku XXXVIII, čl. 1 odst. 3, nutno zvolit stejný počet členů z každé republiky a „odpovídající“ počet členů z každé autonomie, podobně jako do dalších celostátních orgánů.⁷⁴¹

Celkově po přijetí ústavních dodatků nebylo možné žádné problémy federálního charakteru řešit bez účasti autonomních oblastí. Postavení republik a autonomních oblastí se tak stává v podstatě rovnoprávné. Také případné ústavní změny a novelizace mohly být do budoucna prováděny pouze se souhlasem všech republik a autonomních oblastí! Autonomní oblasti, jak vyplývalo z XXVIII. dodatku, měly také plnou

738 Službení list SFRJ, č. 55/1968.

739 Službení list SFRJ, č. 29, 1971.

740 Tamtéž.

741 Znění částí dodatků 29 a 38 citováno podle BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okviri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 401.

finanční samostatnost, jež s sebou nesla i vytvoření národních bank autonomií, rovnoprávných s národními bankami republik. Otevřena tak byla i možnost, aby autonomie rozvíjely svou vlastní mezinárodní spolupráci. „Nezávislost“ autonomií vyplývala i z jejich práva na založení vlastního ústavního soudu, jenž nahrazoval dosavadní oddělení republikového Nejvyššího ústavního soudu. Autonomie mohly prakticky nezávisle vykonávat všechny politické, vládní i administrativní funkce!⁷⁴²

Přijetím ústavních dodatků tak v Jugoslávii počal proces oslabování centra, rozvolňování federální mechanismů a naopak posilování jednotlivých republik, resp. moci republikových oligarchií a establishmentu autonomií. Celý proces ústavní novelizace vyústil v přijetí nové ústavy SFRJ v roce 1974, o níž bude řeč níže, nicméně tato ústava již stávající „konfедераční novelizace“ příliš nerozšířila.

Změny přijaté během „novelizačního hnutí“, jakkoli dalekosáhlé a v Evropě ojedinělé, ovšem neuspokojovaly ani oficiální kosovské mocenské struktury, ani neoficiální nacionalisticko-separatistickou linii. Stále častěji se i z oficiálních míst činily pokusy o povýšení Kosova na republiku. Když už to nešlo *de iure*, tak alespoň *de facto*. Politici autonomií, a to nejen kosovské, ale zejména vojvodinské, vystupovali a svou řídicí činnost prováděli tak, jako by oblasti republikami byly. Nebývale posílené postavení autonomií totiž umožňovalo i výklady, které jejich „samostatnost“ dále prohlubovaly.

Tak již na zasedání Komise pro ústavní otázky Kosova při oblastním parlamentu (skupštině) 18. října 1971 předseda parlamentu Ilijaz Kurteshi zdůrazňoval, že ústavní novelizace konstituují Srbsko zcela nově tak, že autonomie sice zůstávají oficiálně v rámci republiky, nicméně jsou, jakožto „*konstituční prvek jugoslávského federalismu, zcela nezávislé a představují důležitý faktor politiky na úrovni Jugoslávie*“. V souvislosti se 4. článkem XX. dodatku pak prosazoval, aby jako společné funkce na úrovni republiky zůstaly pouze ty naprosto nezbytné, jež však ani tak nesmí v žádném případě „*poškodit samostatnost a plnou autonomnost oblastí*“. Hovořil tedy v podstatě o autonomiích jako o samostatných federálních jednotkách!⁷⁴³

Podle výkladů kosovských právních expertů autonomie nadále nemohly být chápány jako provincie většího státu, ale jako právní subjekty, jež s republikou pojí pouze zájem na naplňování (ústavou republiky) taxativně vyjmenovaných společných funkcí. Z tohoto hlediska, protože

742 AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima. VI. díl, složka 1971, pisanje „Rilindje“ u vezi sa ustavnim promenama. gAŠI, O. – FERIZI, J.: *Konstitutivnost nije zastupljenost, nego funkcija* (10. dubna 1971).

743 AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima. VI. díl, složka 1971, pisanje „Rilindje“ o ustavnim promenama u republici, s. 2.

postavení autonomií je již určeno federální ústavou, by se podle pravidla, že republikovou ústavou nelze definovat to, co je již stvrzeno ústavou federální, nemělo o postavení autonomií v republikové ústavě vůbec mluvit! Zákonodárná moc autonomií neměla být republikovým zákonodárstvím vůbec ovlivňována!⁷⁴⁴

Různé možnosti výkladu ústavních dodatků využili vzápětí např. členové Rady Univerzity v Prištině, kteří na svém říjnovém zasedání rozhodli, aby ze záhlaví diplomů z kosovských fakult zmizelo označení „Socialistická republika Srbsko“. Diplomy měly nadále v záhlaví uvádět *Socialistická federativní republika Jugoslávie – Socialistická autonomní oblast Kosovo*, což, podle většinového názoru členů komise (proti návrhu hlasovali pouze dva srbští členové rady), mělo přesně odrážet nový status oblasti po přijetí ústavních doplňků.⁷⁴⁵ Rozhodnutí rady vyvolalo vzápětí reakci studentů srbské a černoohorské národnosti, kteří svoji nespokojenost s opatřením rady univerzity vyjádřili na shromáždění 3. prosince 1971 na prištinské právnické fakultě. Studenti upozorňovali na to, že se díky majorizaci albánského studentstva nemohou angažovat v studentských organizacích (požadovali paritní zastoupení), díky tomu prý také dostávají menší příděly míst na kolejích (z 1 738 celkem 136), hlavně však, že odmítají přijímat diplomy, z nichž by byl vypuštěn název SR Srbska!⁷⁴⁶ Nic z jejich požadavků se jim však prosadit nepodařilo.

Konfederativní ústava

Novou jugoslávskou ústavu, jež vyplynula z „novelizačního hnutí“ let 1967–1971, přijaly politické elity jednotlivých jugoslávských republik i nejvyšší arbitr Josip Broz Tito (byť ten prý s nevelkým nadšením) dne 21. února 1974. Ústava o 406 člancích, tedy na podobný vrcholný právní akt neobyčejně obsáhlá, zaváděla řadu nových a podle mnoha právních analytiků často i sporných ustanovení, a to jak v delegačním a volebním systému,⁷⁴⁷ tak v záležitostech ekonomických (tzv. podniky sdružené prá-

744 Tamtéž, nedeljní komentar, objavljen i Rilindji 18. 6. 1971 u vezi sa diskusijom Reufi Kadrija na sednici CK SKS: STAVILJECI, Esad: *Autonomija u drugoj fazi ustavnih promena*, s. 2.

745 Tamtéž, pisanje „Rilindje“ o ustavnim promenama u republici 19. 10. a 21. 10. 1971, s. 2.

746 *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohii*, s. 172–173 (AJBT, KPR II-4-b. kart. 169, Výtah z materiálů studentského shromáždění, poslaných J. Brozu Titovi).

747 Delegátský systém měl podle jugoslávských teoretiků nahrazovat nedostatky východních i západních zastupitelských systémů a umožňovat skutečnou názorovou pluralitu. „Delegát“ byl nový pojem, označující nejen představitele parlamentu (tedy poslance), ale i člena „delegaci“, kterého zvolily poté, co i samy byly zvoleny nižšími „delegacemi“. Podle tohoto systému tedy volili jugoslávští občané hned několikrát – v pracovním kolektivu, v místě bydliště a ve společenských organizacích – tzv. delegace, které pak určovaly ze svého středu delegáty do jednotlivých zastupitelských sborů. V tomto systému vícenásobných voleb ovšem měli občané možnost volit pou-

ce, samosprávný systém atd.), které ve skutečnosti nikdy pořádně nefungovaly.

Kritici ústavy z větší části právem tvrdí, že tento nový nejvyšší jugoslávský právní dokument znemožnil efektivní působení federálních orgánů, čímž napomohl dezintegračním trendům, a navíc svými nejasnými a dvojznačnými formulacemi umožnil odvolávat se na jeho ustanovení i separatistickým silám, které zneužívaly zejména články o sebeurčení národa, státnosti (suverenosti) republik a federativním statusu autonomních oblastí. Tyto články a ustanovení ústavy je proto nutno poněkud přiblížit.

Základní princip nové ústavy tvořil postulát, podle něhož byl jugoslávský svazový, resp. federální stát přes veškerou třídní rétoriku založen na dohodě jednotlivých konstitutivních jugoslávských národů, v níž získaly rovnoprávné postavení i některé národy, které do té doby nebyly vedeny jako národy konstitutivní. Šlo především o muslimské obyvatelstvo slovanského původu obývající Bosnu a Hercegovinu,⁷⁴⁸ které bylo v roce 1971 označeno jako plnoprávný národ, nazvaný podle vyznání národem muslimským (v jednoslovném názvu Muslimové). Takovéto řešení bylo v komunistickém státě propagujícím ateismus zvláštní, a pro ty z „muslimů“, kteří byli s „náboženskou otázkou vyrovnáni“, také poněkud zavádějící, byť kulturní muslimské zvyklosti většinou dodržovalo i náboženství nepraktikující obyvatelstvo. Nekonstitutivní národy, žijící na území SFRJ, včetně nejpočetnějších Albánců a Maďarů, si zachovaly v nové ústavě rovnoprávný statut „národnosti“, přijatý již XIX. ústavním dodatkem.

Článek 1 ústavy definoval SFRJ jako „... státní společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou začleněny do svazku Socialistické republiky Srbska, založené na moci a samosprávě dělnické třídy a všech pracujících lidí“, a dále že je „socialistickým samosprávným demokratickým společenstvím pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností“.⁷⁴⁹

O republikách se v článku 3 hovořilo jako o státech založených na „suverenitě národa“ a „...společenství pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností“.

ze na nejnižším stupni. Chválený „delegátský systém“ tak ve skutečnosti ještě více vzdálil poslance federálního parlamentu od voličské základny, již nebyl zodpovědný bezprostředně (i když v rámci komunistického parlamentního systému je tato odpovědnost relativním pojmem), ale pouze zprostředkovaně, pomocí dílčích delegačních skupin. Viz DIMITRIJEVIĆ, Vojin: *Sukobi oko ustava iz 1974*. In: Popov, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd 1996, s. 450.

748 Kromě Bosny a Hercegoviny slovanští muslimové žili a žijí také na Kosovu a v oblastech bývalého Novopazarského sandžaku, rozděleného po balkánských válkách mezi Srbsko a Černou Horu.

749 *Ustav SFRJ*. Službení list SFRJ č. 9/1974.

Tyto formulace jasně naznačovaly směřování ke konfederativní struktuře jugoslávské federace. Republiky v ní byly definovány jako státy, samotná federace ovšem pouze jako státní společenství, v jehož kontextu se, na rozdíl od republik, nepoužíval termín suverénnost. Z ústavy přitom vypadlo označení Jugoslávie jako společenství jihoslovanských národů a stát tak zůstal pouze jakýmsi ideologickým projektem bez etnické osnovy své jednoty. Etnická příbuznost v tomto novém konceptu nehrála žádnou roli. Jugoslávie tak zcela změnila základ své identity, neboť v počátcích své předválečné existence byla zformována jako společenství jižních Slovanů, kteří měli vytvořit (alespoň podle idejí Aleksandra Karadjordjeviće) jednu jednotnou jugoslávskou národnost, a také poválečný koncept socialistické Jugoslávie, budovaný v letech 1945–1966, byl založený na ideologii „bratrství a jednoty“, vyplývající především z etnické příbuznosti jihoslovanských národů.

V úvodu ústavy stála preambule o tom, že „*Národy Jugoslávie, vycházejíce z práva každého národa na sebeurčení, zahrnuje v to i právo na odtržení... se spojily ve svazovou republiku svobodných a rovnoprávných národů a národností a vytvořily tak socialistické federativní společenství pracujících lidí – Socialistickou federativní republiku Jugoslávii*“. Procedura, jíž by bylo možno právo na odtržení využít, ovšem ústavou regulována nebyla, což se po roce 1990 stalo výraznou komplikací.

Nová ústava multietnické Jugoslávie tak vlastně protlačila do prvního plánu národní identitu. Úvodní článek a preambule ústavy o tom, že Jugoslávie je federálním státem majícím formu státního společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jinými slovy říká, že republiky patří národům... Nicméně mnozí příslušníci jugoslávských národů nežili v důsledku historického dědictví, které si nesly z minulých monarchií (habsburské a osmanské), pouze v rámci svých republik. Tato ústavní definice se proto do budoucna ukázala jako kámen úrazu jugoslávské státnosti.⁷⁵⁰ Na rozdíl od předcházející ústavy z roku 1963 pak suverenita státu nespočívala na občanech, nýbrž na suverénních právech, jež národy a národnosti užívají v socialistických republikách, socialistických autonomních oblastech a v SFRJ (je-li to ovšem v jejich společném zájmu).⁷⁵¹

Moc tak byla z federální úrovně decentralizována na úroveň republikovou. Každá ze šesti jugoslávských republik a dvou autonomních oblastí měla vlastní centrální banku a oddělenou policii (a také jednotky tzv. te-

750 Jovan BAZIĆ (*Srpsko pitanje*, Beograd 2003, s. 308) v této souvislosti píše, že „*ústava z roku 1974 jugoslávskou federaci transformovala v konfederaci, jednotlivé články federace povýšila na potenciální samostatné státy a srbskou národní otázku přitom ponechala otevřenou*“.

751 MERTUS, Julie: *Nacionalne manjine po Dejtonskom sporazumu: pouke iz istorije*. In: Halpern, Joel M. –Kindeckel, David A. (edd.): *Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; citováno podle vydání Beograd 2002, s. 303.

ritoriální obrany, podobné americké Národní gardě), vzdělávací a právní systém. Republiky pak logicky byly, s výjimkou Bosny a Hercegoviny, organizovány převážně na národní identitě založené na většinovém národě. Dalším institucionálním prvkem, který protlačoval národní identitu do prvního plánu, byl systém národnostního klíče, jenž měl zaručit proporcionální zastoupenost všech národností žijících v té které republice ve významných funkcích.

Autonomní oblasti byly ústavou ve smyslu již předtím přijatých doplňků v podstatě povýšeny na úroveň plnoprávných federálních jednotek. Ve zmíněném článku 3 ústavy byly autonomní oblasti uvedeny výčtem společně s republikami jako konstitutivní části federace. V parlamentu sice měly autonomie méně zástupců než republiky, ale vzhledem k tomu, že k přijetí důležitých zákonů bylo třeba konsensu, nebyl rozdíl v počtu členů jednotlivých delegací rozhodující. Ústava tedy jasně zdůrazňovala účast autonomních oblastí na správě federálních záležitostí, zatímco jejich roli v rámci Socialistické republiky Srbska přímo nedefinovala, což podle volnějších výkladů, k nimž bylo vedení autonomií, jak jsme již výše viděli, velmi náchylné, předpokládalo pouze nezávaznou účast při řešení republikových záležitostí a naopak nepředpokládalo princip podřízenosti vedení autonomních oblastí vedení republikovému.

Svazový parlament byl dvoukomorový, podobně jako ve většině tehdejších federací včetně ČSSR. Komora představující federální jednotky, sněmovna republik a autonomních oblastí, byla složena ze stejného počtu delegátů z republik (12), které volily republikové parlamenty, a z delegátů autonomních oblastí, jež měly v této komoře 8 zástupců (článek 292). Druhá komora, svazová sněmovna, resp. sněmovna lidu, jejíž složení ve federacích obvykle odráží počet obyvatel federálních jednotek, však byla sestavena podle stejného principu jako sněmovna republik – tvořilo ji 30 delegátů z každé republiky a 20 z autonomních oblastí. Tyto delegáty navíc nevolilo bezprostředně obyvatelstvo s volebním hlasem – jejich jmenování bylo výsledkem složitějšího, výše již zmíněného delegačního systému, do něhož zasahoval také Socialistický svaz pracujících (Socialistički savez radnog naroda – SSRN, obdoba československé Národní fronty), resp. odpovídající republikové výbory SKJ, jehož vedoucí úlohu ostatně ústava jen znovu potvrzovala. Podle některých právních analytiků vyplývala tato nelogičnost ze strachu před dominancí nejpočetnějšího národa – tedy Srbů.⁷⁵²

Rozhodovací procedura svazového parlamentu byla ztížena tím, že podle ústavy jednotlivé komory nemohly pracovat, nebyli-li přítomni zá-

752 DIMITRIJEVIĆ, V.: *Sukobi oko ustava iz 1974.*, s. 455. Jože PIRJEVEC (*Jugoslávie 1918–1992*, Praha 2000, s. 393) dokonce v této souvislosti píše, že „ústava byla složitou směsí utopických deklamací a konkrétních norem, které požadovaly, aby se komunistická strana stala ohniskem veškerého dění v jugoslávské společnosti, a současně měly zabránit tomu, aby jí konkurovala další síla – Srbsko“.

stupci všech republik a autonomních oblastí (v horní komoře) a většina delegátů (v dolní komoře) (viz čl. 295), což později umožňovalo jednotlivým republikám práci parlamentu zcela paralyzovat. Kromě toho musely být důležité zákony schvalovány pouze konsensem, nikoli většinovým hlasováním (čl. 286). Každá delegace tedy mohla zcela znemožnit přijetí jakéhokoli pro fungování federace důležitého zákona. Ústava tak otvírala možnost pro neomezený vliv republikových a oblastních stranických elit, které jej také začaly ve zvýšené míře využívat.⁷⁵³ Výsledkem toho byla malá rozhodovací schopnost parlamentu a stále větší a větší přenášení rozhodovacích pravomocí z federace do jednotlivých republik a autonomních oblastí. Federace tak byla odsouzena k nefunkčnosti, což se plně ovšem projevilo teprve po Titově smrti, jehož autorita stála nad všemi rozhodovacími procesy.

V čele jugoslávské federace stálo prezidium či předsednictvo, jehož předsedou byl až do své smrti Josip Broz Tito, ústavou jmenovaný doživotní jugoslávský prezident, vlastně tedy jugoslávský suverén.⁷⁵⁴ Složení prezidia určoval článek 321 ústavy tak, že vedle předsedy Svazu komunistů Jugoslávie se předsednictvo skládalo z jednoho člena z každé republiky a autonomní oblasti. Tyto členy pak volily jejich republikové parlamenty. Předsednictvo tedy mělo dohromady devět členů, z nichž osm (bez předsedy SKJ) se v roční rotaci střídalo (samozřejmě až po smrti J. Broze Tita) ve funkci předsedy předsednictva, tedy jugoslávského prezidenta, v závislosti na abecedním pořádku republik a autonomních oblastí. V předsednictvu neexistoval rozdíl mezi zástupci republik a autonomních oblastí! Federální orgány přitom na sestavování prezidia neměly vliv – to bylo zcela v kompetenci republikových parlamentů, takže členové prezidia nemohli být federálními orgány pohnáni k odpovědnosti.

Jediným svazovým orgánem, jehož formování nebylo závislé na přísné paritě a vůli republikových oligarchií, byla svazová, resp. federální vláda (*Savezno izvršno veće*), jejíhož předsedu volily společně obě komory jugoslávského parlamentu. Kandidáta na funkci svazového premiéra ovšem vybírala mocenská špička SKJ a jeho jméno bylo známo dlouho před bezprostřední volbou, která tak vlastně byla pouze schvalováním.

Ústava z roku 1974 tedy přisoudila federaci už pouze pravomoci v otázkách zahraniční politiky, obrany a financí. Hospodářství se s výjimkou měny dostalo zcela pod kontrolu republik a autonomních oblastí. Celý hospodářský systém byl zakotven na teoreticky nedokonale rozpra-

753 Udělováním instrukcí celé delegaci dosáhly republikové elity úplné eliminace individuality jednotlivých delegátů a zabezpečily se tak před působením „nadrepublikových“ společenství a federalistických „odpadlíků“, kterým nešlo jen o pouhé parciální zájmy jednotlivých republik.

754 Marko Nikezić, liberální předseda ÚV SKS v letech 1968–1972, označil v důsledku toho Jugoslávii trefně jako „komunistickou monarchii“. Viz MILOSLAVEVSKI, Slavko: *Skica za politički portret Marka Nikezića*. In: *Prelom '72*. Uzroci i posledice pada srpskih (komunističkih) liberala oktobra 1972. godine, s. 139.

cované myšlenky a prakticky těžce uchopitelné ideji samosprávného socialismu, stavěného do protikladu se státním, byrokratickým socialismem východního bloku. Jeho základním stavebním kamenem byla koncepce tzv. sdružené práce: Každá pracovní jednotka v rámci socialistických podniků – tzv. základní organizace sdružené práce – byla autonomní a její členové měli teoreticky neomezenou (a i v praxi poměrně širokou) pravomoc kontrolovat přerozdělování příjmů své jednotky na platy, investice a další potřeby. Organizace sdružené práce kontrolovaly také činnost bank a vůbec finančního sektoru. Tyto v ústavě pouze obecně nastíněné zásady byly ještě rozvedeny v *Zákoně o sdružené práci*, schváleném v roce 1976, jímž byl jugoslávský politický systém dotvořen.⁷⁵⁵

Ve skutečnosti však nový systém pouze odstranil centralismus ústředí a nahradil jej centralismem a byrokratismem republikovým, resp. oblastním, který mimořádně ztěžoval fungování ekonomiky a společnosti v celém příslušném regionu, a navíc zabraňoval hospodářské a politické koordinaci na celostátní úrovni. Již tak úzké možnosti centra dále omezoval systém rotace vedoucích kádrů podle republikového, resp. oblastního klíče, zavedený počátkem 70. let a v jejich průběhu ještě urychlený.

Na základě federální ústavy byly vypracovány i nové ústavy republik (podle čl. 206) a poprvé také ústavy autonomních oblastí.⁷⁵⁶ Na Kosovu tak díky tomu mohl být založen Ústavní a Nejvyšší soud Kosova, a po volbách také všechny výkonné a zákonodárné mocenské orgány. Zákonodárné a výkonné orgány SRS na základě ústavních principů prakticky neměly možnost ovlivňovat zákonné akty, které schvaloval kosovský parlament, naopak do všech komor republikového parlamentu bylo voleno 33 zástupců z Kosova. Parlamenty autonomních oblastí také mohly odmítnout zákonné normy a usnesení srbského parlamentu.⁷⁵⁷ Podle principů zakotvených v nové ústavě došlo i k restrukturalizaci srbské stranické organizace. Od této doby se z SKS vydělují Svaz komunistů Kosova a Svaz komunistů Vojvodiny, které v rámci republikové srbské komunistické organizace fungovaly víceméně samostatně, „užší Srbsko“ ale žádnou svoji zvláštní stranickou organizaci nemělo. Vrcholným orgánem nicméně stále zůstával ÚV SKS a jeho předsednictvo.

755 BOŽINOV, Alexej – PECH, Radek: *Jugoslávie 70. let – reformami ke krizi*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 283.

756 Texty republikové ústavy Srbska i obou autonomních oblastí viz *Ustav SR Srbije; Ustav SAP Vojvodine; Ustav SAP Kosova: sa ustavnim zakonima za sprovođenje ustava*. Službeni list SFRJ, Beograd 1974.

757 *Srbija ulagala u privredni razvoj*. glas javnosti, 13. března 2007.

